
О. М. Ворожейкіна

Народні звичаї та обряди

КНИГА СКАЧАНА С САЙТА [HTTP://E-KNIGA.
IN.UA](http://e-kniga.in.ua)

Харків
«Видавнича група “Основа”»
2010

УДК 373.3/5
ББК 74.2
В75

Серія «Позакласна робота»
Заснована 2007 року

Ворожейкіна О. М.

В75 Народні звичаї та обряди. — Х. : Вид. група «Основа»,
2010. — 223, [1] с. — (Серія «Позакласна робота»).

ISBN 978-611-00-0343-8.

Добірка допоможе ознайомити дітей із духовною культурою нашого народу. У книзі ви знайдете цікаву інформацію про те, звідки походить те чи інше свято нашого народу та як провести його в школі, класі, удома або в колі друзів. Також ви ознайомитеся з цікавими відомостями про обереги українського народу. Книга містить сценарії свят для 1—11 класів, рекомендації з їх підготовки та проведення. Пропоновані заходи можуть з успіхом використовуватись як у позакласній роботі в школах, так і у позашкільних закладах.

Видання розраховане на вчителів, вихователів та ін.

УДК 373.3/5
ББК 74.2

ISBN 978-611-00-0343-8

© Ворожейкіна О. М., 2009
© ТОВ «Видавнична група “Основа”», 2010

Зміст

Передмова	4
Календарні свята	7
Осінній цикл	7
Зимовий цикл	33
Весняний цикл	87
Літній цикл	131
Обереги	156
Рослини-обереги (виховний захід)	156
Вода — джерельна водичка (виховний захід)	170
Українська хата (виховний захід)	178
Хай на тім рушникові... (виховний захід)	189
Українське вбрання (позакласний захід)	204
Література	222

Передмова

Надзвичайною красою, багатством і розмаїттям відзначаються традиції, звичаї, обряди та свята українського народу, становлення яких відбувалося протягом багатьох століть.

Традиція (від лат. *tradicio* — передача) — це досвід, звичай, погляди, смаки, норми поведінки, що склалися історично і передаються від покоління до покоління. Мета традиції полягає в тому, щоб закріплювати й відтворювати в нових поколіннях усталені способи життєдіяльності, світосприймання, типи поведінки. Форми реалізації традиції різноманітні, але основними з них є звичай, свято й обряд.

У нерозривній єдності з традиціями перебувають народні звичаї.

Звичай — це загальноприйнятий порядок, правила, що здавна існують у громадському житті та побуті певного народу, суспільної групи, колективу. Слово «звичай» походить від дієслова «звикнути», тобто привикнути, привчитися до чогось, узяти щось за звичку. Таким чином, звичай — це звичка робити щось певним чином у праці, у побуті, у суспільному та духовному житті. Соціальна роль звичаю та сама, що й традиції, це — засіб збереження та передачі досвіду, регламентації й контролю поведінки індивідів, зміцнення їх зв'язку із тією нацією, суспільством, до якої вони належать.

Обрядами (або ритуалами) називають такі форми поведінки, що склалися історично, для яких характерні:

- стереотипність, повторюваність без змін;
- символічність (кожна обрядова пісня щось символізує), наприклад, «Засівання» на Новий рік символізує майбутню сівбу і багатий врожай.

Слов'янський термін «обряд» походить від слова «рядити», що означає надати належного вигляду, упорядкувати, прикрасити,

прибрати, зробити красивим, ошатним. За винятком похоронних і поминальних, українські обряди є радісними й святковими. Але якщо в обряді головним є особлива символічна дія, то у святі — безпосередній вираз почуттів, настроїв, переживань у зв'язку з пам'ятними подіями в житті суспільства, колективу, сім'ї, особи. Свята й обряди були і є відносно самостійними явищами культури.

Звичаї невіддільні від обрядів. Наприклад, колядування, щедрування, засівання, посипання та ін. належать до єдиного новорічного обрядового комплексу і розглядаються як його структурні елементи.

Обрядовість на початку її виникнення була нерозривно пов'язана з міфологією: кожному обряду відповідав міф, кожному елементу обряду — частина міфу. Лише згодом міф як оповідання про фантастичні події відокремився від обрядового інсценування події та набув самостійності.

В обрядовості українців розрізняють два види — календарно-побутову і родинну (чи сімейну).

Ми детально зупинимося на розгляді календарно-побутової обрядовості.

Цього виду обрядів дотримувалися під час урочистого святкування початку чи завершення певних сезонів, природних циклів — зими, весни, літа, осені. У давнину обидва види становили єдину обрядову систему. І весілля, і свята повноліття, чи посвячення підлітків у стан дорослості (так звані ініціації), здійснювались у певні календарні періоди. Виняток становили лише обряди, якими супроводжувалось народження чи смерть. За давньою українською традицією, весілля відбувались або взимку, або восени, тобто теж були приурочені до народного календаря.

Календар свят визначався аграрним устроєм життя українців.

Невичерпне джерело духовної сили українців — обряди та звичаї, що пов'язані з релігійними святами, наприклад, святкування Спаса, Різдва Христового, Великодня, Трійці, Маковея та ін. Селяни нерідко замовляли хресний хід і молебень у полі до початку оранки, сівби, перед початком жнив. Відмічали день святого, ім'ям якого був названий місцевий храм.

Усі обряди супроводжувались піснями, що були важливим засобом естетичного виховання дитини, привчання її до рідної мови.

Обряд іще виконував роль цікавого, насиченого розвагами дійства. Чудовими спектаклями були майже всі весільні та календарно-обрядові свята.

Книга містить прислів'я і прикмети про різні місяці, а також пори року. У запропонованій до вашої уваги збірці вміщені сценарії свят, рекомендації з підготовки і проведення свят.

Структурно книга складається з двох розділів: «Календарні свята» та «Обереги».

«Календарні свята» складаються з чотирьох циклів: «Осінній цикл», «Зимовий цикл», «Весняний цикл», «Літній цикл». Кожен цикл, у свою чергу, поділений на три місяці. До кожного місяця наводяться прислів'я та прикмети, а також інсценізації оповідань Василя Скуратівського.

У другому розділі йдеться про обереги, наводяться п'ять сценаріїв виховних заходів: «Рослини-обереги», «Вода — джерельна водичка», «Українська хата», «І на тім рушникові...», «Українське вбрання».

У додаткових матеріалах наводяться колядки, щедрівки, веселки, а також вірші, прислів'я та приказки, прикмети, приповідки, загадки, скоромовки, лічилки.

КАЛЕНДАРНІ СВЯТА

ОСІННІЙ ЦИКЛ

Вересень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ВЕРЕСЕНЬ

Вересневий час — сім погод у нас.

Назва першого місяця осені пов'язана з вересом — рослиною, поширеною на Поліссі. Цей вічнозелений кущ квітує з серпня і до кінця жовтня. На думку філологів, назва початкового місяця осені безпосередньо пов'язана з буйним цвітінням вересу. Це саме спостерігаємо і в інших слов'янських народів: у білорусів — «верасень», поляків — «вжесень», у перекладі з литовської вересень означає «місяць вересу».

Сучасна назва вересня в нашому календарі з'явилася відносно недавно — на початку ХХ століття.

1 — Андрія Стратилата.

За повір'ям, цей день має бути теплим, хоч і казали при цьому: «День спекотний, але дихає осінню». Бралися до копання буряків, адже вже починало спадати листя з ліщини.

3 — Тадея.

Прислів'я

- На Тадея селянин не журися — у хаті хлібець завівся.

4 — Боголіна.

Прикмети

- Повинні з'явитися перші осінні приморозки, що сприяють початку павутинольоту.

- Якщо павутиння прилипає до рослин — на тепло.
- Обмаль павутиння — до сухої осені.

5 — Луки.

З цього часу починає облітати листя з осін.

Прикмети

- Якщо падолист лягає горілиць — на холодну зиму, а долілиць — зима буде теплою.
- Пізній падолист — на суху осінь.

6 — Євтихія.

Прикмети

- Дощовий день — погожа осінь і щедрий урожай наступного року.

7 — Варфоломія.

Завершується врожай білих грибів і починається ранній посів озимини.

Прислів'я

- Прийшов Варфоломій — жито на зиму сій.
- Суша на Варфоломія — гострої зими надія.

10 — Мусія.

Пора завершення збирання конопель і перевезення снопів до стаєнь.

Починається дубовий падолист.

Прикмети

- Якщо дубовий листя ще міцно тримається, то зима буде лютою.

11 — Головосіка.

За релігійним календарем відзначається Всічення голови Святого Пророка, Предтечі й Хрестителя Господнього Івана, або, як кажуть у народі, Головосіка.

У цей день не варять борщу, і це єдиний день протягом цілого року, коли гріх їсти борщ. Віруючі люди на Головосіку не беруть до рук ножа, навіть хліб ламають руками. Нічого не можна рубати сокирою і пиляти пилкою. Необхідно суворо дотримуватися посту. Їдять лише пісні страви, а дехто й взагалі говіє. Картоплю варять лише в мундирах, печуть гарбузи. Не дозволяється різати нічого, що нагадає голову. «Якщо зрізати головку капусти в цей день, то може потекти кров». Збирають останній цвіт святояннівського зілля, заливають його горілкою й тримають, як ліки, упродовж року.

Це період останніх гроз.

Прикмети

- Як чути грім, то має бути довга і тепла осінь.

14 — Семена.

Свято Преподобного Симеона Стовпника і матері його Марфи, у народі кажуть — Семена. Колись, ще в козацькій Україні, на Семена справляли пострижини молодих хлопців і вперше саджали їх на коней. Цей добрий звичай походив ще від княжих часів. Молодих княжичів також у цей день саджали на коней та з великими церемоніями везли до церкви, а потім, після Служби Божої, пострижини виконував сам єпископ.

У ніч проти Семена було колись ще базарне київське свято — Весілля свічки, або свято Свічки з лялькою на людську подобу. Це був своєрідний карнавал вогнів на київських базарах. (І. Кочерга «Свіччине весілля»)

У день Семена завершується «вулиця», і починаються вечорниці.

Колись у старій Україні від цього дня ткачі встановлювали свої верстати і починали ткати килими. Бралися до роботи й усі інші сільські майстри — столяри, стельмахи, ковалі. Увечері майстри збиралися у шинку і «засиджували вечір» із горілкою. Такі «засиджини» відбувалися упродовж тижня від Семена до Другої Пречисти.

Існувало колись вірування, що в цей день горобці злітаються в очерети, і там їх чорти міряють на мірки: усе, що в мірці — чортове, а поза міркою — людське. Тому, мовляв, після Семена горобців по селах стає менше.

Від Семена починають копати картоплю. У полі чи в городі розкладають вогнище, печуть нову картоплю, їдять і гріють руки — «щоб не мерзли взимку».

Початок справжньої осені.

З цього дня починалося «старе бабине літо» (завершувалося 21 вересня) й остаточно відлітали ластівки.

Прикмети

- На Семена ясно — осінь буде погожою і теплою.

17 — Христули, ікони «Неопалима купина».

Цій іконі приписували чудодійства, ніби вона може боронити від пожежі, якщо обнести її навколо вогню.

18 — Захарія та Лисавета.

Середній строк жовтіння горобинового листя.

Прикмети

- Рано пожовкло листя на горобині — рання осінь і рання та холодна зима.

19 — Михайла Чудотворця.

Намагалися не працювати, адже хто порушить закон, того неодмінно настигне лихо. Починали справляти храмові свята.

21 — Друга Пречиста.

Свято Різдва Пресвятої Богородиці або, як кажуть у народі, Друга Пречиста. (Перша — 28 серпня, а третя — 4 грудня.) 21 вересня — день Рожениць, коли жінки, у яких немає дітей, справляють обід і запрошують бідних — «щоб молилися Богородиці за її дітей». Такі жінки наймають службу Богу в церкві, а після богослужіння запрошують людей до себе на обід.

З цього дня вже можна було засилати сватів (весілля справляли тільки з Покрови).

У цей час в Україні, зазвичай, ідуть дощі, а тому й кажуть: «Друга Пречиста дощем поливає!»

Прислів'я

- Прийшла Пречиста — принесла старостів нечиста.
- Прийшла перша Пречиста — одягла природа намисто,
Прийшла друга Пречиста — взяла комара нечиста,
А прийшла третя Пречиста — стала діброва безлиста.
Внесе нечиста — не винесе й Пречиста.
- Прийшла Пречиста — на дереві чисто,
А прийде Покрова — на дереві голо.

ВІРШ НА ЧЕСТЬ БОГОРОДИЦІ
(записаний на Харківщині П. Кулішем)

Похвалімо, похвалімо Царя Христа,
Прибитого, прибитого до хреста!
За нас, за нас страсти перетерпівший,
Похвалімо, похвалімо матір його.
Та ізбудеш, та ізбудеш огню вічного!
Матір його, матір його пречистая —
Зірка у небі, зірка у небі пресвятая!
Скорая, скорая нам помошнице,
У бідах і скорбах наша заступнице,
Поручниця, поручниця за нас грішних
Визволить, визволить нас від мук вічних!
Алілуя, воспіваймо Матір цареву,
Матір цареву днесь величаймо.

23 — Минодори.*Прикмети*

- Дивляться, якщо багато вродило городини — осінь заплаче дощами, а зима — морозами.

- Вітер північно-західний — зима буде лютою, а південно-східний — теплою.

24 — Федора.

Осіннє рівнодення. Початок затяжних дощів.

Прислів'я

- Усякому літові настає кінець.

26 — Корнелія Сотника.

Природа лаштується до зимової сплячки.

Прислів'я

- Як Корній скаже, так зима покаже.

27 — Здвиження.

Це свято Воздвиження Чесного і Животворчого Хреста Господнього, або, як кажуть у народі, Здвиження.

«На Здвиження земля движеться ближче до зими», а тому від цього часу настають холодні дні, і птахи вилітають до вирію. Вирій, за народною уявою, це — тепла країна, де ніколи не буває зими і де живуть тільки птахи й гади: птахи — в долинах, а гади — на горбах. Із цього дня починають відлітати дикі гуси. Першою до вирію летить зозуля, бо вона є ключницею вирію: «У неї золотий ключ від тієї країни». До вирію повзуть і гади, а тому в день Здвиження небезпечно ходити до лісу. Уважається, що в цей день остання птиця відлітає у вирій, а гаддя ховається в листя і залізає в землю, щоб перебути зиму.

Прислів'я

- Свитку на Здвиження скидай, а кожух одягай.
- Хто не обсіявся до Чесного Хреста (так у народі називали ці свята), той не вартий собачого хвоста.
- Дощ уранці, що бабині танці; дощ в обід — запрягай, додому їдь!

Прикмети

- Птахи дружно відлетіли у вирій — чекати суворої зими.
- Журавлі полетять на Микити (28 вересня) — Покрова (14 жовтня) буде морозна; коли не полетять — зима настане пізніше.
- Павутиння стелиться повсюдно — до тепла; мало павутиння — на суху осінь.
- Осіння павутина — на ясну і погідливу погоду.
- Добре вродив щавель — на теплу зиму.
- Гуси летять високо — осінь буде тривалою.
- Гуси свійські тримають дзьоби в пір'ї — перед заморозками.
- Бабине літо непогідне — осінь суха.

Легенда-пригода

Одна дівчина не послухалася мами й пішла до лісу. Там вона впала в гадючу яму, вилізти звідти не могла і так прожила всю зиму аж до весни. Гадюки смоктали з неї кров, а вона лизала гадючий камінь. На Руфа (21 квітня), коли все прокидається від зимового сну, а гадюки вилазять зі своїх ям, вилізла й дівчина: вона була така квола, що ледве дійшла до своєї хати. Удома вона тільки розповіла про свою пригоду і вмерла.

30 — Віри, Надії, Любові та їх матері Софії.

Жінки не починали будь-якої важливої роботи.

Прислів'я про вересень

- Вересень — рум'янець року.
- Вересень весіллям багатий.
- Хто цілий рік байдикує, той навіть у вересні голодує.
- Вересень студений, але ситий.
- Як вересніє, то й дощик сіє.
- Вересень слухає погоду січня.
- Грім у вересні віщує теплу осінь.
- Дощ у вересні — пів голоду, а посуха цілий голод робить.
- Летять у вересні гуси — зиму на хвості несуть.
- У вересні дощ зі сходу зазирає й тікає, а південний свою справу знає.
- У вересні ложка води робить два болота.
- Якщо у вересні на дубах багато жолудів, чекай багато снігу перед Різдом.

ВЕРЕСНЕВИЙ ЧАС — СІМ ПОГОД У НАС

(інсценізація оповідання «Вересневий час — сім погод у нас»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

У ч и т е л ь

У ч н і

Поки говорить Василько, учні розставляють на сцені стільці,
як у класі. Заходять дівчата.

В а с и л ь к о. Настрій у мене сьогодні особливий. Після літніх канікул ми вперше зібралися в своєму класі. Кожному хотілося

розповісти про найцікавіше, поділитися спогадами, як минуло літо. Добридень!

Учні гомонять.

Лунає дзвоник, заходить Учитель.

Учитель. Добрий день! Рада вітати вас зі святом знань! Дуже рада бачити вас. Хто чим займався на канікулах — я зараз довідаюсь. Пам'ятаєте, було завдання: записувати все цікаве, про що ви довідаєтеся. Прошу здати ваші зшитки.

Учні здають, Учитель їх переглядає.

Учитель (*показуючи зошит Василька*). Ось, діти, чудовий зразок, як необхідно записувати народну творчість! Раджу вам усім ознайомитися з матеріалами, які зібрав ваш однокласник. Зверніть увагу, що записи — а тут прислів'я та приказки, народна метеорологія, обряди — стосуються давнини. Це особливо цінно, бо зберігається у пам'яті лише літніх людей, яких не так і багато. Відійдуть вони — і ми чимало втратимо з нашої національної культури. Доки є такі, як дід Тарас та баба Мотря, намагайтеся записати од них усе, що можна. Це справжні перлини фольклору й етнографії!

Василько. Ми майже не знаємо про зміст цих термінів.

Учитель. Тоді сьогодні зупинився детальніше на них.

Лунає дзвоник, учні виходять, виносять стільці. На сцені залишаються три стільці та стіл. Заходить Василько з портфелем. Дістає зошити, ручку. Намагається писати.

Василько. Невже виписалася?

У цей час до хати заходить Дід Тарас.

Дід Тарас. Над чим голову сушиш?

Василько. Щось ручка перестала писати...

Дід Тарас. Дай-но мені, подивлюсь на неї!

Бере її до рук, крутить.

Дід Тарас. Тепер пробуй!

Василько намагається писати.

Василько. Ручка почала писати!

Дід Тарас. Так ось, з цього приводу я тобі розповім цікаву історію про чорнило. Колись, за моєї пам'яті, знаєш, чим писали?

Василько. Гусячими перами.

Дід Тарас. Так, гусяче перо дуже шанувалося. Але про нього потім. У нашій церковноприходській школі ми на уроках користувалися лише грифелями.

Василько. Чим?

Дід Тарас. Замість зошитів, які ви не дуже бережете, ми користувалися невеличкими дощечками. Щось на зразок вашої шкільної тільки менших розмірів. Зшиток був дефіцитом. Учитель диктує, а ми грифелями пишемо. Списалася дощечка, витерли написане квачем і знову за роботу.

Василько. А домашнє завдання на чому робили?

Дід Тарас. Домашні вправи вже робили на папері. Ось тут і ставали в пригоді гусячі пера. З ними було легше, бо в кожній хаті тримали цю живність. Зайдеш, бувало, до сусіда, а там самі пера скриплять та каламарі чорніють...

Василько. Каламарі? А що воно таке?

Дід Тарас. Бач, сьогоднішня молодь уже багато чого не знає... Це, по-теперішньому, чорнильниця, виготовлена з чорної порцеляни. Напевно, ти також не знаєш, з чого раніше виготовляли чорнило?

Василько. Здогадуюсь, напевно.

Дід Тарас неквапом ристься в кишені, витягає кілька жовтуватих бульбашок і кладе їх на стіл.

Василько. Та це ж звичайнісінькі кислички. Вони на дубовому листі ростуть!

Дід Тарас. Так, на дубовому. Але не кожен дуб плодить їх. З'являються вони під осінь лише на тих деревах, які хворіють. Кисличками ж називають тому, що сік у них вельми кислий. З нього і робили колись чорнило.

Народний спосіб виготовлення чорнила досить простий, але цікавий. З достиглих кисличок вичавлювали сік. Його тримали лише в глиняному посуді. Потім туди клали будь-яку залізну деталь. Але обов'язково іржаву. Скажімо, цвяха чи гайку. За добу сік «з'їдав» іржу. Це, власне, вже й було чорнило. Воно дає досить красивий колір — світло-жовтий, наче позолочений.

Василько. Але особливо цінувалося так зване дубове чорнило. Протягом століть воно не блякло і не змивалося водою. Оскільки кожна виготовлена порція мала неповторний відтінок, то підробити чи виправити первинний текст практично було неможливо.

Дід Тарас. У Київській Русі всі важливі державні документи, грамоти і літописи писалися саме таким чорнилом. Київський

великокняжий двір навіть накладав на древлян славнозвісний «кисличний» оброк.

В а с и л ь к о. У тих місцях, де дуби не росли, чорнило робили з ягід бузини або крушини. У гірській місцевості розчиняли спеціальний сорт глини.

Д і д Т а р а с. А ще було «секретне» чорнило. Ним користувалися в'язні та гінці, які надсилали в інші країни таємні повідомлення.

На звичайному аркуші паперу писали текст. За чорнило правило свіже коров'яче молоко. Людське око не здатне розпізнати таких літер. Для цього потрібно потримати аркуш над свічкою чи газовою лампою, щоб він трохи закоптився. Потім кіптяву знімали вологою ганчіркою, і на папері можна було прочитати текст письма.

Заходить Бабуся, сідає на стілець.

Б а б у с я. Як вересніє, то й дощик сіє. *(Знімає промоклу хустину.)* Слава Богові, хоч житечком обсіялися. А як ви?

Д і д Т а р а с. Ми ще вчора, нівроку, обробили нивку. Хоч вересень, Мотре, уже і без перевесла ходить, але таки він щедрить хлібом. Кажуть, книш у вересні хоч і глевкий, але м'який, трохи нїздруватий, проте на столі йому лежати!

Б а б у с я. Авжеж, серпень страву готує, а вересень подає її до столу. Тому й мовиться, що він на весілля багатий.

Д і д Т а р а с. З весіллями ще рано поспішать. У вересні одна ягода — і та горобина. А без свинини весілля не справиш. Моя Ївга з цього приводу любить під'юджувати: восени грибина, а взимку свинина. Так що у свати ще рано ходити.

Б а б у с я. Може, й так, але вересневий садок, що в січні кожущок. Сховатися від негоди таки можна.

Д і д Т а р а с. Не так і легко, Мотре, бо вересневий час — сім погод у нас: сіє, гріє, віє, туманіє, холодніє, гуде, ще й згори йде!

В а с и л ь к о. Ого, скільки тих погод у вересні. Усіх і не запам'ятаєш... Може б, ви, дідусю, ще раз повторили цю приказку?

Д і д Т а р а с. Скажу, як ітиму додому. Поки що давай про сам місяць поговоримо. Ти пам'ятаєш, коли я в січні тобі казав, що наші пращури відзначали Новий рік у вересні?

В а с и л ь к о. У Києві на Подолі збиралася сила-силенна людей. Особливо врочисто відзначали новолітування братчики. Це були члени професійних товариств: гончарі, кожум'яки, свічники,

шевці... Словом, усіх і не перелічити. Кожне братство мало свій прапор, герб, гімн, статут, навіть фірмовий одяг. Надвечір вони сходилися в центрі міста, запалювали свічки на деревах, розвеселяли присутніх виставами. Вертепні дійства тривали всю ніч. Перед світанком обходили киян, вітали з Новим роком.

Дід Тарас. Слово «вересень» походить від вічнозеленого куща — вересу, який росте тільки на Поліссі. Він любить вологі ґрунти й лісові хащі. Оскільки верес починає масово цвісти восени, то і перший місяць по літі назвали на його честь.

Василько. Проте ж були й інші народні наклички?

Дід Тарас. У староруській мові вересень звався спочатку «роен», «ревун» і «харев». Це від того, що голосно перегукувалися олені. Пізніше його накликали «сівнем» — період сівби зернових, та «маїком» — од зеленої озимини, що «маїла», тобто зеленіла на полях.

Бабуся. І все ж найпоширенішою вважається назва «бабське (бабине) літо». Саме у вересні настає унікальне природне явище — кілька днів поспіль у повітрі пливуть срібні ниточки павутиння. Цю пору в народі звать бабиним літом. Вересень вереснем, а ось яким буде жовтень? Щось швидко почало жовтіти листя. Чи не на ранню зиму, бува?

Дід Тарас. Осінь ясна — зима холодна.

Якщо багато павутиння і шпаки не поспішають відлітати, осінь буде тривала.

Опалий лист лягає долілиць — на теплу зиму і добрий наступний врожай.

Якщо вирости шишки на ялинах знизу — на ранні морози, а зверху — на ранній кінець зими.

Чим тепліший і сухіший вересень, тим пізніше настане зима.

Дід Тарас виходить.

Василько. А як же бути з прислів'ячком про сім погод? Спробую самостійно згадати. Ось послухайте: вересневий час — сім погод у нас: сіє, гріє, віє, туманіє, холодніє, гуде ще й згори йде!

Якщо ви сумніваєтеся в такій щедрості першого осіннього місяця — перевірте самі. Я особисто впевнений у всіх прикметах. Вересень на такі витівки неабиякий мастак.

Жовтень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ЖОВТЕНЬ

- Як не з дощем, то зі снігом.

Місяцева назва «жовтень», як стверджують давні джерела, була відомою ще за Київської Русі.

На Україні побутували регіональні місяценазви. Серед найвідоміших — «грязень» (від грузьких доріг), «зазимник» (появи перших відчутних заморозків), народна назва була «весільник».

У жовтні молодь починала збиратися на традиційні вечорниці та досвітки.

1 — Ярини.

Цей день ще називали «журавлиним літом».

Прикмети

- Якщо на Ярини відлетять журавлі, то через два тижні чекай морозів, а як затримаються — зима раніше себе не покаже.

2 — Трохима.

У цей день хлопці й дівчата обирали одне одного.

З 2 до 10 жовтня пасічники переносили в омшаники (погребки) вулики.

Прислів'я

- На Трохима не проходить щастя мимо.
Куди Трохим, то й воно за ним.

Прикмети

Якщо бджоли старанно позаліплювали нічки воском чи прополісом — зима буде суворою, а коли злегка, то — теплою.

3 — Дениса.

Прикмети

- Північний вітер — на холод, південний — на тепло, західний — на мокречу, а східний — зимно, але сонячно.

4 — Кіндрата.

Починали готуватися до зими.

Прислів'я

- Пустий господар по Кіндраті не має кожуха в хаті.

Прикмети

- Різкий північно-східний вітер — на холодну зиму.

5 — Фотія.*Прикмети*

- Якщо листя з берези ще не опало, то сніг ляже пізно: коли ж дерева звільнилися, то наприкінці січня буде тривала відлига.

6 — Зачаття Івана Предтечі.

Дівчата й жінки з цього дня бралися за рукодільництво — пряли, ткали, вишивали.

Прислів'я

- Тік і потік починок приволік.
- На Предтечі тулися до печі.

Прикмети

- Намагалися нічого не заготовляти на зиму, бо почорніє.

7 — Фросинії.

Цей день у народі ще називали «капусником», бо за повір'ям, пошаткована капуста мала довго й добре зберігатися.

Прислів'я

- Не треба в капусту й олії, пошаткуєш на Фросинії.

Прикмети

- Коли на Фросинії тепла погода, то ще тепло триватиме три тижні. Якщо цього дня випадає сніг, то зима встановиться на Михайла (21.11).

9 — Івана Богослова.

Завершували всі польові роботи.

Прислів'я

- Хто не посіяв до Богослова — не вартий доброго слова.

Прикмети

- На Богослова дощ зі снігом — у січні тричі йтиме дощ, сонячно і тепло — червень буде дощовий і холодний.

14 жовтня — свято Покрови.

У цей день відзначається свято Покрови Пресвятої Богородиці, або, як зазвичай кажуть, Покрови чи Святої Покрови.

На Запорозжжі була церква Святої Покрови, і запорозькі козаки вважали Святу Покрову своєю покровителькою.

З Покрови починалися вечорниці, які тривали до Великодня, і весілля, що тривали до пилипівських заговин (27.11). Це була пора наймасовіших шлюбів. На Поділлі дівчата казали: «Свята мати, Покровонько, завинь мою головоньку, а чи в шматку, чи в онучу — хай ся дівкою не мучу!»

Прислів'я

- Прийшла Пречиста —
Несе старостів нечиста,
А як пройде Покрова —
Зарева дівка, як корова. (З цього часу можна було засилати сватів.)

Прикмети

- Якщо на Покрову вітер віяв із півночі, то це знак, що зима буде холодною і з великими снігами, а як із півдня, то — теплою.
- Якщо лист із берези та дуба на Покрову впаде чисто — до легкого року, а не чисто — до суворої зими.
- Якщо у вишні листя обпаде до 14 жовтня — зима буде теплою, якщо ж до цього часу вишня зелена — зима буде лютою.
- Зранку вітер із півдня, а по обіді із півночі — початок зими буде теплим, але згодом похолодає.
- Якщо вітер із півдня низовий — зима буде теплою, з півночі горішній — холодною, із заходу — сніжною; коли ж протягом дня вітер змінюватиме напрямок, то і зима буде нестійкою.
- Яка погода на Покрову, такою буде і зима.
- Якщо в цей день сніг не покрити землю — не покрити в листопаді та грудні.
- На Покрову вітер — весна буде вітряна.
- Відліт журавлів до Покрови — на ранню зиму.
- Якщо на Покрову випав сніг, то буде він і у Дмитрів день (8 листопада).
- Білка до Покрови змінить шубку — зима буде добра.

20 — З цього дня вже чекали зими.*Прикмети*

- Якщо земля вкривається сніжком, то через місяць буде справжня зима.

22 — Якова.

Зима стає на ноги. Можна сподіватися і на сніжну крупу.

Прислів'я

- Після Якова осінь вже заплакала.
- Після Якова тепла ніякого.

23 — Євламнія.*Прикмети*

- Куди ріжки місяця покажуть, звідти будуть дути вітри.

28 — Євфимії.

Цей день ще називали «болотихою».

Прислів'я

- Розкисли дороги — застрягли в Євфимки ноги.
- Як зачнеться на Євфимку моква, то аж до морозів трива.

30 — Осія.

У цей день колеса з віссю прощаються.

Прислів'я

- Віз у засторонку поліз, а сани ще не зніс.
- Жовтень ані колеса, ані полоза не любить, бо їде на рябій кобилі.

31 — Луки (весняний Лука — 5.05).

Уже починали перевозити сіно з далеких відстаней.

До Луки не везуть сіна з луки.

Прислів'я

- Як не придбаєш до Луки, то не буде ані хліба, ані муки.
- До весняного Луки ані хліба, й муки,
А прийшов осінній Лука — з'явилися хліб і мука.

Прислів'я про жовтень

- Жовтень ходить по краю, та й виганяє птахів із раю.
- У жовтні руки мерзнуть, а в листопаді й ноги дубіють.
- Жовтень як не з дощем, то зі снігом.
- Жовтень ходить по краю, та виганяє птиць із гаю.

Прикмети

- Пізні опадання листя — на тяжкий рік.
- Грім у жовтні — на малосніжну, м'яку й коротку зиму.
- Якщо до середини жовтня не осипалося з беріз листя — сніг ляже пізно.

ЖОВТЕНЬ ЯК НЕ З ДОЩЕМ, ТО ЗІ СНІГОМ

(інсценізація оповідання «Жовтень як не з дощем, то зі снігом» В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько

Бабуся

Дід Тарас

Чоловік

Василько з Дідом Тарасом саджають грушку-дичку.

В а с и л ь к о. Ця грушка-дичка сподобалася мені ще влітку, коли я відпасав череду корів біля Дьомового печища. На узліску я помітив сизі серцеподібні листочки. Придивився уважніше — дичка росте! Ніжна й невисока, у мій зріст.

Д і д Т а р а с. Якщо перезимую, то навесні обов'язково зацепимо дерево від моєї груші. Ти ж знаєш, які смаковиті плоди в зимовій бері, що біля криниці росте! Вони можуть довго зберігатися.

В а с и л ь к о. Перезимуєте!

Д і д Т а р а с. Тобі, молодому, легко казати, бо у тебе все попереду. А мені тільки спогадам залишилося радіти.

В а с и л ь к о. Як ви вважаєте, прийметься дичка?

Проходить Чоловік.

Ч о л о в і к. Садовину садите?

Д і д Т а р а с. Не так саджу, як допомагаю. Колись, може, вродяться груші, то хоч добрим словом хтось згадає старого. Це я кажу так, бо прийшла на думку колишня походенька, яку я запам'ятав у дитинстві. Садить, знаєш, такий, як я, дід яблуню. До нього підходить отакий, як він (*показує на Василька*) хлопчак і каже: «Навіщо ви, дідусю, оцю яблуню садите? Усе рівно плодів не дочекається!» Старий подумав, подумав і в одвіт: «Якщо я не дождусь, то ти смакуватимеш яблуками і мені спасибі скажеш».

Ч о л о в і к. Мудра народна повчанка!

Д і д Т а р а с. Ото я і кажу: виросте груша, може, по мені якась згадка залишиться... А ви де це, звідкіля, Гнатовичу, йдете?

Ч о л о в і к. По полях бродив. Дивився, як зійшла озимина...

Д і д Т а р а с. І що?

Ч о л о в і к. Густі сходи, але є небезпека, що можуть випріти. Метеорологи передбачають гнилу зиму. То я оце вирішив у вас, людини з великим досвідом, запитати: яка, за вашими прогнозами, має бути нинішня зима?

Д і д Т а р а с. Мотре, йди-но швидше сюди! Твоя порада потрібна...

Підходить Бабуся.

Б а б у с я. Що скоїлося?

Д і д Т а р а с. Ось Гнатович цікавиться, якою випаде зима — теплою чи суворою?

Б а б у с я. Якщо на Покрову вітер дутиме зі сходу, то зима буде холодна, а як із півдня — тепла.

Дід Тарас. Коли вже про Покрову мова, то я знаю таке: якщо на неї не вкриє сніг землю, то не буде його і в листопаді.

Бабуся. Про це й інша прикмета говорить, до Покрови журавлі не одлетіли у вирій, зима наставатиме поволі.

Дід Тарас. Воно, Мотре, так, але як по Покрові, то й по теплові!

Чоловік. Пробачте за відвертість, але я, на жаль, навіть не знаю, коли має бути Покрова...

Дід Тарас. Е, Вам, Гнатовичу, пора б уже й знати народні святки. За ними найчастіше завбачували погоду.

Чоловік. Воно-то так, але ані в школі, ані, тим паче, в інституті цього не вчать. Навіть наша фахова література жодним словом не згадує про це!

Дід Тарас. Правду кажете. Ми краще знаємо про свята та обряди в японців чи китайців, ніж свої. А це вироблялося віковим досвідом і перевірялося на практиці. Тому й породили стількох безбатченків, які не знають свого роду-племені й чий вони діти...

Чоловік. Уже наче потроху повертаються до традицій.

Дід Тарас. Із запізненням спохватилися, Гнатовичу! Багато чого втрачено. Так ось, про Покрову. Вона тримається одного числа — 1 жовтня, а по-сучасному — 14. Кажуть: настали жнива — лежить баба нежива, а прийшла Покрова — стала баба здорова!

Бабуся. Це ти про мене? Якщо так, то скажу тобі: хто лежить до Покрови, то продасть усі корови.

Дід Тарас. Про тебе, Мотре, цього не скажеш! Але якщо до Покрови молоко давали корови, то після Покрови пішло молоко в роги корові.

Бабуся. З коров'ячих ріг, Тарасе, молока не надоїш. Але хто сіє по Покрові, той змушений буде виводити взимку по корові!

Чоловік. Ну, гаразд, із Покровою розібралися. До неї ще далеко! Мене цікавить, якою буде зима по озимі.

Дід Тарас. Якщо до середини жовтня з беріз не осипалося листя — сніг ляже пізно.

Якщо поросли високі бур'яни, то зима буде сніжною, з частими завірюхами.

Спориш довго восени не змінює свого кольору — на щедрий врожай зернових наступного року.

Грім у жовтні — на малосніжну, м'яку й коротку зиму.

Якщо польові мурахи повідтягали високі купини, то осінь і весна будуть дощовими, з буйним водопіллям.

Польові миші переселяються восени до людських жител — на сувору зиму, а навесні — на мокре літо; як болотяні миші влаштовують поверх купин гнізда — на мокру весну й часті повені.

Грак відлетів — чекай снігу.

Швидкий, дружній падолист — на сувору зиму.

Рано линяють голуби — на ранні приморозки і холодну зиму.

Якщо на галявинах з'явився в жовтні пізньоцвіт осінній, то буде рання зима, а як у листопаді — холод припізниться.

Яка б не була зима, але жовтень — болотник — ані колеса, ані полоза не любить.

Бабуся. Хоч і не любить, проте як у жовтні виореш мілко, навесні посієш рідко, то вродиться дідько.

Дід Тарас. Аchte, Гнатовичу, це Мотря кидає камінець у ваш огородець!

Чоловік. Я зрозумів. Поки що наче орали глибоко...

Пізно вже про оранку говорити, бо в жовтні гріє і не плуг, і не піч, а ціп.

Дід Тарас. Еге, у жовтні тільки руки мерзнуть, а в листопаді й ноги дубіють.

Чоловік. Спасибі за науку. На все добре!

Дід Тарас. Ідіть із Богом!

Бабуся. Ходіть здорові!

Василько. Нехай Вам щастить!

Дід Тарас. І все таки, Мотре, я однієї думки: хіба можна ходити біля земельки, не знаючи жодної народної прикмети? Наші батьки не мали такої грамоти, як сучасні агрономи, а врожаї вдвічі більші збирали. Тож не випадково мовиться: можна й без агронома, як у маю випаде три добрих дощі!

Бабуся. Це ти, Тарасе, занадто взяв. Усе-таки, хоч і вчений чоловік, а за порадою прийшов до нас...

Дід Тарас. Та я не про нього кажу. Спеціаліст він непоганий. Може, колись і твій онук піде його дорогою,— бач, як пильнує за прикметами! То що, про походження жовтня тобі, Василько, розказати?

Василько. Звісно! Дещо я вже знаю. Жовтнем ще відносно недавно на Україні називали дев'ятий місяць. Про це говориться у календарях «Рідний край» за 1907 рік і «Просвіта» та «Промінь» за 1908, що зберігаються у бабусі. Натомість у вжитку була інша назва — «паздерник». Походить вона від промислу, що пов'язаний із переробкою льону та конопель. Спільнослов'янське

значення «паздерити» відповідає сучасному — м'яти і тіпати волокно. У жовтні якраз і починають цю роботу.

Дід Тарас. У народі десятий місяць року називали також «хмурнем», «зазимником», «листопаднем». Від того що з жовтня починали справляти весілля, його охрестили і «весільником».

Раніше навчання в школі починалося не з першого вересня, як нині, а з Покрови. Тобто на півтора місяця пізніше.

Бабуся. Учні в цей день приносили до школи горщик із вареним пшоном і розбивали привселюдно. Кожен бурсак мусив скуштувати обрядової каші. Це для того щоб, як казали, «наука не йшла в ліс».

Дід Тарас. А оскільки ти не смакував такої каші й березової також, то біжи мерщій до хати і добре повчи уроки!

Василько. Я ж геть забув, що завтра ми маємо писати переказ на вільну тему. Треба, отже, придумати цікавий сюжет. Може, варто взяти за основу сьогоднішній день, особливо про те, як садили дичку? Цікавою може вийти оповідка. Еге ж?

Листопад

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ ПРО ЛИСТОПАД

Цей місяць називають «груднотрусом», «напівзимником», «воротами зими», «падолистом», «братчиками».

4 — Казанський день, Казанська Божа Мати.

Остаточна межа переходу від осені до зими — міцно сковується земля, а відтак «морозцям дорогу вказує».

Прикмети

- Якщо цього дня небо плаче, то слідом за дощем прийде зима.
- Якщо зранку дощить, то надвечір має піти сніг — ознака ранніх підсніжників.
- Якщо сніг ліг на сиру землю — навесні рано з'являться підсніжники.

5 — Якова.

Прикмети

- Якщо піде град або снігова крупа, то на Мотрону (22 листопада) настане справжня зима.

8 — День Святого Великомученика Дмитрія або Дмитра, поминки предків — «дідівський» день.

Святий Дмитро вже приносить зиму.

У Дмитрову, або «родинну» чи ще інакше — «дідову» суботу справляють осінні поминки померлих родичів. Поминають у церкві та обідом удома. Існує повір'я, що в цю ніч на цвинтарі можна бачити тіні померлих, як вони підводяться із гробів і розходяться по хатах своїх родичів.

До Дмитра ще дозволялося засилати сватів, а після цього починалися запусти (заговини), тому завершувались і весілля.

Прислів'я

- До Дмитра дівка хитра,
А після Михайла хоч за старця,
Аби не остаться.

Прикмети

- Якщо на Дмитра день без снігу, то ще не буде зими.
- Замерзла земля і дме холодний вітер — снігу не буде до Нового року.
- Випав сніг — увесь листопад буде холодним і морозяним.
- Як на Дмитра дощ, то на Введення (4 грудня) снігу буде по коліна.
- Якщо відлига, то на теплу зиму і ранню весну, якщо сніг — весна пізня, холод і сніг — на пізню холодну весну.

10 — День Великомучениці Параскеви, або Святої П'ятниці.

У цей день святкують лише жінки — не прядуть, не шиють, не золять і не розчісують волосся.

У році є двадцять п'ятниць, які були колись в особливій пошані серед жінок: п'ятниця перед Благовіщенням, десята після Великодня, перед Зеленими святами, Успінням, Головосікою, Здвиженням, Покровою, Введенням, Різдом Христовим, Водохрещам, дві Великопісні та ін.

Прикмети

- Якщо день сонячний — чекай теплої зими, хмарно — всередині грудня будуть сильні морози.

14 — Кузьми-Дем'яна.

День Святих Чудотворців Кузьми і Дем'яна, або, як кажуть у народі, Кузьми-Дем'яна.

За стародавньою традицією сільської молоді, у цей день відбувається перша складчина дівчат курми. Дівчата зносять на вечорниці курей, ріжуть їх, смажать чи варять і ввечері подають на стіл. Хлопці приносять горілку і відбувається почастинок — чия курка смачніша. У народному віруванні Кузьма й Дем'ян уважаються оборонцями людей від змій, покровителями ремесел, особливо ковальства. Це було найпочесніше з ремесел селянського співжиття: за відсутності попа згоду на шлюб міг дати коваль.

На Кузьму-Дем'яна справляли «осінніх дідів» — ушановували небіжчиків.

День зустрічі зими («курячі іменини»). За старим стилем — це початок листопада.

Прикмети

- Якщо розвезе дорогу — не чекай морозів до початку грудня.
- Випаде сніг — на весняну повінь.
- Якщо вітер на Кузьми-Дем'яна, то буде дорога санна, тобто випаде сніг, і доведеться їздити саньми.

19 — Павла.

З ним пов'язують льодостав — замерзання річок та озер.

Прикмети

- Йде сніг — чекай сніжну і добру для озимини зиму.

20 — Федора.

Зима сідає на покуття.

Прислів'я

- З Федора-Студита стає холодно й сердито.
- Федор сидить і землю студить.

Прикмети

- Якщо відлига — чекай морозів.

21 — День Михайла Архистратига, або Михайла.

Святого Архистратига Михайла наш народ уважає покровителем столиці України. Давній герб Києва оздоблений образом Архистратига Михайла з мечем.

У народній уяві Архистратиг Михайло — це мужній лицар, який перемагає усі темні сили.

На іконах Михайло зображається у вигляді воїна, одягненого в залізнi лати, зі списом та щитом у руках, який топче ногами дракона — сатану.

Мисливці в Україні також уважали Архистратига Михайла своїм покровителем. У давнину мисливці на Михайла йшли до церкви й перед образом Святого Архистратига ставили свічку.

Жінки беруть до церкви чотири калачі й відправляють службу по небіжчиках. Три калачі віддають попові та дякові, а один приносять додому і, розламавши, пригощають усю родину.

Після Михайла завершуються весілля.

Прислів'я

- Як Михайло закує, Микола розкує.
- Якщо на Михайла вітер із полудня, то буде тепло і до півгрудня.

- Якщо Михайло з дощем не услужить — добру й суху весну ворожить.
- Якщо на Михайла ніч ясна, то буде зима сніжна й красна.
- Михайло приїхав на білому коні.

Прикмети

- За цим днем завбачали весну.
- Якщо відлига — не чекай санного шляху аж до Миколи (19.12).
- Іній — на великі сніги, а туман — на відлигу.

22 — Мотрони.

Прислів'я

- Якщо в цей день гусь вийде на лід, то ще плаватиме по воді.
- Якщо в листопаді Мотря на білім коні приїде, то гостру зиму нам принесе.

27 — Пилипа, заговини, запусти на Пилипівку.

У цей вечір напередодні пилипівського посту готують смачну обрядову вечерю: борщ, локшину, пиріжки, вареники, смажать м'ясо, зокрема птицю. За звичаєм, до батьків приходять вечеряти дочки із зятями, які нещодавно побралися, а також запрошують кумів та одиноких сельчан. Залишки від вечері роздаються бідним людям.

На заговини дівчата й хлопці організовували вечірку-складчину. На такі сходчини збиралися й сімейні люди.

З цього дня жінки починали прясти кужіль на полотно.

Прислів'я

- Іній на Пилипа — буде овес, як липа.

Прикмети

- Іній на врожай вівса, а дощ — на дорід пшениці.
- Якщо хмарно або сніжно — травень буде негожий.

28 — Пилипівській піст, Пилипівка.

Прислів'я

- У Пилипівку день до обіду.
- Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку.

29 — Матвія, Семеона-Юди.

Остаточо замерзає земля.

Прислів'я

- На Семеона-Юди кінь боїться груди.
- На Семеона горобці збираються в табунці.

30 — Григорія.*Прикмети*

- Який день — така й зима.

Прислів'я про листопад

- Листопад уриває день, а накликає ніч.
- У листопаді світанок із сутінками в полудень зустрічаються.
- Не диво в листопаді білі мухи.
- У листопаді сонця, як у старої баби чепуріння.
- Після листопадових заморозків — грудневий мороз.
- Листопад — вересню онук, жовтню — син, а зимі — рідний брат.
- Пищить снігур у листопаді — скоро й зимі будем раді.
- У листопаді згодиться і старий кожух, а навесні й старий кінь.
- У листопаді як зазиміє, то й жаба оніміє.
- Як листопад дерев не обтрусить — довга зима бути мусить.

Прикмети

- Сире літо, а тепла осінь — довгою буде зима.

ЖОВТНЮ СИН, А ЗИМІ РІДНИЙ БРАТ

(інсценізація оповідання «Жовтню син, а зимі рідний брат»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько

Бабуся

Дід Тарас

1-й Чоловік

2-й Чоловік

Дівчина

Хата. За столом сидять Василько, Бабуся, Дід Тарас.

Дід Тарас. Дивіться, якась машина під'їхала. Василько, прочитай, що там написано!

Василько. «Експедиційна». Дивно, чого це біля нас зупинилася експедиція...

До хати заходять троє. Двоє чоловіків тримають у руках записники.
Дівчина з магнітофоном.

1-й Чоловік. Добридень! Можна до вашої гостини?

Бабуся. Якщо добрі люди, будьте дорогими гостями.

Дівчина. Доброго здоров'я! Ми вивчаємо український фольклор.

2-й Чоловік. Нам порадили звернутися до вас.

Василько. Добрий день! Заходьте, заходьте! Бабуся і дід Тарас — «ходячі енциклопедії народних прикмет».

Бабуся. Заходьте, дорогі гості, сідайте!

Дід Тарас. Нехай і Василько сідає з нами. Хлопець він тямущий. Уже чимало зробив записів. Може, подивитися той зшиток?

1-й Чоловік. Гаразд. Обов'язково подивимося. А поки що хочемо від вас дещо записати.

Дід Тарас. Та ми, той... невеликі мастаки до балачок.

2-й Чоловік. Еге, не прибіднюйтеся! Нам про вас багато розповіли ваші односельці!

Бабуся. А звідки ви будете і хто такі?

1-й Чоловік. Ми з Києва. Обидва працюємо в науковому інституті при Академії наук. А це наша практикантка — майбутній філолог. Навчається в університеті. До вас приїхали записувати фольклор. Кого не запитували в селі, усі направляли до вас. Краще, кажуть, од діда Тараса і баби Мотрі ніхто не знає прислів'їв та приказок...

Дід Тарас. Та чого, у нас що не сільце, то своє слівце!

2-й Чоловік. О, прекрасно! Оксано, запиши цю приказку. Такої у нас немає...

Бабуся. А для чого це все вам?

1-й Чоловік. Для науки. Ми готуємо книжку з прислів'ями та приказками. До неї увійдуть і ваші. Навіть прізвища поставимо, від кого записали.

Дід Тарас. Бач, Мотре, ми з тобою, чого доброго, ще в історію увійдемо!

2-й Чоловік. Та ви, Тарасе Яковичу, уважайте, що увійшли. Наскільки відомо, в наших фондах зберігаються записані від вас пісні...

Дід Тарас. Було таке. Років зо п'ять тому вже одні вчені приїздили. Торік навіть книжку мені надіслали, де є пісні з мого голосу. А ви за чим приїхали?

Дівчина. Щойно настав листопад, то чи є якісь прислів'я про цей місяць?

Дід Тарас. Є деякі. У нас про листопад кажуть так: жовтню син, а зимі рідний брат.

Бабуся. Хоч листопад і не лютий, проте питає, чи вдягнений та взутий.

Дід Тарас. З листопадом, Мотре, бабам одна рада: ховатися на піч!

Бабуся. Кволе поросся, Тарасе, й піч не спасе. А ось хто в листопаді не мерзне, тому й коло Йордану нічого біда не зробить.

Дід Тарас. Коло Йордану, може, і не зробить, але в листопаді вже, кажуть, зима на заграді.

Бабуся. Звісно, що так: листопад, Тарасе, стелить землю листям, а грудень снігом.

Дівчина. Щоб не забути, хочу вточнити дещо: що означає заграла і Йордан?

Дід Тарас. Заграда — це, по-нашому, утеплена знадвору глуха стінка хати. Її обкладають листям, кострицею чи соломкою. У такий спосіб зберігають тепло в оселі.

Бабуся. А Йордан, голубко, припадає на 19 січня. Уважається, що в цей час найбільші морози. Люди колись виходили до річки, прорубували ополонки і святили воду.

Дід Тарас. Так ось, листопад такий місяць, що любить і колесо, і полоз. Один день їздять саньми, а інший уже треба коней у воза запрягати.

Бабуся. У листопадовий день, Тарасе, не особливо наїздишся, бо він, як заячий хвіст, — не встиг прокинутися, як уже вечір на підході!

1-й Чоловік. До прислів'їв годилося б і прикмет доточити. Бо вони доповнюють одне одного...

Дід Тарас. Авжеж, що так! По прикметі, кажуть, прислів'я плаче.

Бабуся. Якщо восени рано нанесе снігу, то і весна буде рання.

Як перший сніг випав на мокру землю, — залишиться, на суху — незабаром зійде.

Рано замерзне — довго не розтане.

Зірки на небі яскраві — на погоду, тьмяні — на дощ або сніг.

На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими.

Пізній листопад — до суворої та затяжної зими.

Доки листя з вишень не облетіло, то хоч скільки було б снігу, він не вляжеться — відлига його з'їсть.

Від першого снігу до санного шляху — півтора місяця.

Білка мостить своє гніздо близько до землі — на морозяну зиму, а високо — на м'яку.

Дід Тарас. А для чого ви записували голос?

2-й Чоловік. Це ми записали для того, щоб потім передрукувати прислів'я на папір. А диск передамо у фонди. Хто сумніватиметься в достовірності запису — може перевірити. Зрештою, колись і ваш онук, як захоче, зможе прослухати живий голос бабусі. До речі, покажи-но свої записи!

Василько дістає зошит, дає гостям.
1-й Чоловік неспішно перегортає аркуші.

1-й Чоловік. Оксано, подивися, будь ласка, уважніше рукопис. Мені здається, тут є чимало цікавого!

Дід Тарас. Розповім вам про давній обряд, що звався «братчина». Його справляли лише в листопаді. Якщо сусіди хотіли заприятелювати між собою, то купляли в пасічників бджолиний рій. З весни і до осені гуртом доглядали його. Зібраний мед ділили порівну. На це свято збиралися сім'ями, гуляли і веселились. Чи, як казали в народі, братались. А звідси й назва обряду.

Бабуся. Кожен член такої спілки вважався близьким свояком. Він зобов'язувався допомагати братчикові в скрутну годину. Якщо в якійсь родині помирав господар, то інший член братчини забирав малолітніх дітей на виховання.

2-й Чоловік. Дуже добрий звичай! От би його відновити у наш час! Уміли ж наші пращури брататися між собою...

Дід Тарас. А ще цим словом називали свято першого снігу. Селяни родинами виходили на сільські сходки, співали й танцювали. Уперше з'явилися на людях і молоді пари, які побралися восени.

Василько. Від того у нас листопад називали ще й «братчини».

Дівчина. Крім цієї, були ще якісь наклички?

Дід Тарас. Були. Найвідоміші — це «листопадень», «падолист», «напівзимник», «грудкотрус»...

1-й чоловік. Спасибі, з вами так приємно розмовляти, але час уже їхати.

2-й чоловік. На все добре! До побачення!

У хаті залишаються Василько, Дівчина.

Дівчина. Цікаві твої записи! Продовжуй вести їх і далі. Одне тільки пораджу: не обмежуйся лише дідусем та бабусею. Дослуховуйся, як говорять інші люди в селі. І записуй почуте в зошит. При цьому не забувай ставити в дужках їхні прізвища. Усе це потрібно для науки. А коли заповниш зошит — надсилай його до інституту. Я тобі адресу залишу. Там на твоє прізвище

відкриють спеціальний фондний номер. Ти, до речі, знаєш, що таке наукові фонди?

В а с и л ь к о. Ні, не знаю.

Д і в ч и н а. То є такий відділ, де зберігаються цінні рукописи. Там знаходяться записи Лесі Українки, Івана Франка, Максима Рильського, Михайла Стельмаха та інших відомих письменників.

В а с и л ь к о. І вони записували прислів'я та приказки?

Д і в ч и н а. А що тут такого дивного? Вони записували не тільки прислів'я, але й пісні, навіть фіксували окремі слова та їх значення, а потім використовували у своїй творчості. Без цього не з'явилися б нові словники, збірники пісень та казок. Бачиш, за яку цікаву й потрібну справу ти взявся! До побачення!

В а с и л ь к о. На все добре!

Може, й мої записи для когось знадобляться? Вочевидь, що так. Бо чого ж би їхали такі поважні люди до нашого села аж із самого Києва?!

Прислів'я, приказки та народні прикмети осені

- Восени багач, а навесні прохач.
- Восени день блисне, а три кисне.
- Восени і в горобця є питво.
- Восени й горобець багатий.
- Восени листопад швидко минув — чекай суворої зими.
- В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, крутить, мутить, припікає й поливає.
- Осінній іній — на суху й сонячну погоду.
- Осінь збирає, а весна поїдає.
- Осінь усьому лік веде.
- Павутиння стелиться по рослинах — чекай суворої зими.
- Плеті влітку рукавиці — в листопаді пригодиться.
- Як вересніє, то і дощик сіє.
- Як листя жовтіє, то поле сумніє.
- Якщо лелеки летять високо, не поспішаючи, буде гарна осінь.

ЗИМОВИЙ ЦИКЛ

Грудень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ГРУДЕНЬ

Сумний грудень у свято і в будень, але саме останній місяць року налаштовує кожного на оптимістичну хвилину, бо хоч зима і повертає на мороз, проте сонце вже йде на літо.

Сучасна назва грудня раніше стосувалася передостаннього місця року. У давньоруські часи початок зимового літочислення йменувався «студнем» (у білорусів і сьогодні «студзень»). Поруч співіснувала й інша накличка «груднь» і означала «нерівний, покритий грудками шлях».

Разом із тим в активному вжиткові співіснувало чимало діалектних означень: «лютень», «хмурень», «стужайло», «трусим».

За офіційним календарем українці мають «грудень», поляки — «грудзень», білоруси — «грудзень» та словени — «груден».

4 — Введення, або Видення, третя Пречиста.

Уважають, що в цей день Бог відпускає праведні душі подивитися на своє тіло, «а тому й свято називають “Виденням”».

Староукраїнські звичаї наших далеких предків, що колись були пов'язані з початком нового року, пізніше стали атрибутами християнських свят. Одна частина з них перейшла до сучасного Нового року, а друга — до свята введення в храм Пресвятої Богородиці (4 грудня за новим стилем). Це свято в народній термінології зазвичай називається Введенням.

У цей день не можна дерти коноплі, тому що гроза влучить у копи.

Початок нового господарського року у введенських повір'ях є досить виразним. Хто в цей день уранці завітає першим до хати, той буде першим полазником на новий господарський рік. За народними віруваннями, перший полазник приносить до хати щастя або невдачу.

Якщо першим до хати увійде гарний молодий чоловік, до того ж, ще і з грішми — це добра ознака: весь рік у хаті будуть усі здоровими та водитимуться гроші. Якщо старий бідний чоловік, — погана ознака: і хворі в хаті будуть, і злидні заведуться. А найгірше, як увійде до хати стара жінка, — «вже добра не жди». Це саме стосується свят Різдва та Великодня.

У східних районах України ще донедавна на Введення святили воду для приворожіння парубка до дівчини.

У багатьох селах України ворожили за різними прикметами, який буде врожай у наступному році.

Існували правила: до Введення можна копати лопатою землю, а від Введення до Благовіщення — ні, бо земля спочиває і на літо сили набирається.

Прислів'я

- Введенські морози ще зими не роблять.

Прикмети

- Як на Введення вода, то буде в мисці молоко.
- Як горобець нап'ється на Введення в бичачім сліду води, то напасеться худоба до Юрія (6 травня) трави.
- Як буде на Введення в сліду вода, то на Юрія — трава.
- Як ляже глибока зима, то готуй глибокі закрома.

5 — Прокопа.

У давнину в цей день на шляхах ставили віхи, щоб мандрівники не збилися з дороги.

Прислів'я

- Прийшов Прокіп — розбив розміт,
По снігу ступає — дорогу копає.

6 — Канун Святої Катерини.

З цього вечора дівчата починали гадати. Робили це так: крали в чужому садку гілочку вишні та ставили її у воду. Якщо вона до Різдва розквітне, то того ж року дівчина вийде заміж.

7 — Катерини.

Колись напередодні цього свята парубки постували, щоб Бог послав їм добру жінку. У самий же день свят дівчата ворожать і закликають долю.

Ранком, до схід сонця, дівчина йде в садок і зрізує гілочку вишні, ставить у хаті в пляшку з водою і чекає Меланки. Якщо до Меланки вишня розів'ється і зацвіте — добрий знак, то й доля дівоча цвісти буде. Засохне гілочка без цвіту — кепська ознака. У цьому випадку під долею дівчата розуміють шлюб: є цвіт на гілочці — буде весілля, немає — восени доведеться Покрову благодати: «Свята мати, Покрівонько, покрий мою голівоньку». Увечері дівчата сходяться до однієї хати і варять спільну вечерю — борщ і кашу. Приходять хлопці, починаються розваги. Танцювати не можна — піст, але й без танців весело — сміх, співи...

Опівночі, «перед півнями, дівчата беруть горня з вечерею і йдуть «закликати долю». Вилазять із борщем і кашею на ворота і тричі гукають (усі по черзі):

— Доле, доле, йди до мене вечеряти!

Якщо в цей час заспіває півень, то доля обізвалася, якщо ні, то кажуть: «Доля оглухла, не чує мого голосу». Журиться дівчина і проклинає долю: «Щоб ти зозулі не чула, блуднице моя!» Гірше, коли зірка з неба впаде. «Погасне доля», — злякано шепочуть дівчата.

Прикмети

- З настанням Катерини сподівалися на люті морози.
- Як на Катерини холодно, то буде голодно.

9 — Георгія Побідоносця, Єгорія, Юрія, Юр'їв день.

Прикмети

- Який день на Юрія, така й зима.
- На Юрія ходять слухати воду в колодязях: коли тихо, не хвилюється — зима буде теплою, почуються звуки — чекай на сильні заметілі.

12 — Парамона, або Передандрія.

Молодь увечері збиралась на Калиту.

Прикмети

- Якщо вода на річці тиха — на рівну зиму, шумовита — на завірюхи; якщо вдень ішов сніг, то буде хурделиця.

13 — Андрія.

У цей день намагалися ані хліба пекти, ані шити, ані прясти.

З усіх свят річного календарного циклу день Андрія Первозванного є одним із найтаємничіших, найцікавіших. Цього дня відбуваються заклинання й віщування майбутнього, ритуали з калитою та інші ворожіння.

Андрієва ніч допомагає незаміжнім дівчатам пізнати свою долю: чи доведеться ще рік діувати, чи на щасливицю чекає вдале заміжжя.

Молодь збиралася на Калиту. Дівчата пекли корж, підв'язували його до сволака, а хлопці мали «проїхати на коцюбі» й відкусити шмат. Якщо комусь не таланило цього зробити, то його обмазували сажею. Крім того, дівчата пізно ввечері ворожили, приказуючи: «Святий Андрію, я тобі конопельки сію, дай же мені, Боже, знати, з ким їх буду брати».

Прислів'я

- На Андрія треба кожуха-добродія.

- На Андрія робиться дівицям надія.
- Андрію, Андрію, я тобі коноплі сію, пеленою волочу, бо я заміж хочу.

Прикмети

- Виходили до річки і дивилися: тиха вода — на рівну зиму, шумовита — на завірюхи.
- Якщо до цього дня сніг не випав, зима буде тепла, а як з'явився — довга і холодна.

14 — Наума.

На другий день після Андрія Первозванного святкували пророка Наума.

У давні часи навчальний процес розпочинався взимку — першого грудня за попереднім літочисленням. Це була найзручніша пора, коли сільські діти мали змогу здобути освіту. Батьки відводили до школи дітей саме на це свято, бо «пророк Наум наведе на ум».

За народними уявленнями, Наум — покровитель розуму, знань і добродетель, а тому селяни були переконані: якщо на свято пророка почати навчання, то дитина успішніше отримає і засвоїть знання, набереться розуму. Особливо це стосувалося слаборозвинених дітей. Увечері батьки запрошували хрещених, які приходили з букварями й починали напам'ять заучувати літери.

З цього дня починали освоювати музичні інструменти ті, хто хотів опанувати гру на бандурі чи скрипці. Тих, хто не зміг опанувати професійні навички, у народі називали «партачами».

У ці дні вовки починають бігати зграями. Перші постріли мисливців на Йордані розженуть їх під час Водохреща.

Прислів'я

- Партача і Наум не наведе на ум.
- Батюшка Наум, виведи синка на ум.
- Прийшов Наум — час братися за ум.

17 — Варвари-Великомучениці за віру.

Це була Великомучениця, яка постраждала за віру Христову на початку християнської ери (988 р.).

Святкували тільки жінки. У цей день дівчата готували вареники з маком чи сиром, серед яких обов'язково мали бути й пірхуни, заправлені борошном. Кому він втрапляв — дражнили «пірхуном».

Дівчата в цей день заготовляли галузки з вишень і ставили у воду; якщо гілочки зацвітали на Різдво, то це віщувало про швидкий шлюб.

Вовки гуртуватимуться до 5 січня. У цей день намагалися уникати зустрічей із хижакими, які нерідко нападали і на людей.

Прислів'я

- Хто заспить на Варвару, той цілий рік буде сонливий.
- Варвара заварить, Сава запалить, а Микола закує.
- Варвара кусок ночі відірвала, а дня — приточила.
- Коли на Варвари мороз, то ховай сани, а витягай віз.

Прикмети

- Якщо проти цього дня вночі небо в зорях — чекай холодів, а сліпе й тьмяне — на тепло.
- Яка погода на Варвари, така й на Різдво.
- Дерева в інеї — урожай на фрукти.

18 — Сави.

Жінки збиралися в рукодільницькі гурти, говорячи: «І савити, і варварити, і куделю кумалити».

Де були чоловіки з цим ім'ям, справляли обряд «поховання Савки».

Прислів'я

- Варвари день увірвали, а Сава почав день доточувати.
- Сава мостить, а Микола гвоздить.
- Сава — батько «зимового» Миколи.

19 — Миколи.

Усі три свята — Варвари, Сави та Миколи — називали Миколаєвими святами. На відміну від «весняного» (22.05), «зимового» Миколая відзначали особливо врочисто. Уважалося, що він захисник усіх бідних і знедолених. Та найбільше його шанували діти, для яких він був почесним охоронцем. Навіть існує легенда про те, що Миколай рятував дітей серед моря. Микола Чудотворець носить дарунки маленьким дітям так, щоб ніхто не бачив.

Особливою повагою в народі користувалася ікона Миколи Чудотворця.

На Миколая хлопці вже починали домовлятися про колядки.

Прислів'я

- Хвали зиму після Миколи.

Прикмети

- Який день на Миколу «зимового», такий і на Миколу «літнього».
- У кожному році два Миколи: до першого Миколи не буває холодно ніколи, а до другого Миколи не буває тепла ніколи.

- Як упаде великий іній — на гарний урожай хліба.
- Як на Миколу піде дощ, то буде врожай на озимину.
- Морозяний день — на врожай хліба й городини.

20 — Амеросія, Андрося.

Дівчата організовували обряд «Трусити груші». Приміряли дванадцять одержин і одягали найзручнішу. Якій не діставалося по розміру, то прив'язували спідницю ззаду до поперека і посилали «трусити груші» (на вербі), зібравши «натрушених груш», себто сухих паличок, ішла на досвідки. Якій із них уночі присниться хлопець, за того вважалося, й вийде заміж...

22 — Ганни.

Від Ганни зима набирає розгін. Це день зимового сонцестояння, після чого воно повертається на літо, а зима — на мороз. Відтак у народі Ганни називали ще «родинами сонця».

З Ганниного дня жінки починали готуватися до Різдва — білили хати, прибирали оселі й посилено годували свиней, щоб мати свіжину до свят.

Прислів'я

- Яка Ганна до ніченьки, така зима до весноньки.

Прикмети

- Коли йде дощ — вся весна буде дощовою.
- Тихий і безвітряний день — на врожай садовини.

25 — Спиридона Сонцеворота.

За довголітнім прогнозуванням, це — найхолодніший день грудня, бо «сонце переходить на другий бік».

У давнину намагалися не працювати, щоб миші не їли соломи, а тому обкурювали димом оселі, бо «Святий Спиридон усю нечисту гоне з хати вон». Найбільше остерігалися свердлити, адже будуть черв'яки нападати.

Ставили в цей день у відро із землею гілки вишень: якщо розів'ються на Різдво, то вродить гарно садовина.

Прислів'я

- Спиридон Сонцеворот небо плечима підпирає — дня до-бавляє.

Прикмети

- Кожний наступний день відповідає погоді чергового місяця. Тому протягом дванадцяти днів необхідно запам'ятовувати примхи погоди, щоб визначити, яким буде рік.
- Якщо ніч ясна, то зима буде холодна, а літо — спекотне; якщо ніч темна, то зима — тепла, а літо — похмуре.

29 — Томи, Аггеля.

Холодний день.

Прислів'я

- Прийшов Тома — сиди вдома.
- Добре говорив Святий Тома, що в грудні найліпше сидіти вдома.

30 — Даниїла.**Прикмети**

- Якщо з'явиться іній — Різдво буде теплим.

Прислів'я про грудень

- Сніг у грудні глибокий — урожай високий.
- Заступи грудня дверима, то він тобі вікном улізе.
- У грудні сонце на літо, а зима на мороз повертає.
- Грудень холодний та сніжний — хліб буде буйний та пишний.
- Грудень — кінець року, а початок зими.
- Грудень поле грудить, а землю студить.
- Сонце — на літо, а зима — на мороз.

ДЕНЬ СВЯТОГО АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО (АНДРІЇВСЬКІ ВЕЧОРНИЦІ)

Початок вечорниць — «кусання калити». «Кусання калити» — один із важливих обрядів цього свята. Калита — це великий солодкий, із медом і фруктами борошняний корж, зверху оздоблений сухими вишнями чи родзинками, «щоб гарна була калита». Печуть у печі й запікають таким чином, щоб вгризти її було важко — на сухар. Спочатку відбувається розшукування калити. Як зайде сонце, дівчата сідають рядком і чекають на парубоцьку громаду. Хлопці ж, звісно, крізь віконця непомітно стежать за приготуваннями дівчат і коли настає час — вони вже на порозі. Заходять парубки до хати один по одному, кожен тримаючи свою правичю на правому плечі попереднього. По-військовому вклоняються та співають дівчатам жартівливе вигадане на ходу вітання на будь-який наспів. Дівчата, ставши навпроти хлопців, також уклоняються й у відповідь співають своєї привітальної. Виходить веселе невимушене спілкування із жартівливим кепкуванням, а часом і з сороміцьким змістом.

Хлопці

Ой, на горі на току курчата чубаті,
А на нашій на вулиці дівчата горбаті.
Куди йдуть, губи дмуть, кирцу задирають,
А як баньками лупнуть, то собак лякають.

Дівчата

Калита-калита, в хлопців хисту нема
Ні співають, ні говорити,
Тільки витрішки ловити.

Хлопці, навіть співаючи пісень, здатні на всілякі «капості».

Гурт наймолодших серед хлопців намагається «непомітно» облутати дівчат червоними нитками, щоб потім, затягнувши петлю, збити їх до купи та змусити, якщо не віддати калиту, то принаймні поцілувати кожного з парубків. Це дає змогу решті шукати калиту.

Коли ж усі спроби парубків виявляться марними, дівчата починають вимагати у них за калиту три відкупні подарунки. Хлопці радо погоджуються, урочисто жартівливо вручаючи свої подарунки «із секретом»: то мішок... із котами, то коробку... з мишами чи ще щось незвичайне, а то й так — виберуть із-поміж себе «найкращого» й віддають його від щирого серця дівчатам як «найзаповітнішу дівочу мрію».

Дівчата відмовляються під таких «дарунків» і у відповідь загадують свої три бажання, що їх мусять задовольнити хлопці задля отримання калити.

1. Наливають у глибоку таріль вина, пива чи будь-якого іншого напою. Хтось із дівчат кидає у таріль свого персня й викликає парубка, який їй видається привабливим, щоб дістати перстень, не замочивши носа.

2. Дівчата завчасно і, звісно, щоб ніхто з хлопців не бачив, готують тарілку з борошном, після чого її накривають папером і ставлять перед парубками на низькому ослінчику. На папір кладуть більш-менш крупні паперові гроші й викликають двох «найхазяйновитіших» хлопців, які «вміють дати раду грошам». Дівчата зав'язують їм хустками очі, а потім розкручують сміливців кілька разів у різні боки та ставлять навколішки біля ослінчика з тарілкою та грішми один навпроти одного. Кожному слід здути гроші у бік іншого. Оголошується така умова: хто з хлопців «передме» гроші на бік іншого через наперед обумовлену межу, той не лише забирає банкнота, але й цілує найвродливішу (на його смак) із дівчат. Хлопці на це погоджуються. Щойно хлопці почнуть змагатися, дівчата непомітно для них миттєво вихоплюють гроші разом із папером, що укривав тарілку з борошном...

3. На нитці дівчата підвішують яблуко, що перед тим дуже майстерно (тобто зовні непомітно) начиняють борошном. Викликаються двоє «найспритніших» парубків. Їм зав'язують хустками очі та пропонують наввипередки надкусити підвішений між

ними «солодкий плід». Хто перший надкусить — здобуває право доїсти яблуко й отримати поцілунок найвродливішої (за вибором хлопця) з дівчат.

Нарешті хлопці, задовольнивши всі забаганки дівчат, отримують право на калиту.

Дівчата її врочисто виносять під радісний лемент парубоцтва та вішають на сволок.

Біля підвішеної калити необхідно поставити «вартового» — це «пан Калитинський», веселий хлопець, бажано — душа компанії. Він бере до рук умочений у сажу квач і, ставши під калитою, починає припрошувати гостей по черзі: «Я, пан Калитинський, запрошую пана Коцюбинського кусати калиту». «Пан Коцюбинський» (кожен учасник гри по черзі) «сідає верхи» на коцюбу та «їде» кусати калиту. Відбувається жартівлива розмова.

1 - й. Доброго здоров'я, пане Калитинський!

2 - й. Добрий вечір, пане Коцюбинський! Куди це ви прямуєте?

1 - й. Та калиту ж їду кусати!

2 - й. А я по обличчю буду писати!

1 - й. А я таки вкушу!

2 - й. А я таки впишу!

Мета «пана Калитинського» — розсмішити «пана Коцюбинського». «Пан Коцюбинський» має право кусати калиту тільки за тієї умови, якщо витримає всі жарти «пана Калитинського» й не посміхнеться. Якщо ж «пан Коцюбинський» хоча б посміхнеться, то «пан Калитинський» може його обличчя квачем у сажі — і настає черга іншого «пана Коцюбинського» спробувати свої сили.

«Пан Калитинський» може ставити запитання.

1. Чому багато води у морі?
2. А що то за коні в гаю на припоні: довгасті, голчасті, зеленої масті, нікого не возять, лише солі просять?
3. На що борошно у млині падає?
4. Що влітку не кисне, взимку не мерзне, перед обідом не сушить, а після обіду потушить?
5. Прибігли штрики-брики, ухопили далду-балду, почули микитники, казали гречаникам: «Сідайте на вівсяники, доганяйте штрики-брики, віднімайте далду-балду». Що воно таке?
6. Що тій козі буде, як їй сім літ мине?
7. Віз без коліс, а з батога сльози ллютьсь.
8. Як поділити п'ять бараболі на трьох?
9. Що у хаті цілують?
10. Стоїть півень на току у червонім ковпаку.

11. Наскакалось, називалось, під припічком заховалось.
12. Це чорна? — Ні, червона. — А чому біла? — Тому що зелена.
13. Сидить баба на грядках, уся закутана в хустках.
14. Ішов довгов'яз, у землі зав'яз, із землі всіх повиганяв.
15. Маленьке руденьке хоч якого пана з коня ссадить.
16. Коли воша подібна до квочки?
17. Не дід, а з бородою, не корова, а доїться.
18. Росте під хвостом догори хвостом.
19. Сидить дід за подушками і стріляє галушками.
20. Стоїть на дорозі, усім заважає: хто йде, той штовхне, а з дороги ніхто не прийме.
21. У лісі на горісі червона плахта висить.
22. Ходить квочка коло кілочка, водить діток — дрібних квіток, діти-квіти квок.

«Пан Калитинський» може також дати яке-небудь кумедне завдання «панові Коцюбинському».

1. Затанцювати догори ногами.
2. Прокукурікати тричі.
3. Пробігти, гавкаючи.

Коли дівчата засміються, то вони мусять усі по черзі цілувати «пана Коцюбинського».

Завершується гра тим, що калиту знімають і ділять поміж учасниками: дівчата отримують свою порцію просто так, а хлопцям доводиться заплатити за свої шматочки, бо дівчата працювали — пекли калиту.

Далі — святковий стіл. Тут скромних страв не буває (бо в цей час піст). Першими подають вареники з капустою. Їдять ще вареники з картоплею та цибулею, з грибами, з різними фруктами тощо. Під веселий сміх відбувається останнє ворожіння цього вечора: дівчина наливає трохи меду, розведеного водою, у тарілочку, кладе в неї ж каблучку та примушує свого хлопця дістати губами ту каблучку. Якщо хлопець її дістане й не замочить носа, то ця пара побереться й буде щасливою.

ВОРОЖІННЯ

Ворожити слід у ніч перед святом.

Одним із найпоширеніших способів ворожіння є випікання балабушок (маленькі тістечка круглої форми з білого борошна).

Інший спосіб ворожити — слухати попід вікнами в ніч перед Андрієм. Почуте дівчата тлумачили відповідно до можливостей власної фантазії.

Пізно ввечері дівчина набирає жменю коноплі (або символічно — будь-якого зерна), сіє на снігу та примовляє:

Андрію, Андрію,
Коноплі сію,
Спідницею волочу,
Заміж вийти хочу.

Потім слід набрати жменю снігу в тому місці, де сіяла конопля, і вже вдома, коли сніг розтане, полічити насіння. Якщо виходить парна кількість — подружнє життя буде щасливе, якщо непарна — не дуже.

Або ж виконується «засівання конопель» (іноді замість конопель використовується льон або мак). Як правило, це відбувалося так: у найбільш глухому кутку двору дівчина в темряві «засіває жменю насіння». Потім, зігнувшись так, щоб її спідниця або фартух торкалися землі, дівчина кілька разів обходить «засіяне місце», «волочачи коноплі». Ці дії супроводжуються спеціальною магичною формулою — віршами:

Андрію, Андрію!
Я на тебе льон (коноплю) сію
І запаскою волочу,
Бо я заміж хочу!
Дай же, Боже, знати,
З ким весілля грати.

Якщо дівчині цікаво, яка професія буде в майбутнього чоловіка, вона розкладає на підлозі миску з водою, трохи пшениці та дзеркальце, а потім пускає півня. Якщо півень спершу клюватиме зерно — чоловік буде добрим господарем, якщо гляне в дзеркальце — ледарем, а якщо спочатку нап'ється води — п'яницею.

«Визначити» ім'я нареченого — дівчина виходить на вулицю й запитує першого ж чоловіка, який їй зустрінеться, як його звати. Відповідь — ім'я майбутнього чоловіка.

Для того щоб побачити свого судженого, дівчина, лягаючи спати, кладе під подушку свій гребінець зі словами: «Суджений, прийди мене розчесати». Якщо їй наснитися, що хлопець розчесав їй волосся, отже, це і є майбутній наречений.

Лягаючи спати, дівчина скидає з себе крайку, робить із неї хрест і кладе під голову, шепочучи такі слова:

Живу в Києві на горах,
Кладу хрест в головах.
З ким вінчатись, з ким заручатись,
З тим і за руки держатись.

Якщо вночі їй наснитися сон, що до неї підійшов парубок, узяв за руку і повів до вінця, то це буде її суджений.

Для того щоб дізнатися, чиє в родині буде зверху, півня й курку зв'язують хвостами та накривають друшляком, решетом або чимось іншим. Через кілька хвилин слід випустити птахів із-під решета й подивитися, хто кого перетягне. Якщо півень, — то чоловік буде головним у родині, а якщо курка перетягне півня, то жінка буде верховодити в родині.

НОВИЙ РІК

Новорічне свято бере свій початок ще з часів найдавніших народів — землеробів. Ці народи вшановували культ сонця, оскільки саме від нього найбільшою мірою залежав урожай. У найкоротший день первісні люди, напевно, лякалися, що сонце може зникнути назавжди — «померти», і тому вони запалювали вогнища, факели, вірячи в те, що таким чином додають сонцю сил для відродження.

Тривалий час у Київській Русі святкували кілька Нових років: 1 березня й 1 вересня.

1 березня — Новий рік за церковним календарем, пов'язаний із римською традицією святкування. Він подарував українцям традицію запалювати вогні на новорічних ялинках (можливо, до цього можна додати й бенгальські вогні).

За часів Київської Русі запалювання вогнів було обов'язковим елементом у процесі «програмування» гарного врожаю. 1 вересня — цивільний Новий рік, виникнення якого пов'язане з тим, що цього дня цар вершив суд.

Поступово всі європейські народи почали святкувати Новий рік 1 січня. На теренах Київської Русі початок Нового року на 1 січня переніс цар Петро I у 1700 році. І він же, Петро I, увів традицію прикрашати вічнозелені дерева, активно впроваджуючи також святкові привітання, феєрверки, новорічні кумедні костюми з масками.

В Україні традиційним святковим символом на Новий рік тривалий час була не зелена ялинка, а Дідух. Виготовляли його з першого зажинкового снопа. Кільканадцять пучків, окремо обплетених соломинками, ув'язували в пишній вінок. Знизу робили розгалуження, щоб Дідух міг стояти. Верхівка новорічного вінка нагадувала конусоподібний сніп із колоссям. Гілками Дідуха були зібрані докупи пучки, що зверху відповідно розгалужувались, — обрамлювали кольоровими стрічками, паперовими чи засушеними

квітами, кожен на свій смак. У світлиці його ставили напередодні багатої куті. Свою обрядову роль він виконував упродовж усіх різдвяних свят. Він символізував спільного предка.

Слово «дідух» має давнє коріння. Неважко здогадатися, що йдеться про дух діда, чи дідівський дух, продовжувача роду. Традиційно в нашого народу був розвинений високий культ пращурів. У кожній родині поіменно знали й відповідно шанували до сьомого коліна всіх попередників. Уважалося, що душі (духи) предків постійно контактують із родиною, допомагають у господарській діяльності, сприяють родючості ниви, оберігають збіжжя від пожеж, повеней, градобою, стежать, щоб у родині був лад і спокій. Тому в давнину чотири рази на рік улаштовували сімейну «вечерю для дідів», на яку запрошували душі всіх своїх попередників. Для неї готували спеціальні обрядові страви і кутю, що вважалися їжею богів.

Присутність Дідуха привносила в родину святочність, затишок і врочистість. За віруванням дайбожичів, Дідух був покровителем роду, своєрідним богом духів (душ) усіх, хто відійшов від родини; через нього здійснювався духовний зв'язок між предками та нащадками. Якщо господарі дотримувалися давніх традицій — поважали старших, берегли пам'ять свого родоводу, шанувалися між собою, передавали у спадок духовні обереги, — то духи предків, освячені поважним Дідухом, оберігали родину від злих і нечистих сил.

Уважається, що Новий рік необхідно зустрічати в обновках, щоб весь рік були обнови. За повір'ям, яким є перший день Нового року, таким буде й весь рік, тому бажано відкласти на потім важку й неприємну роботу.

ГРУДЕНЬ ЗЕМЛЮ ГРУДИТЬ І ХАТУ СТУДИТЬ

(інсценізація за мотивами оповідання «Грудень землю грудить і хату студить» В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько

Бабуся

Дід Тарас

Хлопець

Дівчина

На авансцену виходять Василько, Бабуся.

Бабуся. Сьогодні ми до Діда Тараса у гості завітаємо...

На сцені хата, біля столу сидить Дід Тарас.

Василько. Діду, приймай гостей!

Дід Тарас. Проходьте й сідайте, дорогі гості!

Бабуся. Підемо празникувати Андрійову калиту?

Дід Тарас. Так це ж, Мотре, Андрій, здається, завтра. Ану, хлопче, пригадай, яке буде число?

Василько. Завтра тринадцяте грудня.

Дід Тарас. О-о! Як гарно ми його святкували колись! Пам'ятаєш, Мотре?

Дівчата зранку пекли великого коржа з дірочкою посередині. А ввечері (так називався цей виріб і сам обряд) прив'язували мотузком до сволока. Висіти корж мав вище зросту людини.

Дівчата прив'язують калиту, готують стіл.

Бабуся. Невдовзі до оселі сходилися хлопці. Перш ніж зайти до хати і присісти, кожен мусив продемонструвати свою парубоцьку вдачу.

Заходять хлопці. Один із хлопців розташовує коцюбу між ніж.

Хлопець. Дозвольте калиту кусати?

Дівчата. А ми будемо сажею писати!

Хлопець. А я вкушу!

Дівчина. А я випишу!

Хлопці стрибають, намагаються вкусити калиту.

Дівчата вимазують їх сажею.

Дід Тарас. Якщо хлопцеві щастило «проїхатися» на коцюбі до коржа і, підстрибнувши, відкусити шматочок, то він міг спокійно сідати біля дівчат. Коли ж під час дійства роземіявся (а дівчата навмисне смішили парубків) чи не зумів надкусити калити — невдасі тут же вимазували обличчя сажею. Так тривало, доки всі хлопці не спробують дістати калити. Рідко кому щастило. Невдах висміювали і кепкували з них досхоchu.

Бабуся. Після калити дівчата збиралися потайки від хлопців, щоб поворожити. В одній з осель вони розкладали на ослінчику задалегідь випечені пампушечки. Потім до хати впускали голодного пса, якого навмисне не годували протягом дня.

Дід Тарас. Тварина одразу ж кидалася до наїдку. Чию пампушечку пес хапав першою, та дівчина, за повір'ям, мала вийти найшвидше заміж. З цього приводу казали...

Бабуся. На Андрія робиться дівицям надія.

Дід Тарас. Через чотири дні по Андрію наставали Варвари. Про них також мовить прислів'я: «Варвари ночі украли, а дня доточили».

Василько. І справді, з цього часу вже починає довшати день.

Дід Тарас. Тому молоді відзначала цю подію досить цікавим обрядом.

Бабуся. Дівчата готували вареники з сиром. На вечерю запрошували і хлопців. Така сходка називалася «пирхуни», бо серед вареників обов'язково мали бути й такі, що начинені не сиром, а борошном. Парубки знали про це і намагалися скуштувати лише справжній виріб.

Дід Тарас. Тільки не завжди їм це вдавалося. Хлопців, які скуштували вареники з борошном, довгий час дражнили «пирхунами».

Я тобі приберіг одну гарну приказку, якої ти ще не чув: «Варвара мости мостить, Савва (він випадає на 18 грудня) гвозді гвоздить, а Микола (19 грудня) прибиває».

Василько. Себто вода на річках замерзає, міцнішає мороз.

Дід Тарас. То як там наша грушка-дичка — жива-здорова?

Василько. Закуталася сніжком.

Дід Тарас. Не забудь обв'язати її житнім кулем, бо за зиму зайці геть позгризають кору!

Василько. Я це зроблю з татом на Новий рік.

Дід Тарас. То буде пізно! На Новий рік лише підв'язують перевеслами, щоб рясно вродила садовина. А стовбури обв'язувати треба зараз. Уже морози приспичилися, сніг землю прикрив. Зайцям, отже, бракує ситної їжі, і вони починають обгризати кору на молоденьких деревцях.

Василько. Гаразд завтра обов'язково обв'яжемо!

Дід Тарас. А як справи з груднем — щось удалося записати?

Василько. Крім вас, ніхто краще не знає, хіба що бабуся. Ось від них я й почув таке: грудень рік кінчає, а зиму починає...

Дід Тарас. Я скажу тобі простішу: грудень — кінець року, а початок зими. Чи ще таку: січень рік починає, а грудень кінчає. Бач, скільки різних варіантів. А ця приказка конкретніша — груднева днина куца: сюди тень, туди тень, та й минув день. Отож і виходить, що сумний грудень у свято й будень.

Бабуся. А ще, Тарасе, ти забув отаку: смутно, як у грудні популудні!

Дід Тарас. Виходить, забув! А ось коли людина непривітна й сувора, то кажуть про таку: сподівайся від нього тепла, як од грудня погоди, чи — у грудні тепло, як за лихим паном. Бувало, як він, візьметься морозом, то й каже: «Рихтуйтеся, люди, бо іде грудень!» або: «Прийшов грудень — приніс студень, бо він око снігом радує, а вухо морозом рве».

Василько. Дідусю, вам доводилося чути таку: грудень поле грудить, а землю студить?

Дід Тарас. Цю я знаю! А ось такої, либонь, і не чув: грудень землю грудить і поле студить. Виходить, знацця, як той казав — улітку важко без корови, а в грудні — без козушка. Отож зодягайся тепліше, бо взимку сонце хоч і світить, та не гріє, а зимне тепло, як мачушине добро. Тому не соромся відкачувати шапку! Груднева пора постійно з прогнозом плутає — то сніг, то завірюха, бо зима коло вуха...

На цьому Дідусь зірвався. Кашель не дав йому говорити далі. Він витяг носовичка, прикрив ним уста. Трохи відкашлявшись, мовив...

Бабуся. На вулиці мороз своє бере...

Дід Тарас. Нічого не зробиш — надійшла груднева пора. За всіма ознаками місяць буде суворим.

Якщо взимку ранкова зоря скоро гасне — на холод, а коли вечірня раптово згоряє — на відлигу.

Дим без вітру стелиться по землі — випаде сніг або потеплішає.

Починають «плакати» вікна — зменшиться тиск і потеплішає.

Кіт шкрябає підлогу — на вітер і завірюху, дере стіну — на негоду, лежить черевцем догори — на відлигу, згорнувся в клубочок і вткнувся писком у лапки — на мороз.

Узимку кінь лягає на землю — перед снігопадом, а перевертається через спину — на відлигу.

Яскраві зірки взимку — на мороз.

Тетеруки й куріпки здіймаються з дерев і відлітають із гаялів у глибину лісу — невдовзі почнеться завірюха.

Якщо ворона сидить на верхівці дерева й каркає — бути хурделиці.

Кімнатні птахи мовчать перед заметіллю.

Сова кричить — холод накликає.

Василько. Назва «грудень» походить від самого характеру місяця. Із настанням заморозків розбита кіньми дорога перетво-

рювалася в суцільне груддя. З цього приводу казали: грудень на возі витрусить не тільки сіно, а й душу.

Дід Тарас. Ти, мабуть, не все втямив з тієї цитати. Та це й зрозуміло. Писалася вона понад тисячу років тому. Але вже й тоді, як бачиш, останній місяць року називали груднем. У народі ж — «студнем» та «мочавцем». На Поліссі довгий час жила назва «трусим». Грудень трусить не тільки сніжок, але й погоничів.

Тому кажуть: «Груднева дорога не для воза, а для полоза», тобто саней.

Бачиш, як дрібно миготять у небі зорі? То — на холод. Прийшов, кажуть, грудень — приніс студень...

Січень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО СІЧЕНЬ

Січень — «сечень», «студень», «просинь», «просинець», «сніговик», «тріскун», «вогневик», «льодовик», «щипун», «сніжень», «лютовій».

Традиційно на січень припадає найбільше свят.

2 — *Гната*.

У цей день заборонялося прясти. Жінки здебільшого виготовляли обрядове печиво, а дівчата, зібравшись на вечорниці чи посиденьки, робили різдвяно-новорічні прикраси — «павуки» та «їжаки». «Павуки» виготовлялись із солом'яних стебел. Це різноманітні квадратні та ромбовидні фігурки, оздоблені кольоровим папером. Для «їжаків» брали шмат глини чи борошняного тіста, виліплювали його. Ці прикраси підвішували на конячій волосині до сволака. Вони мали висіти до Різдва (7.01) й до Водохреща (19.01).

4 — *Анастасії*.

Прислів'я

- Скоро Настя на помості запросить три празники в гості.

6 — *Святвечір, Багата кутя*.

Це одне з найурочистіших свят. Готували кутю, її називали багатою, оскільки, крім неї, готували одинадцять пісних страв, серед яких обов'язково мали бути борщ, риба, гриби, пироги з квасолею, капустою, картопля та узвар.

Прикмети

- Місячна ніч — урожай на баштані.
- Ожеледь на деревах — вродять горіхи й садовина.

- Сніг іде — врожай на яблука.
- На багату кутю зоряне небо — кури добре нестимуться і вродить горох.
- Як на Святвечір (під Різдво) є зірки на небі, то будуть кури нестися, а якщо їх у цей вечір нема, то і не буде яєць.
- Дивляться після вечері у вікно: якщо чисте й зоряне небо, то буде сухе й урожайне літо, і навпаки.
- Іній або сніг — на мокре літо і дорід зернових.

7 — Різдво.

Одне з найбільших релігійних свят. Із ним пов'язують народження Ісуса Христа. З початком Різдва вже можна було вживати скоромину.

Прислів'я

- Дми не дми — не до Різдва йде, а до Великодня.
- Краще Різдво тріскуче, ніж пекуче.
- Зелене Різдво — білий Великдень.

Прикмети

- Якщо сонячний день — дорід на хліб.
- У який день тижня Різдво, у такий треба починати жнива.
- У який день Різдво, у такий — Новий рік і Петра.
- Який день на Різдво, такий і на Петра (12.07), бо як по Різдву, так і по Петру.
- На Різдво гарна погода, сніг — до урожайного року.
- Якщо Різдво на новому місяці, то рік буде неврожайним.
- Якщо 7 січня тепло, весна буде холодною.
- На Різдво завірюха — бджоли добре роїтимуться.
- На деревах рясний іній — озимина дасть добрий урожай.
- Якщо на Різдво буде багато бурульок понад стріхою, то вродить ярина, особливо ячмінь.
- На Різдво йде сніг — заврожаються озимина.

8 — Богородиці.

Уважалось, що це свято для жіноцтва важливіше, ніж Різдво, оскільки пов'язане з Матір'ю Божою. У народі вірили, якщо вагітна жінка чи її чоловік навіть через крайню необхідність працюватимуть у цей день, то в них народиться дитина з фізичними вадами — шестипала, безпала або ж із зрослими пальцями. Люди відвідували баб, які приймали в них пологи, причащаючи вечерю, а також справляли обіди та панихиди по померлих.

9 — Степана, Стефана.

У цей день не працюють (особливо остерігалися прясти). Увечері співали колядок.

Прислів'я

- Прийшов Степан і на ньому червоний жупан.

13 — Меланки, Меланії, Щедрий вечір, Щедра кутя.

Через тиждень після Коляди, напередодні Нового року — Щедрий вечір, або свято Меланки. Це залишок стародавнього, імовірно, дохристиянського звичаю. За християнським календарем, це — день преподобної Меланії. У народній традиції обидва свята об'єдналися, і тепер маємо Щедрий вечір, або свято Меланки.

Зранку готували другу обрядову кутю — Щедру. Крім того, господині пекли млинці із салом, готували пироги, вареники з сиром, щоб віддаровувати щедрувальників та посівальників. На особливу увагу заслуговували дівочі ворожіння.

В Україні на Щедрий вечір батько ховається від дітей за пирогами — символом щедрості, багатства.

Щодо страв Щедрого вечора, то вони не скрізь однакові. Понад Дніпром печуть пироги з м'ясом і смажать гречані млинці на свинячому смальці, на півдні України печуть бублики, а в гуцулів — вареники чи, як вони кажуть, пироги.

Прикмети

- Якщо під Новий рік добрий сніг — сій гречку.
- Небо в зірках — урожай на гриби й горох.
- Якщо на Меланії відлига, то слід чекати теплого літа.
- Яка Меланка, такі Петро з Павлом.
- Якщо вночі вітер дме з півдня — рік буде спекотний, із заходу — буде вдосталь молока і риби, зі сходу — до врожаю фруктів.
- Якщо на Меланки (13 січня) сонячно й відлига, то чекай теплого літа.
- Діти клали у батькові чоботи шматочок хліба і вуглинка. Натомість він просив подати правий чи лівий чобіт; якщо втрапив вуглинка, то рік буде голодним, а хлібець — щедрим.
- Кілька цибулин посипали сіллю. Якщо вранці сіль набухла вологою, то невдовзі піде дощ, стала мокрою — злива.
- Дивилися, куди тварина ляже головою: до сходу — на врожай, до заходу — на недорід.
- Ожеледь на деревах — уродить садовина.
- Багато пухнастого інею на деревах — до врожаю зернових і доброго медозбору.
- Сильний мороз і падає малий сніжок — на врожай хліба, здоров'я людей і тварин; коли ж тепло і без снігу — на неврожай і хвороби.

- Падає м'який сніг — на врожай, а коли тепло, то літо буде дощовим.

14 — Новий (старий) рік, Василя.

За євангельським ученням, у цей день Христові зробили «обрізання», а тому намагалися нічого не різати.

На Новий рік припадає і свято Василя, який уважався покровителем землеробства. Ось чому вдосвіта годилося засіяти збіжжям оселі.

Перший посівальник на Новий рік, звісно, бував і першим полазником — приносив до хати щастя. За народним віруванням, дівчата щастя не приносять — тільки хлопці, а тому й посівати дівчатам не годиться.

На Слобожанщині першого посівальника господиня просить сісти на порозі — «щоб кури сідали та курчат висиджували». Зерно після посівальника збирають і віддають курям — «щоб добре неслися».

Колись добрі господині не виносили з хати сміття від Святвечора аж до Нового року — щоб не винести з ним своєї долі.

На Київщині сіном, що було постелене на столі під скатеркою на Святвечір, господар перев'язував зранку на Новий рік фруктові дерева в саду — «щоб нападсть на деревах не заводилась».

Неродюче дерево «страшать»: стукають сокирою по стовбуру та погрожують зрубати, якщо і далі не буде родити.

Перший день Нового року — свято Василя. Василі зустрічали родичів на обід. На столі були шинка, ковбаси, усякі припаси...

А після обіду запрягали найкращих коней у «козирки» і з піснями та вигуками їхали «на прогін». Коні-змії не чули під собою ніг — санки летіли, як на крилах, тільки сніг вихором розлітався на всі боки!

Прислів'я

- Старий рік у ноги — Новий у пороги.
- На Новий рік прибавляється дня на заячий скік.
- На Новий рік погода — буде в полі урода.

Прикмети

- Якщо ніч проти Нового року ясна, буде щасливий рік не тільки для людей, а й для худоби.
- Якщо сонце весело зійде, увесь рік буде щасливим, а особливо добрим буде врожай садовини.
- Якщо іній рясно вкриває всі дерева, буде врожай на збіжжя.
- Якщо на Василя в цей день туман — до урожаю.
- Коли 14 січня багато пухнастого інею на деревах, рік буде багатий на мед.

- Завірюха у Василів вечір віщує великий урожай горіхів.
- Якщо Василева ніч зоряна, то літо буде ягідним.
- На Новий (старий) рік погода — буде в полі урода.

17 — Богоявлення, або Бабин вечір.

Кроплять хати свяченою водою. На свяченій воді замішували борошно й писали ним хрести на дверях та одвірках від нечистої сили.

18 — Голодна кутя, голодний Святвечір.

Це був останній день колядок.

Готують третю й останню кутю різдвяно-новорічних свят. Називається вона «голодною» від того, що з цієї пори й до наступного дня, доки не освятять воду в річці, люди говіли, себто не їли. Батько кропить усіх присутніх у хаті, примовляючи: «Дай Бог і на той рік діждатися». Діти пишуть крейдою хрести. У хаті хрести пишуть на дверях, вікнах, на столі, на скрині, на посуді — скрізь. Не кроплять лише свиней та курей.

Сідають вечеряти, коли вже засяє вечірня зоря. На вечерю подаються пісні страви — смажена риба, вареники з капустою, гречані млинці на олії, кутя та узвар.

Після вечері діти «проганяють кутю»: вибігають із хати, паліччям б'ють знадвору в причілковий кут, примовляючи:

Тікай, кутя, із покуття,
А узвар, іди на базар,
Паляниці, лишайтесь на полиці,
А Дідух — на теплий дух,
Щоб покинути кожух.

Кутю, що залишилася після вечері, виносять курям — «щоб добре плодилися».

Вода, освячена в надвечір'ї Богоявлення, — «вечірня вода» — уважається святішою, ніж із Водохрепці.

Прикмети

- Як на голодний вечір темно, уродить гречка.
- Якщо в цей день завірюха — буде вона і на Масляній; дмуть вітри з півдня — літо буде грозовим.
- Якщо в хрещенську ніч зорі дуже блищать, хліби будуть добрими.
- Як на голодний вечір темно, то вродить гречка.

Спогади

Збереглося коротке, але цікаве оповідання про те, як колись запорожці «проганяли» кутю в себе на Січі. Оповідання це

записав етнограф Яків Новицький у році 1876, у селі Кам'янка на Дніпровських порогах від лоцмана Йосипа Омельченка: «Було, як повечеряють запорожці на Голодну кутю та вийдуть із рушницями проганяти кутю, то піднімуть таку стрілянину, мов і справді війна йде. На другий день, на Водосвяття йдуть, було, до Дніпра і пушки за собою везуть. Щойно попи начнуть хрест умочати у воду, то вони й палять із пушок. Ще я добре знаю, як в двадцятих роках у Кам'янці з пушок «кутю проганяли», бо тоді були й попи ще й з запорожцями. Уже геть увечері, як стемніє, виносять із хати Дідуха, несуть на вигін або в садок, як де ведеться — і палять: пускають на теплий дух. Це — символічне «спалення зими», щоб «покинути кожух» — наклікати весну. Попелом посипають на городі — щоб огірки родили.

У цей день біля церкви святять воду. Глечики з водою квітчають безсмертником або сухими васильками — «щоб Бог милував від злої напасті». Господиня замішує рідке тісто на свяченій воді та малює хрести на всіх чотирьох стінах хати, у сінях, у коморі, в стайні та інших господарських будівлях — «від нечистої сили».

19 — Водохреща, Йордан.

Це третє найбільше й завершальне свято різдвяно-новорічного циклу. З ним пов'язують хрещення на Йордані Христа. У церквах святять воду, в прорубах — лід.

Опівночі перед Водохрещами вода в річках, як вірили селяни, хвилюється.

Заздалегідь випилювали з льоду великий хрест, обливали його буряковим квасом, щоб був червоний. Будували з льоду престол, оздоблювали аркою з ялинових або соснових гілок — «царські врата». Після богослужіння всі йдуть на річку до хреста. Кожен несе з собою посуд на воду.

Після недовгої відправи священик занурює в ополонку хрест, а в цей час хор голосно співає: «Во Йордані крещаючися, тобі, Господи!» Мисливці стріляють із рушниць, а хлопці випускають із рук голубів, які хмарою літають над Йорданню. Після Водохреща всі люди повертаються до своїх хат... Окроплюють свяченою водою хату, весь господарський двір.

Перед їжею всі п'ють свячену воду.

Після обіду дівчата бігають до річки вмиватися в йорданській воді — «щоб були рожеві лица».

Прислів'я

- Тріци не тріци, а вже минули Водохрещі.

- На Водохрещі день теплий — буде хліб темний.
- Іде лапатий сніг — на врожай.

Прикмети

- Якщо на Водохреща дерева вкриті інеєм, то навесні, у відповідний день тижня (в п'ятницю, четвер та ін.) необхідно сіяти ярину пшеницю — «вродить, як гай».
- Якщо день ясний, сонячний, то хліба цього року будуть чистими, а якщо хмарний — у хлібі буде багато «сажки» (золи).
- Після Водохреща, уважалося, мають слабнути морози.
- Новий місяць на Водохрещі — бути великій воді.
- Удень йде сніг — на врожай гречки.
- Якщо все небо буде похмурим, то всякому хлібу родитися добре; якщо ж тільки на сході — добре вродить жито, на півдні — просо, на півночі — гречка.
- Якщо цього дня ясна й холодна погода — на посушливе літо, похмура й сніжна — на рясний урожай.
- Вірили, якщо, ідучи на Йордан, пролетять поперед хоругв горобці, то велика смерть на дітей, граки — на молодь, а гуси — на літніх.
- Під час освячення води йде сніг — добре роїтимуться бджоли і колоситимуться хліба.
- Якщо в цей день зоряна ніч — вродять горіхи та ягоди.
- Якщо похмуро — хліба буде вдосталь.

20 — Івана Предтечі, Хрестителя (Посвятки).

У цей день господар, прокинувшись уранці, брав до рук той хліб-сіль, що лежав під образами ще від Багатої куті, ніс у стайню, ламав на шматки і роздавав худобі разом із сіном, як останні різдвяні дари, — «щоб скотина плідна була».

Від Різдва до Івана жінки ховали свої починки — «щоб лихий ниток не плував». З Івана Хрестителя жінкам дозволялось шити й прясти.

В усі головні свята — Різдво, Новий Рік, Водохреща — жінкам не можна ходити по воду, адже це гріх. Цю роботу для них виконували парубки.

Цим днем завершувались зимові святки.

Прислів'я

- Прийшов Іван Предтеча та й забрав свята на плечі.

21 — Омелька, Пів-Івана, Різдвяний день.

Святкують переважно жінки. Цей день збігається з Різдвом, а тому його іще називали «виряджанням» або «проганянням свят».

Літні жінки, прикрасивши гребені, ходили від хати до хати, а потім збиралися в одній з осель за святковий стіл.

Прислів'я

- Пів-Івана полоще ложки.
- Який Омелько, таке й літечко.

Прикмети

- Якщо вітер повіє зі сходу, то літо буде грізне, а з півдня — грозове.

23 — Маркіяна.

Його називали ще «Грицем-літозазивачем».

Прикмети

- Який день, таке й літо.
- Іній на стіжках — на мокрий рік.

25 — Тетяни.

Прикмети

- Якщо вигляне сонце, то рано повернуться птахи з вирію, а коли сніжно, то дощитиме по літі.

28 — Отдання, Видення.

Уважають, що в цей день чаклунки дають «данне».

29 — Петра Вериги.

За народним віруванням — це останній день зими. На Петра Вериги — розбиваються криги.

На Петра Веригу не перуть.

Прикмети

- Якщо напередодні Петра Вериги ніч місячна і на небі видно зорі, літо урожайне буде, а рік — щасливий.
- Якщо ніч понура, то й рік понурий: неврожай, пошесть на худобу.
- Як мороз у цей день, то літом — спека.
- Як уночі місяць обгородиться хмарами, буде вітер.
- Гайвороння кряче в цей день на метелицю.

31 — Опанаса.

Часто цей день буває холодним.

Прислів'я

- З Панасовими морозами жарти лихі.
- На Опанаса-ломиноса бережи носа.

Прислів'я про січень

- Вітер у січні зі сходу несе добру погоду.
- Січень не так січе, як у вуха пече.

Прикмети

- Якщо січень холодний, липень буде спекотний і грибів не чекай до осені.
- Якщо січень сухий, морозяний, то буде сухе спокійне літо.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ**СІЮ, СІЮ, ПОСІВАЮ**

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю!
Щоб родило на землі,
Щоб був хліб на столі.
Щоб водилися пернаті
І без чубка, і чубаті.
Щоб не знали ви біди,
Нехай прийдуть гаразди.
Щоб капуста головчата,
А петрушка корінчата,
Часник — як бик,
Цибуля — як зозуля,
Пшениця — як рукавиця.
Щоб була з дітей утіха,
А грошей — півтора міха.
Щоб ви міряли гроші мискою,
А дітей — колискою.
Щоб у кожній кутині
Було по дитині.
Хай дасть нивка по сто кіп,
По сто тисяч один сніп.
Віншую вас Новим роком,
Новим роком, довгим віком,
Щоб ви дочекали відтепер
До ста літ!

ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

Стала собі щебетати,
Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару.

Там овечки покотились,
А баранці народились.

А ягнички — клаповушки,
Скачуть собі кругом грушки.

А баранці — круторіжки,
Скачуть собі край доріжки.

НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість стала, яка не бувала:
Над вертепом зізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився, з Діви воплотився,
Як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,
На небесі і на землі мир проповідують.

Давид вигравав, в гуслі ударяє,
Чудно, дивно і предивно Бога вихваляє.

І ми теж співаймо, Христа прославляймо,
Із Марії рожденного смиренно благаймо:

— Просим тебе, Царю, небесний Владарю,
Даруй літа щасливії сего дому господарю.

Даруй господарю, даруй господині,
Даруй літа щасливії нашій славній Україні.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ

Добрий вечір тобі, пане господарю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники в гості,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Ой перший же празник — то Різдво Христове,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А другий же празник — Василя Святого,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

А третій же празник — Святе Водохреща,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що перший празник зішле тобі віку,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що другий празник зішле тобі щастя,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.
А що третій празник зішле всім нам долю,
Радуйся!
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ ГОСПОДАРЮ

СТОЇТЬ ЖЕ, СТОЇТЬ НОВА СВІТЛОНЬКА

Стоїть же, стоїть нова світлонька,
А в тій світлоньці тисовий столик.
При тім столику три гості сидять,
Три гості сидять, три товариші,
Єден товариш — ясне сонічко,
Другий товариш — та місяченько,
Третій товариш — та дробен дощик.
Сонце ж мовить: — Нема над мене.
Як же я зійду в неділю рано,
[В]оґрю ж бо я гори й долини,
Гор й долини, поля й дуброви,
Морози спадуть, а роси стануть.
Місяць же мовить: — Нема над мене.
Як же я зійду разом з зорями,
Урадуються гості в дорозі,
Гості в дорозі, війська в обозі.
Дробен дощ мовить: — Нема над мене.
Як же я піду три рази мая,
А зрадуєся жито, пшениця,
Жито, пшениця, всяка пашниця,
Будуть снопоньки, як повозоньки,
Будуть копоньки, яко звіздоньки.

ОЙ ЧИ Є, ЧИ НЕМА ПАН ГОСПОДАР ВДОМА

Ой чи є, чи нема
Пан господар вдома?

Щедрий вечір, добрий вечір,
 Пан господар вдома?
 Ой нема, ой нема,
 Та й поїхав до млина.
 Щедрий вечір, добрий вечір,
 Та й поїхав до млина.
 Та й муки спитлювать,
 Меду-пива купувать.
 Щедрий вечір, добрий вечір,
 Меду-пива купувать.
 Меду-пива купувать,
 Щедрівників частувать.
 Щедрий вечір, добрий вечір,
 Щедрівників частувать.

ОЙ УСТАНЬ, УСТАНЬ, ГОСПОДАРЕНЬКУ

Ой устань, устань, господареньку.
 Побуди свою всю челядоньку.
 Ой най же она раненько встає,
 Світлі світлоньки позамітає,
 Тисові столи позастилає,
 Пшеничним хлібом позакладає,
 Бо прийдуть до вас вічні гостеньки,
 Вічні гостеньки-колядниченьки.

ОЙ УСТАНЬ, НЕ СПИ, ГОСПОДАРЕЧКУ

Ой устань, не спи, господаречку,

П р и с п і в:

Ой дай, Боже! *(Повторюється після кожного рядка)*

Утвори ж на двір нам ворітчка:
 Гонимо тобі стадо воликів,
 Тоті волики все голубії,
 На них яремці все золотії.
 Ой устань, не спи, господаречку,
 Утвори ж на двір нам воротчка:
 Гонимо тобі стадо коників,
 Тоті коники все воронії,
 На них сидельця все золотії.
 Ой устань, не спи, господаречку,
 Утвори ж на двір нам воротчка:
 Гонимо тобі стадо коровок,
 Тоті коровки все бокутськії,
 Під ними бички все прянистії.

Ой устань, не спи, господаречку,
Утвори ж на двір нам воротечка:
Гонимо тобі турму овечок,
Тоті овечки все беркатії,
Під ними ярки все біленькії.

ТЕЧЕ РІЧКА НЕВЕЛИЧКА

Тече річка невеличка.

П р и с п і в:

Щедрий вечір, добрий вечір! *(Повторюється після
кожного рядка)*

На тій річці плине листочок.
Плине листочок яблуньовий,
На тім листку написано,
Написано сонце й місяць,
А що місяць — то господар,
Ясне сонце — господиня,
Ясні зірки — його дітки.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ ГОСПОДИНИ

ОЙ ЯСНА, ЯСНА НА НЕБІ ЗОРЯ

Ой ясна, ясна на небі зоря,
Ой красна, красна у Сашка жона.
І красовита, і грошовита,
По двору ходить, як сонце сходить.
А в хату ввійде — як зоря зійде.
А заговорить, як дзвін задзвонить,
Як засміється, сад-виноград в'ється.
Як зажартує — коня дарує,
А вдома нема — десь у короля.
Шие кожуха самому крулю.
А на рукавці — сиві голубці,
А на пазусі — різні цвітки,
А на комірці — райськії пташки.
Сиві голубці як не загудуть!
Різнії квітки як не зацвітуть!
Райськії пташки в поле полинуть!

ОЙ У НАШОЇ ГОСПОДИНЕНЬКИ

Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні панчішки за сороківця,
За сороківця, ба й за червінця.

Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні чобітки за два червінці,
За два червінці, за сороківці.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні сукенка за три червінці,
За три червінці, за сороківці.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні кошулька за сороківці,
За сороківці, самі червінці.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні поясок за п'ять червінців,
За п'ять червінців, за сороківців.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
Ой на ні чіпчик за шість червінців,
За шість червінців, за сороківців.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
На ні хусточка за сім червінців,
За сім червінців, за сороківців.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
Ой на ні шуби вісім червінців,
Вісім червінців, за сороківців.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
А в неї перстень дев'ять червінців,
Дев'ять червінців, за сороківців.
Ой у нашої господиненьки
Стоять убори на три комори.
Золота тканка десять червінців,
Десять червінців, за сороківців.
Має ж то она все в комороньках,
Все в комороньках та й у світлоньках.
Можна панонька господиненька,
Господиненька сего домоньку,
Сего домоньку, чом Оленонька,
Віншуємо ж тя щастем, здоров'єм.

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ГОСПОДАРЮ

Добрий вечір тобі, господарю!
Стережи, Боже, твого товару.

Твого товару від всякого спадку,
Щоб не було якого припадку.
Хорошеньку господиню маєш,
Хорошенько її поважаєш:
Як чашечка у меду,
Як соловейко у саду.
Там барвінок в саду процвітає,
Там чоловік жону вихваляє.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ ПАРУБКОВІ

ОЙ ТАМ ЗА ГОРОЮ ТА Й ЗА КАМ'ЯНОЮ

Ой там за горою та й за кам'яною.

П р и с п і в:

Щедрий вечір та й за кам'яною. *(Повторюється після кожного рядка з останніми словами рядка: «...коника сідлає».)*

Ой там Іван коника сідлає,
Коника сідлає, з двору виїжджає.
З двору виїжджає, на гору ступає.
На гору ступає, військо собирає.
Зібрав військо — стало землі тяжко.
Військо собирає, місто обступає.
Місто обступає, з гармати стріляє.
Як б'є та палить по царському двору.
Вийшли до нього царі, городяни,
Царі, городяни і славні міщани.
— Чим це дитятко та й надарувати?
Винесли йому полумисок злота.
Він на сей дар ані подивився,
Шапочки не зняв, низько не вклонився.
Вивели йому коня вороного.
Він на сей дар ані подивився,
Шапочки не зняв, низько не вклонився.
Вивели йому ще й царську дочку.
Він на сей дар мило подивився,
Шапочку ізняв, низько уклонився.

ЗІЙШЛО, ЗІЙШЛО ТРИ МІСЯЦІ

Зійшло, зійшло три місяці,

П р и с п і в:

Гей, коляда, коляда! *(Повторюється після кожного рядка)*

Три місяці, всі три ясні.
 Було в матки три синочки,
 Повставали, повмивались,
 Повмивались, повчесались,
 Поїхали аж на місто.
 А на місті три таночки,
 Три таночки, всі дівочки.
 Один любить берестянку,
 Другий любить кобринянку,
 Третій любить камінчанку.

КОЛЯДКИ ТА ЩЕДРІВКИ ДІВЧИНІ

ОЙ РЯСНА В ЛУЗІ КАЛИНА

Ой рясна, красна в лузі калина.

Приспів:

Добрий вечір! *(Повторюється після кожного рядка)*

А ще найкраща в батька дитина.
 По воду йшла, як зоря зійшла,
 А з водою йшла, як місяць зійшов,
 В сінечки ввійшла, там люди сидять,
 Там люди сидять, рядочку радять.
 Радочку радять, шапки здіймають,
 Шапки здіймають, її питають:
 — Чи ти царівна, чи королівна?
 — Я не царівна, не королівна,
 Батькова дочка, гречна дівчина.
 Жартуй, не жартуй, горілки готуй,
 За цю колядку горілки кварту,
 А з тої кварти та хоч півкварти.
 А з тої півкварти хоч бляшаночку,
 Хоч бляшаночку для голосочку
 За цим же словом бувай здорова!

ПО ГОРІ, ПО ГОРІ ПАВИ ХОДИЛИ

По горі, по горі пави ходили,
 Пави ходили, пір'я губили.
 Красна панна пір'я збирала,
 Пір'я збирала, в рукавець клала.
 З рукавця брала, віночок плела.
 При одній свічці умивалася,
 А при другій — утиралася.
 А убравшись до церкви йшла,
 До церкви йшла, як зоря зійшла.

Здибають її пани королі,
Її здибають, шапки здіймають,
Шапки здіймають, її питають:
— Чи ти царівна, чи королівна?
— Ні я царівна, ні королівна,
Батькова дочка, як паняночка.
Ой, дай, Боже!

СІЮ, ВІЮ, ПОСІВАЮ

(інсценізація оповідання «Сію, вію, посіваю» В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько
Бабуся
Дід Тарас
Батько
Мати

КОЗА

Щедрувальники

1-а Дівчина
2-а Дівчина
3-я Дівчина
1-й Парубок
2-й Парубок
3-й Парубок

Циган

«Коза»

Лікар

Кіт

МАЛАНКА

Щедрувальники

1-й Парубок
2-й Парубок
3-й Парубок

Циган

Циганка

«Коза»

Дід

«Маланка»

Світлиця, стоїть ялинка.

Біля вікна — Василько, а Бабуся пореається біля столу.

Василько. Бабусю, до нас гості йдуть!

Бабуся дивиться у вікно, бере ружник, витирає лавку.

Василько бере зошит і ручку.

Василько. Новий рік, таки пощастить започаткувати першим записом народних звичаїв...

А я знаю, кого в цьому році приведе наша Лиска!

Бабуся. Коли знаєш, то скажи...

Василько. Бичечок з'явиться у нас!

Бабуся (*усміхаються загадково*). Звідки тобі відомо?

Василько. Ви ж самі вчора казали: «Запам'ятай, онучку, хто першим провідає нас, — якщо дід Тарас, то буде бичечок, а коли тітка Ганна — з'явиться теличка...».

Бабуся. Ну молодець, молодець! Буде з тебе, бачу, непоганий господар.

Рипнули хатні двері, увійшов Дід Тарас.
Вийняв із кишені жменю жита й почав засівати.

Дід Тарас

Сію, сію, посіваю,
З Новим роком вас вітаю, —
Щоб родилася пшениця
Й колосилася пашниця,
Щоб гараздилось у хаті
На діла завжди багаті!
І Новим роком вас, з новим щастям!

Бабуся (*низько уклоняючись*). Дякуємо красно за поздоровлення! Нехай і вас не обділить ласка Божа щастям, здоров'ям і статками в Новому році!

Дідусь неквапом підходить до Василька, гладить долонею.

Дід Тарас. А тепер будемо іменинника гутати!

Василько. От і не вгадали, мій день народження аж у жовтні...

Дід Тарас (*усміхається*). Е, хлопче! Слабенько знаєш наші давні звичаї. На Новий рік прийнято всіх Василів гутати!

Бабуся. Малий іще, аби йому таку честь виявляти. Нехай підросте трохи...

Дід Тарас (*присідає на ослоні*). Може, й так. І як воно, Мотре, так виходить: тільки Новий рік, то й сніг із морозом прибавляються. Чи не тому кажуть: січень не так січе, як у вуха пече.

Бабуся (*пораючись біля печі*). Атож, у січні сніг січе з вітрами, а пияк трясє зубами.

Дід Тарас. Мусить трясти, бо коли січень наступає, то мороз людей обнімає.

Бабуся. А мені, Тарасе, од того ані холодно, ані жарко, бо як січень не січися, а ти до печі тулися!

Дід Тарас. Хитра ж ти, Мотре, стоячи біля тепла! Тільки не забувай, що в січневу холодну добу думай про худобу.

Бабуся. Їй, худобі, справді непереливки, бо в січні вночі панують тільки сови та сичі.

Дід Тарас. Авжеж, січню-батенці морози, а лютому хуртовини.

Бабуся. До лютого, Тарасе, ще дожити треба, а ось коли січень без снігу, то літо без хліба!

Дід Тарас. Твоя правда, Мотре: хвали січень сніговий, травень дощовий, а серпень на хліб рясний...

Бабуся. Ого, куди тобі закортіло! Доки до серпня, то січень на все гаразд: удень снігом січе, а вночі мороз вогнем пече.

Бабуся пораяється біля печі, Дід Тарас підійшов до ялинки.
Довго й уважно дивився на неї.

Дід Тарас. Ну й гарнюпусінька сосонка, справжнє диво! Придумали ж люди, як зустрічати Новий рік. До речі, ти знаєш, коли вперше з'явилися ялинки в домівках?

Василько. Знаю, їх у нас запровадив Петро Перший...

Дід Тарас сідає до столу.

Дід Тарас. І так, і ні. Якщо говорити про наших пращурів, то вони берегли ліс. На Святвечір ставили біля покуття лише Дідуха — солом'яного снопа, замаяного медяниками та горішками. А в Російській імперії почали святкувати Новий рік з ялинками за наказом царя в 1700 році. Проте на Західній Україні цим звичаєм користувалися на півстоліття раніше. Справа в тому, що частину українських земель загарбали Польща й Австро-Угорщина. А там, як і в усій Європі, значно раніше почали використовувати ялинки. Ось звідки цар і запозичив цей звичай.

Василько щось записує у свій зошит.

Дід Тарас. А от скажи мені ще таке: тобі щось відомо, коли вперше почали святкувати Новий рік і як його відзначають інші народи?

Василько. Розкажіть, це цікаво!

Дід Тарас. Офіційно відзначати новорічне свято почали ще в Древньому Римі. Римський цар Нум Помплілій здійснив у своїй країні нову реформу літочислення і переніс початок року з березня на січень. Перший місяць назвали на честь давнього божества —

дволикого Януса. Він уважався стражем усіх дверей та воріт, які власноручно відчиняв і замикав. За уявленнями римлян, Янус мав два обличчя: старе, що символізувало рік зійшлий, та юне, що звернене у майбутнє.

У кожного народу були свої новорічні обряди і звичаї. В Ефіопії Новий рік випадає на середину вересня. Мешканці міст і сіл у цей час сходяться на околицях і спалюють на вогнищах сухостій. Навколо ватри влаштовують веселі ігри й танки. В Ірані, навпаки, новоріччя святкують 22 березня, коли у розповні весна. За традицією глава родини в цей день обдаровує родичів новим вбранням. Після цього всі виходять на вулицю, розпалюють багаття і перестрибують через вогонь. Повернувшись додому, кожен мусить розбити стару глиняну посудину, а господиня — причастити сімома стравами, кожна з яких починається з літери С.

Не менш цікаві звичаї і в шотландців.

В а с и л ь к о. Про святкування Нового року шотландцями я знаю. Можна я розкажу?

Д і д Т а р а с. А ну, розповідай!

В а с и л ь к о. З настанням Нового року сусіди йдуть одне до одного в гості та несуть із собою грудочку вугілля. Укинувши її у вогонь, гість бажає: «Нехай світло й радість завжди будуть у вашій оселі!»

Д і д Т а р а с. У Японії, навпаки, цієї ночі намагаються відіспатись і тільки вранці виходять на вулицю, щоб привітати схід сонця. Від того, який ранок — ясний чи похмурий, — залежить, на їхню думку, й увесь рік.

В а с и л ь к о. У Голландії новоріччя зустрічають довгими гудками пароплавів, які стоять на рейдах.

На Кубі цього дня б'ють в усі святкові дзвони й виплескують воду з вікон. Панамці намагаються щонайгучніше бити в бубни та металеві предмети, вмикають на всю потужність магнітофони і радіоприймачі.

Д і д Т а р а с. Але з особливим темпераментом зустрічають Новий рік італійці. По всій країні лише протягом першої години року лунає безладна стрільба з хлопавок. У цей час господарі викидають крізь вікна на вулицю старі меблі, посуд, ганчір'я...

В а с и л ь к о. Дідусю, а як зустрічали Новий рік наші пращури?

Д і д Т а р а с. Це окрема тема! Бач, як виходить — ми краще знаємо про обряди в далеких країнах, ніж про свої. Тарас Шевченко з цього приводу, знаєш, як казав: «І чужого научайтесь,

і свого не цурайтесь...». Але коли тебе цікавить наша історія, то залюбки розповім...

У давнину, ще до запровадження християнства, Новий рік починався в березні. Язичники (так називали наших далеких пращурів за те, що вони вірували в чудодійство природних сил — сонця, місяця, блискавки, дерева, річки, озера) вважали, що з пробудженням природи має неодмінно народитися й Новий рік. Тому з настанням весни люди збиралися на галявах, співали, водили танки, грали в різні ігри, приносили дарунки добрим богам, щоб задобрити їх. Найпершим символом весни, а отже й Нового року, уважалася верба. Це тому, що вона розпукувалася найраніше.

В а с и л ь к о. З настанням весни дівчата йшли до діброви. З-поміж себе обирали *кустянку* — найсимпатичнішу дівчину — і прикрашали її зеленими галузками. Решта ж плели віночки, одягали їх на голівки і йшли селом із піснями. Заходячи до осель, кустянка вітала господарів із Новим роком, бажала родині щастя, здоров'я, щедрих статків, багатого врожаю. Цей обряд називався «Водити Куста».

Д і д Т а р а с. Згодом, коли київський князь Володимир Великий запровадив на Русі християнство, Новий рік перенесли на вересень. Але ще не одне століття наш народ святкував новоріччя за старим звичаєм. Тому митрополит Феогностій вимушений був поширити 1342 року новий наказ, яким зобов'язував усіх людей православної віри відзначати Новий рік лише у вересні.

В а с и л ь к о. Минав час... Уся Європа перейшла на римське літочислення. І у нас виникла необхідність перенести Новий рік на січень. З 1918 року ми святкуємо новоріччя з 31 грудня на 1 січня. За церковним календарем воно відзначається на 14 днів пізніше.

Д і д Т а р а с. Традиційні українські новорічні обряди дуже цікаві. Серед слов'янських народів це найбільш поетичні дієства. Особливо колядки та щедрівки. Напередодні Різдва починали щедрувати дівчата. Хлопці колядували днем пізніше. Юнаки обирали ватагу, який носив велику звізду, «Маланку» — перевдягненого в жіноче вбрання заводіяку-витівника, «Козу» та Лікаря. При гурті обов'язково мав бути й Міхоноша — вайлуватий хлопець із торбинкою, який збирав віддарунки.

В а с и л ь к о. Обходячи односельців, юнаки просили дозволу завітати до хати, уважалося, що колядники обов'язково принесуть господарям щастя на увесь рік. Тому їх чекали в кожній оселі.

КОЗА

Чути стукіт у двері, виходять Мати, Батько.
До хати заходять юнаки та дівчата, Циган, «Коза», Лікар.

Щедрувальники

Добрий вечір тобі, пане господарю!

Приспів:

Радуйся, ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

Застеляйте столи.
Та все килимами.

Приспів.

Та кладіть калачі
З ярої пшениці.

Приспів.

Бо прийдуть до тебе
Три празники в гості.

Приспів.

А що перший празник —
Святеє Рождество.

Приспів.

А що другий празник —
Святого Василя.

Приспів.

А що третій празник —
Святе Водохреща.

Приспів.

1-й Парубок

Щедрий вечір вашій хаті,
Щоб були ви в ній багаті.
Щоби було вам доволі
І в коморі, і в стодолі.
Дозволь, господарю, Козу вести.
До вашої хати щедрівки принести.

1-а Дівчина

Козу треба привести обов'язково,
Бо де Коза ходить, там жито родить.

2 - а Д і в ч и н а

А де Коза пасеться,
Там худоба ведеться.

Б а т ь к о

Що ж, заводьте Козу,
Аби добро було в хаті,
Аби ми були багаті.

Циган заводить «Козу». «Коза» дзвонить дзвіночками, «мекає».

Д і в ч а т а

Ой, візьмися, Козю, в боки
Та покажи свої скоки.

«Коза» скаче по хаті.

Гоп-гоп, Козуню,
Гоп-гоп, сіренька,
Гоп-гоп, біленька,
Ой розходилась,
Розвеселилась.
По сьому дому,
По веселому.
Ой поклонися
Сьому господарю,
І жінці його,
І дітям його.

1 - а Д і в ч и н а. Де Коза стопою, там жито копою.

2 - а Д і в ч и н а. Де Коза рогом, там жито стогом.

3 - я Д і в ч и н а. Де Коза ходить, там жито родить.

Ц и г а н. Може, купите мою Козу, вона молоко дає?

1 - й П а р у б о к

У тебе не Коза, а кляча,
Та до того ще й ледача!

Ц и г а н

Не ображай мені Козу,
Бо зараз хату рознесу!

2 - й П а р у б о к

Та у тебе Коза вкрадена, а не куплена,
Та до того ж ще й облуплена.

Ц и г а н

Неправда твоя, козаче,
Моя коза ще добре скаче.

Правда, дівчата?

Д і в ч а т а. Правда, правда, добра Коза, купуйте, доки циган продає.

Батько (*до матері*). А що, господине, може, купим Козу?
Буде молоко для дитини.

Мати. Скільки хочеш за свою Козу?

Циган

Мірку гречки Коза коштує,
Бо ще й добре танцює!

Батько. Що ж, купую Козу!

Циган

Ще й мішок вівса й ячменю,
Іще й гривень повну жменю.

Батько. Де ж я тобі гривень візьму?

Циган

Думаю, сторгуємось
І з Козою розцілуємось.

«Коза» хитається і падає.

Циган. Лікаря треба, нашу Козу рятувати.

3-й Парубок. А ось і Лікар з'явився!

Заходить Лікар у білому халаті з величезним шприцом.

Лікар. Я Лікар-аптекарь. Що тут скоїлось?

Циган. Урятуй мою Кізоньку, дам грошей жменю.

Лікар обдивляється «Козу». Робить їй укол. «Коза» не рухається.
Підбігає Кіт, обнюхує «Козу».

Кіт

Няв, няв, треба Козі сала,
Щоб вона встала.

Батько

Немає сала —
Миша вкрала.

Кіт

Треба сала,
Бо Коза не встане.

Мати. Та є ось трішки.

Дає сало Котові. Кіт підходить до «Кози», шепоче їй щось на вухо.
«Коза» ледь заворушилася, підвела голову.

Циган. Ожила!

1-а Дівчина. Наша Кізонька жива!

3-й Парубок

Дайте Козі ячменю,
А нам грошей повну жменю!

Господарі обдаровують щедрувальників.

Циган

Дякуємо, господарю, що нашій Козі
Дали дари від всієї душі.

1-й парубок

Дай вам, Боже, щоб на полі
Всього родилося доволі:
Із колоска — жмінка,
Із снопа — мірка,
Від кожної тварі
Щоб мали по парі.
Щоб у вашій хаті
Ви були багаті!
Щедрий вечір вам!

Зі щедрівкою «В полі, в полі плужок оре» виходять.

МАЛАНКА

Чути стукіт в двері, виходять Батько, Мати. Заходять Щедрувальники,
Парубки, Циган, Циганка, «Коза», Дід, «Маланка».
Парубки співають.

Щедрувальники

В полі, в полі плужок оре.

Приспів:

Щедрий вечір, добрий вечір.
Добрим людям на здоров'я.

За тим плужком Василь ходить.

Приспів:

Божа Мати їсти носить,
Їсти носить. Бога просить:
Ори, синку, цюю нивку
Та й посієм пшениченьку.
З колосочка — як дзвіночка,
А з другого жита много.

Співають щедрівку.

Ой чи є, чи нема
Пан господар удома?
Щедрий вечір, добрий вечір.
Пан господар вдома?
Ой нема, ой нема,
Та й поїхав до млина.
Щедрий вечір, добрий вечір.

Та й поїхав до млина,
 Та й муки спетлювать,
 Меду-пива купувать.
 Щедрий вечір, добрий вечір.
 Меду-пива купувать.
 Меду-пива купувать,
 Щедрівників частувать.
 Щедрий вечір, добрий вечір.
 Щедрівників частувать.

1 - й Парубок

Можна Маланку вести,
 Новий рік до хати принести?

Батько

Можна, можна, ведіть Маланку
 І веселіться всю ніч до ранку.

Мати

Наша хатина хоч і маленька,
 Та добрим людям завжди раденька!

Щедрувальники

Ой ясна, красна на небі зоря,
 А ще кращая у дядька жона.
 По двору іде, ключики несе,
 До ключиків говоре, ключиків просе:
 — Ключики мої ясні, голосні,
 Не дзвоніть же ви та й голосенько,
 Бо мій миленький стурбований.
 Вчора звечора з торгу приїхав,
 Привіз мені три подаруночки:
 Перший подарок — тонкий серпанок.
 Другий подарок — лисяча шуба,
 Третій подарок — шовковий пояс.

2 - й Парубок

Слава Богу, добрі люди,
 Хай між вами мир все буде!
 Кожної днини, кожної години
 Хай Бог благословить вас,
 Нехай біда згине!
 Щоб ви були такі файні та рум'яні,
 Як наша дівка Маланя.

Маланю, Маланю, де ти?

Шукають. «Маланка» щось їсть, облизується.
 Дід підводить «Маланку» — переодягненого парубка.

Д і д

Ось наша Маланя,
Як пишная паня.
Що не подивись — все на місці.
Станок, як млинок,
Статура, як фігура,
А лице, як помий,
То хоч воду з нього пий.

Дід показує всі красоти «Маланки».

З - й Парубок. Так, так, бо якого парубка Маланка приголубить, того кожна дівка полюбить.

«Маланка» обнімає парубків.

1 - й Парубок. А яку дівку Маланці поцілувати вдасться, то та до року віддасться.

Д і д. Маланю, а покажи-но, яка ти роботяща.

Дає їй мітлу. «Маланка» мете від порога до середини.

У с і (співають)

А наша Маланка
Файна, роботяща.
Так хату замела.
Як дівка путяща.

Ц и г а н

Подивіться, люди добрі.
На ту дуровину,
Позмігала усе сміття
Аж на середину.

Д і д

Запри писок дурний циган,
Сховай ліпше роги,
Бо хто вечір мете хату
Через всі пороги.
Ти, Маланю, постарайся,
Покажи нам знов,
Як ти файно, як ти справно
Вмієш доїть коров.

У с і (співають)

А наша Меланка
Файна, роботяща,
В решето корову доїть,
Як дівка путяща.

«Маланка», узявши решето і підійшовши до «Кози», «доїть» її. Циган штовхає «Маланку» і забирає «Козу». «Коза» брикається і «мекає».

Ц и г а н

Сам дурний, немудра жінка,
Дурні циганята.
Та ніколи не доїв
Козу до решета.

Ц и г а н к а

Йой, гевале! Що ти наробив?
Нащо з торбою дітей пустив?
Молоко пропало, бо на землю впало.
Тепер на кого пеняти,
Де дітям їсти взяти?

Ц и г а н

Плати, діду, п'ятаком,
(до Діда)
Я мав Козу з молоком,
А тепер его нема —
Плати гроші, бо тюрма!

Д і д

Ой, Маланю, Маланю!
Що ти наробила?
Чим будем тепер платити?
Ще не заробила.

М а л а н к а. Зараз зароблю.

Іде, просить у господаря гроші.

2 - й П а р у б о к

То не біда, діду,
Ми всі до ладу.
Попросимо в Господаря
Дать за коляду.

3 - й П а р у б о к

Дайте, господарю, хоч шеляг,
Нашій Маланці буде на посаг!

П а р у б к и (разом)

Дайте Маланці пиріг,
Бо потягнемо хату за ріг!

1 - й П а р у б о к

Дайте Маланці жита бочку,
Буде Маланці на шлюбну сорочку!

Батько дає гроші. «Маланка» несе Циганові.
Циган радіє і дає Циганці. Мати пригощає щедрувальників.

2-й Парубок

Сію, сію, посіваю
На всі штири боки,
Щоб ви були всі здорові
Ще довгі роки.
Сію, сію пшеницю,
Щоб родила вам пашниця,
Щоби вам було доволі
В хаті, в стайні і в коморі.
А по сій мові
Бувайте здорові!

Зі щедрівкою виходять із хати.

Дід Тарас. На новорічні свята обов'язково готували обрядову кутю. Їх було дві — багата, чи щедра (напередодні Різдва, тобто 6 січня), і голодна, або пісна (в переддень старого Нового року — 13 січня). Кожна страва мала своє призначення і пов'язані з нею обряди.

Василько. Напередодні Різдва в кожній оселі мало стояти на столі дванадцять страв. Усі члени родини мусили почастиватися ними. Починали вечерю тільки з куті.

Дід Тарас. Ну ось і все про давні обряди. А тепер скажи мені, яку іноземну мову ти вивчаєш?

Василько. Німецьку.

Дід Тарас. А по-їхньому як зветься січень?

Василько. Януар...

Дід Тарас. Майже так само, як і в російській. Це все йде од дволикого Януса. А ось у білорусів перший місяць року називається «студень»... Це коли холодно дуже, мороз землю студить...

Василько. А в нас січень. Це тому, що він січе. Правда ж?

Дід Тарас. Можливо, можливо... Але, може бути, і від того, що місяць пересікає, тобто січе зиму навпіл. Це якраз середина зими. Старші люди казали, що під цю пору вони заготовляли дерево для осель. Вирубаний узимку ліс уважався найкращим. Деревина добре зберігає тепло, її не точить шашіль. Оскільки в давнину ліс не різали, а рубали, тобто підсікали сокирами, то й місяцеві дали таку назву. Про це мовиться і в прислів'ї: «Січень січе та морозить — ґазда з лісу дрова возить».

Василько. А хто, дідусю, давав назви місяцям?

Дід Тарас. Я, правду кажучи, невеликий знавець. На те є спеціальна наука. Але, мені здається, справжнім творцем був народ. Скажімо, на Поліссі січень називали «шипунем» і «сніжнем». Щоправда, теперішня назва січня стосувалася лютого.

Дід Тарас (*дивиться у вікно*). Урожайним видається рік. Усі дерева в інеї. Кажуть: якщо в січні гілки часто вкриваються сніговим пухом, то на дорід.

Бабуся. Але ж, коли січень мокрий та з відлигами — жди холодного літа!

Дід Тарас. Василько, а ти які прикмети про січень знаєш?

Василько. Якщо на Новий рік рівно випав сніг, то врожай озимини і ярини буде однаковим.

Дід Тарас. Ворони купаються — до негоди, каркають — на мороз, гуртами літають — на снігопад, сідають на землю — до відлиги, а вмощуються на нижніх гілках дерев — на вітер.

Снігур заспівав, а сорока під дах заховалася — бути хуртовини.

Тетеруки зариваються в сніг — похолодніє, а коли перелітають із полів у глиб лісу — на завірюху.

Гусак стоїть на одній лапці та ще й ховає голову в крило — на мороз.

Якщо миші вилазять з-під снігової ковдри і бігають по снігу — незабаром потеплішає.

Кінь лягає долі й перекидається з одного боку на інший — на хуртовину.

Місяць на небі яскравий — до ясної погоди, блідий і ледь покритий туманцем — на сніг.

Узимку над лісом або чагарниками повітря синюватого відтінку — незабаром потеплішає.

Якщо вдень падав сніг, але під вечір притих — погода покращає...

Ну то як, цікаво було слухати?

Василько. Аякже! Дуже цікаво.

Дід Тарас. Зима, щоб ти знав, без трьох підзимків не буває. У січні, як кажуть колядники, хоч мороз і невеликий, та стоять не велить. Отож, якби не зима, то, літо було б довшим...

Піду вже. Може б, ти, новорічний імениннику, прийшов та заколядував для годиться?

Василько. Та я збирався. Тільки ж ви випередили!

Дід Тарас. Для ранньої пташки всі комашки. Але не переживай, ще не пізно. А знаєш, як треба засівати? Торік Горопашкові діти наскоком забігли і шарсь-шарсь по долівці манною крупою та рисом. Цілий тиждень видзьобували ми ті мачинки. Де це бачено, щоб манкою посівати! Для цього є жито-пшениця...

Василько. Я знаю, як це робити!

Дід Тарас. Якщо знаєш, то приходи. За гарну колядку віддарую смачним кручеником ковбаси. Тільки не за таку: «Коляд, коляд, колядниця, добра з медом паляниця, а без меду не така — дайте, діду, п'ятака!» Цю всі знають. Я, на всяк випадок, розкажу тобі кілька новеньких, а ти зумій запам'ятати:

Біг баранець
Із нових сінець,
Наставив рожок
На дідусів стожок.
А ви, діду, дайте пиріжок!
Як не дасте пирога —
Візьму воли за рога,
Да виведу на моріг,
Да викручу правий ріг.
Рожком буду трубити,
Воликом буду робити,
А пужкою підганяти —
Вас, діду, з празником поздоровляти!
Або ще ось одна:
Василева мати Василя родила,
Під небесами носила.
Дала йому життяну пужку;
Сюди-туди махне —
Там жито росте,
Святий колосок.
А ви, діду, дайте пиріжок,
А зверху ще й ковбаса —
Ось й колядочка уся.

Василько. Я знаю таку, якої ви ще зроду-віку не чули!

Дід Тарас. То приходи, почуємо, яка вона. А на цім слові
бувайте здорові!

Дід Тарас вийшов. Василько бере уявні жито-пшеницю
і починає посівати.

Василько

Житом, житом із долоні
По долівці, по ослоні
Засіваю в вашій хаті —
Будьте дужі та багаті!
Щоб збулося все нівроком —
З новим щастям, з Новим роком!

Лютий

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ЛЮТИЙ

Назва місяця говорить сама за себе.

1 — Макара.

Прислів'я

- Який Макар, такий і товар.

Прикмети

- Як погода ясна, то весна буде красна — рання, тепла.

4 — Напівзимника.

Прислів'я

- Якщо Напівзимник дорогу перемете, то корінь підмете.

Прикмети

- Якщо схопиться хурделиця, то весь тиждень буде негожий; як опівдні усміхнеться сонце, закличе в гості ранню весну.

6 — Оксани-Дороти.

Прислів'я

- Яка Оксана, така весна.
- У лютім Дорота заповідає сніги й болота.

Прикмети

- Коли день ясний, весна буде погожою; як в обід сонце, — рання весна, а як мете, — затягнеться надовго.

8 — Напівхлібниці.

З нею пов'язували перелом зими.

Прикмети

- Який день, така весна.

10 — Юхима.

Прислів'я

- Юхим приніс вітер на сире літо.

Прикмети

- Як вітряно, літо буде мокрим.

12 — Трьох святих.

У цей день не можна прясти, щоб протягом року не було на-
ривів.

14 — Трохи́ма.

Прикмети

- Якщо вітряно, то літо буде мокрим.

15 — Стрітєння, Громниці, зимобор.

На Стрітєння в церквах робили відправи, святити воду й свічки. «Громниці» (освячені в цей день свічки) — помічники від грому. Освяченою в цей день водою лікували хворих. Чумаків, які вирушали в далеку дорогу, господар, давши хліб і сіль, скроплював стрітєнською водою, а також волів і мажару (воза), приказуючи: «Боже, тобі допоможи!»

Прикмети

- Якщо на Стрітєння холодно, то вже скоро весна.
- Як на Стрітєння з стріх капає, ще велика буде зима.
- День Стрітєння теплий і сонячний, то і весна тепла.
- Якщо на Стрітєння півень води нап'ється, то на Юрія (6 травня) віл напасеться.
- На Стрітєння із стріх капає — бути затяжній весні, якщо тепло, а зі стріх не капає — весна буде рання, суха.
- Цього дня відлига — на ранню й теплу весну, сніг — на дощову, тривалу, а коли хуга — весна буде пізня й холодна.
- Якщо в цей день не видно сонечка — чекай суворих морозів.
- Вітер на Стрітєння — до врожаю плодкових дерев.
- На дахах довгі бурульки — стільки ще випаде снігу.
- Якщо на деревах іній — вродять добре гречка і бульба.
- Якщо у цей день хуртовина дорогу перемете — весна буде пізня й холодна.
- Якщо на Стрітєння сонце визирає з-поза хмар, то весна не забариться, а якщо цього дня не буде видно сонця, то 24 лютого вдарять морози.
- Якщо 15 лютого випав сніг — на дощову й холодну весну.
- Як на Громницю з дахів тече, то зима буде довгою.
- Як сонце ясне на Громницю буде, то снігу випаде більше, ніж перед тим.

20 — Парфенія.

На цей день припадали «зимові діди». Це були давні обряди поклоніння пращурам.

23 — Прохора і Харлампія.

Святять воду й кроплять нею тварин.

Прислів'я

- До Прохора баба охала: «Ой, холодно!»
А прийшли Прохор і Влас — вже весна у нас!

24 — Власа.

З Власом пов'язували завершення зими.

У народних віруваннях Святий Влас, як і Юрій, — покровитель худоби, а особливо — корів. У цей день селяни служили по дворах молебні, заносили образ Святого мученика в стайню або загороду, де стояв скот, кропили худобу свяченою водою та обкурювали ладаном — «щоб скот добре родився та не хворів».

Як перший раз навесні виганяли худобу в поле пастися, то служили молебень не тільки Святому Юрієві, але й Святому Власові.

Молодиці в день Святого Власа ходили колись у шинок і пили горілку — «щоб корови були ласкаві». А як поверталися з шинку до хати, то били, бувало, своїх чоловіків *днищем* (це дошка, що використовувалась під прядіння льону. На один кінець днища сідала пряжа, а в дірку другого кінця вставлявся гребінь або ку-жіль), — щоб воли були слухняні.

Прислів'я

- Прийшов Влас — з печі злазь!
- Святий Влас збиває ріг з зими.

Прикмети

- Як цього дня відлига, то морозів вже не буде.
- На Чернігівщині та в південних районах Київщини Власові морози вважаються останніми цієї зими.

Легенда

Святий мученик Влас жив у IV столітті після Різдва Христового. Він був покровителем лісових звірів і опікувався бідними людьми. На доказ такої опіки Святий Влас повернув бідній вдові вепра (кабана), якого вкрав вовк.

27 — Мелатія.

Прикмети

- Якщо на Мелетія гарна сонячна погода, то це віщує великі морози та метелицю.
- Погожий день — літо буде гарне, але морози триватимуть.

29 — Касьяна.

Він випадає один раз на 4 роки і вважається нещасливим днем. Уважалося, що той, хто народився 29 лютого, буде невдахою. У цей день намагалися не підводитися з ліжка до схід сонця, не виходити на вулицю, «щоб Касьян не глянув своїм зором», не працювати, аби не розгнівати немилосердника.

Прикмети

- Як на Касьяна багато снігу, буде велика повінь.

Прислів'я про лютий

- У лютому сонце йде на літо, а зима — на мороз.
- Лютий воду відпускає, а березень підбирає.
- Місяць лютий гостро крутий.
- Місяць лютий питає чи взутий,
- Як лютий не лютой, а на весну брів не хмур.

Прикмети

- Раніше у лютому господарі на Київщині, Чернігівщині та Полтавщині нічого не робили волами в п'ятницю кожного тижня, бо вважали це гріхом! Селяни говорили: «Хто запряже воли в лютневу п'ятницю, у того воли подохнуть або руки відсохнуть!»
- Господині не прядуть починків і не шують сорочок у кожную п'ятницю лютого — «щоб коноплі родили».

ЛЮТЕНЬ СКАЗАВ: «ЯКБИ В БАТЬКОВИХ ЛІТАХ»

(інсценізація оповідання «Лютень сказав:
"Якби в батькових літах"» В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

Хата. Василько дивиться у вікно.

В а с и л ь к о. Дві доби без угаву гуляла віхола. Шарпкий вітер позадував стежки й дороги пухким покривалом. Уволю нароскошувавшись, хурделиця врешті вгамувалася. Нині село вже купається в глибоких снігах.

До хати заходить із відром Бабуся.

Б а б у с я. Ну й намело! Усі шляхи-дороги в переметах. Насилу до криниці дісталася. Недарма кажуть, що лютий — місяць вітрів і кривих шляхів...

Василько підхоплюється, починає вдягатися.

Б а б у с я. Куди це так нафундьорився? — дивуються вони.

В а с и л ь к о. Сніжок повідкидаю! Гляньте, стільки поначіплялося його на ваших валянках!

Б а б у с я. Справді! Січень міст буде, а лютий його руйнує. Бач, скільки нахурделило за два дні!

Василько. Хай хурделить, усе одно лютневий сніг весною пахне...

Бабуся. До весни, онуче, ще не один комар носа одморозить. Але як би лютий не лютував, а ведмедеві в барлозі бік пригріває.

Василько бере дерев'яну лопату й виходить на авансцену. Починає працювати лопатою — «відкидає сніг». Зіперся на держак, замислився.

Василько. Коли ж, нарешті, настане справжня весна? За календарем тільки початок лютого — найконозিশого зимового місяця. Гарну й точну назву дали йому люди. Справді-бо, останній місяць зими вельми щедрий на морози та хуртовини...

Виходить Дід Тарас.

Дід Тарас. Що це ти так задумався?

Василько. Оце повідкидав сніжок та й почав згадувати, чому лютий лютим зветься...

Дід Тарас. Ну і як, пригадав?

Василько. А що тут гадати, назва сама за себе каже.

Дід Тарас. Хочеш, розповім тобі, як звали місяця кривих доріг у давнину?

Василько. Звісно, хочу...

Дід Тарас. Спочатку лютим називали сучасний січень. Лише три століття тому теперішня назва закріпилася за останнім місяцем зими. Проте в народі він завжди звався «сніжнем», «крутнем», «зимобором», «бокогрієм», «криводорожником», «меженем» (тобто календарна межа між зимою і весною).

Василько. На Поліссі лютий мав ще одну накличку — «казиброд». Це від того, ще казиться погода і доводиться їздити убрид...

Ходімо до хати. Я вже всі стежки попромітав.

Дід Тарас. Це ти добру справу зробив. Водночас і зарядка, і батькам неабияка поміч, та й сусіди добре слово скажуть: «Дивіться, який працьовитий у Мотрі онук!»

Чуєш, синичка співає? Якщо синичка зранку пищить, то вночі обов'язково похолоднішає, а коли б горобці цвірінчали, то так і знай: відлиги не минути.

Заходять до хати, знімають верхній одяг.

Дід Тарас. Доброго ранку вам у морозі лютому!

Бабуся. На лютий добридень, березневим — здоровий будь!

Дід Тарас (сідає). Але лютий, Мотре, гостро кутий, хоч і виганяє ковалів із гуті. Що б там не було, та коли прийшов лютий

і додав до весни охоти, ти ще взувай добрі чоботи. Бо в лютім, кажуть, сонце йде на літо, а зима — на мороз.

Бабуся. Хто б що казав, я знаю своє: коли лютий дорогу підгриз — кидай сани, бери віз, бо вже давно варвари ночі вкрали і дня доточили. Хоч-не-хоч, а зима з весною стрічається. Завтра Стрітєння.

Василько. Про це народне свято я дещо знаю. Припадає воно на 15 лютого. З давніх-давен у народі вірили, що на Стрітєння обов'язково має «важитися зима з весною». У цей день начебто вони зустрічаються (а від того й назва свята) — дві пори року. Яка з них переможе, та й буде ще до кінця місяця господарювати.

Бабуся. Напередодні Стрітєння жінки випікали обрядове печиво, яке називали «жайворонками». Це такі чудернацькі коржики у вигляді весняних птахів. Їх давали дітям, щоб віднесли в садок і накликали весну в гості.

Дід Тарас. Зі Стрітєнням пов'язане й прогнозування погоди. У цей день казали: «Бач, зимо, — дорікало літо, — що я нарбило і придбало, то ти все поїла і розтринькала». Протягом дня старші люди стежили за погодою. Якщо на Стрітєння півень під порогом води нап'ється, то в травні віл напасється.

Василько. Коли на Стрітєння капає зі стріх, то в липні так капатиме мед.

Бабуся. Крім того, спостерігали за бурульками на стрісі: якщо вони довгі, то літо буде «сопливим», тобто мокрим, а коли малі — сухим.

Дід Тарас. Монотонно шумить зимовий ліс — на тепло. Хмари йдуть низько — до відлиги.

Хоч і вітряно, але хмари йдуть навпроти, — вночі випаде сніг.

Удосвіта іній вкрив дерева — вдень не йтиме сніг.

Сухі ялинові гілки згинаються — на хуртовину, розпрямляються — на гожу днину.

У морозяний день вода виступає поверх льоду — невдовзі настане відлига.

Лунко потріскує лід — на міцний мороз.

Півні ввечері розкукурикалися — на перемену погоди.

Свійські свині згрібають барліг і ховаються у нього — перед великим морозом.

Голуби туркочуть — тепло віщують.

Якщо хочеш, я тобі подарую одне гарне прислів'ячко. Ти такого ще не чув: «Лютець сказав: «Якби я в батькових літах, то бику — третяку роги вирвав би!»» Ну то як?

Василько. Правду кажучи, я не до кінця зрозумів його.

Дід Тарас. А що тут розуміти: лютий — останній зимовий місяць. Отже, сили у нього лишилося небагато...

Бабуся. Я, Тарасе, знаю трохи простіше прислів'я.

Дід Тарас. Якщо знаєш, то розкажи.

Бабуся. «Лютець сказав: “Якби мені та сила, що в січні, то я б бикові роги вломив!”» Але сили в нього не прибавляється, а відбуває, як у нас з тобою, Тарасе...

Дід Тарас. О, це правду ти сказала, Мотре!

Василько. Справді-бо, літа в нього вже лічені та мічені. Хоч на вулиці й намело снігу, але мине тиждень-другий, і весна таки загляне в наше покутне віконце. Варто лише трішки зачекати!

Прислів'я, приказки та народні прикмети про зиму

- Багато снігу — багато хліба.
- Був уночі іній — вдень сніг не випаде.
- У холод кожен молод.
- Узимку сонце крізь плач сміється.
- Вітер добрий при стозі, а злий при морозі.
- Грім узимку — на сильні морози, блискавка — на бурю.
- Держись, Хома, іде зима!
- До завірюхи треба кожуха.
- Зима біла, та не їсть снігу, а все — сіно.
- Зима з снігами — літо з хлібами.
- Зима засніжена — літо дощове.
- Зимове сонце, як мачушине серце: світить, а не гріє.
- Зимою деньок, як комарів носок.
- Зимою добре, а літом ще краще.
- Кільця довкола місяця — на сніг.
- Лиха тому зима, в кого кожуха нема.
- Мороз — аж іскри сипляться.
- Не той сніг, що мете, а той, що зверху йде.
- Синиця пищить — зиму віщить.
- Сонце блищить, а мороз тріщить.
- Так холодно, що якби не вмів дрижати, то змерз би.
- Такий мороз, аж зорі скачуть.
- То сніг, то завірюха, бо вже зима коло вуха.
- У місячні ночі сніг не тане.
- Як зазиміє, то й жаба оніміє.

- Як приходить сніг із дощем, то йдуть до шевця з плачем.
- Як сніг упаде, то пастух пропаде, а як розтане, пастух устане.
- Якщо взимку сухо і холодно, улітку сухо і спекотно.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛ

Березень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО БЕРЕЗЕНЬ

Цей місяць у давнину був початком нового року. Наші далекі пращури — «дайбожичі» пов'язували з весною своє новолітвання. Давньоруська назва березня — «сухий». Проте в народному лексиконі існували й інші, не менш цікаві наклічки: «капельник», «прощальник», «зимобор», «запалі сніги», «заграй-ярочки», «з гір потоки» тощо. Були в активному вжиткові й такі різновиди, як «сочень» або «соковик», «полютий», «красовик», «красний місяць», «марець», «март», «березіль».

У березні заготовляли березовий сік зі старих дерев, що планувалися під вирубку. Це — особливий місяць. Він й усміхнеться, і заплаче, й ошкіриться крутим норовом.

4 — Казимира, день преподобного Льва.

Як правило, нестійка погода.

Прислів'я

- У Казимира непевна віра.
- На Святого Казимира вийде жайвір із пір'я.
- Якщо на Казимира погода, то буде на бараболю врода.

Повір'я

- Якщо хворий уночі перед цим днем побачить на небі зірку, що падає, то він у цьому році помре. До такого хворого, як до приреченого, сходилися всі рідні та знайомі прощатися: «Бо то його зірка з неба впала, і вона з собою душу забере!» — говорили вони.

Легенда

Зірки — це Божі свічки на небі. Диявол чи то, пак, дідько, по-нашому, хоче, щоб і його свічка горіла разом із Божими. Щойно той янгол, який свічі пильнує, кудись відвернеться, дідько — тиць та й поставить свою свічку. Але вона довго не горить, бо янгол

ходить і оглядає, чи добре свічі горять,— побачить чортову свічку та й скидає її додола, і ото ми бачимо, як вона падає.

6 — Хромов, Хоми, Весногрія.

Уважалося, що в цей день весна вже прийшла до дверей.

Прислів'я

- Прийде Хома, то не страшна й зима.
- Прийшов Хома, уважай, зими нема.
- Тимошеве тепло віє — старого гріє.
- На Весногрія і старцю надія.

9 — Обертіння, Івана Предтечі.

Свято знайдення голови Івана Хрестителя стало в народі святом Обертіння. «На Обертіння прилітають із вирію птахи: це Святий Іван чудом своєї голови повертає їх назад додому». Цього дня не можна прати білизну.

У цей час відбувається масовий приліт пернатих. Першим повертається в рідні краї жайворонок — справжній благовісник весни в Україні. Якщо бачили журавлів (веселиків), то лічили, скільки їх у небі, — стільки золотих коштуватиме «корець жита» (мірка для зерна).

Жайворонок з'являється на наших полях тоді, коли сніг ще лежить на горбках і в долинах, але весна щодня, щогодини все упевніше перемагає зиму.

Повертаються веселі граки. Слідом за ними летять із вирію дикі гуси.

Коли діти побачать навесні уперше диких гусей, то підкидають угору соломку і гукають: «Гуси, гуси, нате вам на гніздочко, а нам на здоров'ячко!» або: «Гуси, гуси, вам — на гніздо, а нам — на тепло!» Цю соломку матері кладуть під квочку — «щоб курчата водились».

Ранньою весною повертається і черногуз звичайний або білий. Хоч рідко, проте зустрічається на Україні й чорний черногуз (лелека) або гайстер.

Колись на Поділлі, як господар, було, побачить бусла (лелеку) вперше, то простягає до нього шматок житнього хліба і каже: «Бусел, бусел, на тобі гальвоту, дай мені жита копу!» Цим він накликав урожай на своє поле.

На Чернігівщині, якщо хочуть висловити співчуття нещасливому мандрівникові, то кажуть: «Облітав, сердега, море й землю, як лелека!»

У середній смузі України маленька жвава пташка ремез першою починає вити навесні своє гніздо.

Прислів'я

- Чоловік до жінки обертається і птахи обертаються з вирію.
- Обертаються до нас головами, збираються летіти до нас.
- Діти — до хліба, а птахи — до гнізд.

Прикмети

- Якщо жайворонки летять високо над землею, то це «вони до Бога летять молитися» — буде врожай на збіжжя; якщо жайворонки летять над землею низько, то це вони «загубили ціп по дорозі» — буде неврожай.
- Якщо дівчина побачить уперше навесні бусла, який летить, то це знак, що вона все літо веселитиметься; якщо побачить на ногах, то не матиме великого успіху в своєму дівуванні ціле літо. Найгірша прикмета для дівчини — побачити вперше навесні бусла, який сидить: «сидіти в дівках ще рік».

13 — Василя-Плаксивця.

Уважалось, що у цей день весна «повністю забирає своє право від зими».

Прислів'я

- Василь зі стріхи капає, землю поквапує.

14 — Євдокії, Явдохи-Плющихи.

Це день преподобної мучениці Євдокії, згідно з народною традицією, — перший день весни.

У цей день бабак прокидається від зимової сплячки, виходить на світ і свище тричі. Свиснувши, він знову ховається в свою нірку, лягає на інший бік — спати аж до Благовіщення (7 квітня за новим стилем). А ховрашок тільки перевертається на інший бік.

Повертаються з вирію ластівки.

Дітям говорили в цей день: «Якщо побачиш ластівку, то візьми жменю землі, кинь за нею і скажи: «На тобі, ластівко, на гніздо!» — це щоб швидше весна наставала. Ластівка на своїх крилах нам весну несе».

Дитина, обличчя якої всіяне веснянками, що інакше ще звуться ластовинням, побачивши ластівку в цей день, гукає: «Ластівко, ластівко, на тобі веснянки, дай мені білянки!» Після цього біжить умиватися «весняною» водою — «щоб ластовиння не було».

Господиня, побачивши вперше ластівку в цей день, бере в жменю грудку землі, кидає на грядку і каже: «Кріп сію!» На тому місці повинен вирости кріп.

Городники під Явдоху сіють розсаду капусти, вірячи, що вона вже не буде боятися морозів. Садівники зрізують сухе верхівіття плодкових дерев, щоб ті краще родили і щоб на них нечисть не заволодалась.

Ранком, перед сходом сонця дівки-чарівниці колись заклинали ворогів: «Щоб на дорозі не стояли, та мене — хрещеною народжену рабу Божу _____ (кожна з дівчат вставляє своє ім'я) добрим словом поминали!»

Прислів'я

- Ластівки вилітають — погоду обіцяють.
- Як ластівка з ластовенятками. (Кажуть про матір, яка любить і шанує своїх дітей.)
- Щебече, як ластівка. (Говорять про лагідну і приємну мову дівчини або молодиці.)
- Горобець — молодець, а ластівка краща!

Прикмети

- Як вода капає зі стріхи, то ще довго буде холодно.
- На Явдоху звідкіля буде вітер — звідти буде ціле літо.
- Якщо на Явдохи курка нап'ється, то на Юра вівця нападеться.
- «Стеляться» ластівки по землі — буде тепло, можна вже сіяти овес; «бояться» ластівки землі — ще буде негода. При цьому має значення і кількість ластівок, бо ж, як відомо, «одна ластівка ще весни не робить».
- Якщо розтане сніг і на вулиці стоять калюжі, то пасічники вірять, що вони матимуть так багато меду, як води.
- Якщо вітер у цей день віє з заходу або з півдня — буде врожай на збіжжя; якщо ж зі сходу або півночі, то буде посуха, а тому — неврожай на зернові культури.
- Якщо день сонячний — уродить пшениця, якщо день похмурий і небо захмарене — буде врожай на просо і гречку.
- Якщо зранку сонячно, то ранні посіви будуть урожайні; сонце в обід — можна надіятися на середні посіви, а якщо цілий день небо захмарене і сонце визиратиме тільки надвечір — пізні посіви будуть урожайними.
- Якщо в цей день хуртовина, то селяни кажуть: «Явдоха хвостом крутить — буде пізня весна!»
- Якщо погода в цей день тиха і ясна, то така й весна буде.

15 — Федота.

Прислів'я

- Федот кошлатий — паші не мати.

Прикмети

- Якщо вітряно й холодно, то довго не з'являтиметься трава.

18 — Конона.

На Лівобережжі селяни вважають Конона покровителем коней. Жінки передивлялись і перебирали городне насіння.

За Святого Конона в шинку впиватися не годилось, бо «хто нап'ється, того коні поносять»,— говорили в старі часи.

Прислів'я

- На Кононовій днині город сниться господині.

Легенди

Конон усім конюхам конюх: коні у нього були такі, що самого Святого Іллю в огняній колісниці по небесному мосту возив. Як гримить, то мої тато, було, кажуть: «Чуєш, то Святий Ілля по небесному мосту калачі везе, а кіньми править Святий Конон!»

У день Святого Конона селяни, бувало, чіпляють у стайні до бантини застрілену сороку — «щоб домовик коней не мучив». Віра в існування домовика була колись поширена по всій Україні. Домовик в увяленні народу — це добрий дух дому: «Він дім зберігає». «Часом домовик дає про себе знати: стукає, гуркотить по закутках, товчється на горищі. Найбільше він господарює в стайні біля коней: якого коня полюбить, тому вночі гриву заплітає, пестить його. А якщо не злюбить домовик коня — біда тому коневі: їздить ним, ганяє його. Ранком аж мило на коневі, ніби сто верст пробіг.

На ніч на запічку ставили для домовика горня з кашею — хай їсть та хату стереже, кропили свяченою водою горище і стайню, де коні стояли.

А як переїжджали в нову хату, то й домовика з собою брали. У новий горщик клали жарину, трохи сухих кіз'яків, щоб чад був, і всі кутки й закутки в хаті та в стайні обходили, обкурювали, шептали щось. Отже, домовики бували і добрі, і злі...

22 — Сорок святих, або Сорок мучеників.

Цього дня має розпочатися справжня весна. Жінки висівали розсаду капусти. Хоч цей день уважався провісником весни, але люди вірили, що ще можуть бути сорок приморозків.

У день Сорока святих мучеників сорока кладе на своє гніздо сорок прутиків.

«На цей день прилітає з вирію сорок жайворонків, а баби печуть сорок «птичок» із медом, розносять їх по хатах та роздають

дітям: щоб гуси неслися, щоб яйця не псувалися і щоб гусенята плодилися».

На Переяславщині в цей день дівчата варили сорок вареників із сиром і частували хлопців — «щоб мороз любисток не побив».

Якщо весна рання, то селяни починають сіяти горох.

Прикмети

- Якщо в цей день тепло, то стільки днів утримається гожа днина, а холодно — бути сорока морозам.
- У цей день лічили лисих чоловіків у селі: скільки нарахують, стільки ще буде морозів.
- Яка погода на Сорок святих, така буде й у Петрівку.
- Дружно тане сніг — до активної повені й буйних трав.
- Ще має бути заметено снігом сорок закутків, і сорока морозів ще можна сподіватися. (Та це тільки сподівання, бо їх насправді не буває, зима вже з сили вибивається.)

Легенди

Сіяв чоловік горох у полі на Сорок святих. Ідуть дорогою сорок чоловік і кажуть йому:

— Чого це ти сьогодні заходився горох сіяти? Сьогодні ж свято, Сорок святих мучеників!

— Хай мені Бог простить, — каже селянин, — бо я забувся, що сьогодні такий день!

— Ну, як ти каєшся, то вродить тобі горох по сорок стручків на стеблині та по сорок зернин у стручині.

Діждався чоловік урожаю і бачить, що справді горох уродив добре, як пророчили оті прохожі люди.

На другий рік селянин знову виїхав сіяти горох на Сорок святих. Знов ідуть дорогою сорок чоловік, і знову кажуть йому, що гріх сіяти в цей день, бо свято.

— Е-е, розкажіть дідові своєму, а не мені. Я торік сіяв у цей день, і вродило мені по сорок стручків на стеблині та по сорок зернин у стручині.

А ті подорожні розсердилися та й кажуть:

— Вродить тобі по сорок болячок на тілі, як ти такий!

Тільки вони це сказали, так чоловіка того геть болячками обкидало. Ледве додому доїхав...

Одного разу Святий Петро йшов полем і побачив, що сіє чоловік горох. Діло було на Сорок святих. Петро підходить до селянина і каже:

— Сьогодні ж Сорок святих, чого ж ти горох сієш?

— Прости, Святий Петре, — каже той, — я забувся, що сьогодні гріх сіяти.

— Бог простить! — сказав Святий Петро і зник.

Діждався той чоловік урожаю та аж за голову взявся з радості: по сорок стручків на стебліні та по сорок зернин у стручині. Намолотив сорок мішків гороху, як золота.

Діждався селянин другого року і думає: «Торік я сіяв на Сорок святих і зібрав сорок мішків гороху. Посію на Сорок святих і в цьому році». Тільки почав сіяти — трапилося лихо: болячки руки обсіли, не може жменю зерна взяти. Глянув на ноги, і на ногах болячки; лапнув за спину, і там болячки... Тоді той чоловік догадався, що це кара за гріх. Скинув шапку, перехрестився та й каже: «Прости, Святий Петре!» Болячки зникли.

30 — Теплою Олексі.

Так по-народному називається день Святого Олексія, чоловіка Божого. У цей день пасічники виставляють бджоли на пасіку, вівсянка свище свою пісеньку: «Покинь сани, бери віз». Рибакі святкують цей день, сподіваючись «на добрі лови», бо «хто не почитає Святого Олексія, чоловіка Божого, тому риба на руку не йде».

Цей день уважався уже весняним — скресла крига, починалися весняні повені, хоч земля, як уважалося, має розмерзнутися після першого грому. У цей день ніхто не працював, а спостерігали за погодою.

На дванадцятій неділі після Різдва журавлі вилітають з вирію.

На Херсонщині, коли летять навесні журавлі, діти кричать їм: «Журавлі, журавлі, я вам перейду дорогу!»

Як дівчина вперше побачить навесні журавля, то кличе: «Веселики!», бо як скаже: «Журавлі!», то буде журитися цілий рік.

«Журавлі, журавлі колесом, колесом, ваші діти за лісом, за лісом!», — так кричать, щоб журавлі закрутилися на одному місці та спустилися додолу.

Мисливці кажуть, що в день Теплою Олексі ведмеді залишають своє лігво і йдуть шукати поживу.

У цей день ворон купує своїх дітей і відпускає їх на волю, на самостійне життя.

Прислів'я

- На Олексі кидай сани, готуй воза.
- Колесом — над червоним поясом! (Повернення журавлів.)

Прикмети

- Тепла сонячна погода віщує врожай на хліб.

31 — Кирила.

У цей день часто псується дорога і бувають заморозки.

Прислів'я

- Кирила Явдоха обдурила: запросила в гості, а сама гріє кості.
- Минув Олексій, Кирило каже: «Ще не сій».
- Буває на Кирила Святого ще й морозу много.

Прислів'я про березень

- У березня жіночий характер, бо вночі тріщить, а вдень плющить.
- У березні кожух і без гудзиків теплий.
- Зійшов у березні сніжок — берися за плужок.
- Грак прилетів — через місяць зійде сніг.

ВЕСНЯНКИ, ЗАМОВЛЯННЯ**ДО ЖАЙВОРОНКА**

Д і в ч а т а

Чом ти, жайворонку, рано з вирію вилетів:
Іще по горах сніженьки лежать,
Іще по долинах криженьки стоять!

Ж а й в о р о н о к

Ой, я тії сніженьки крильцями розжену,
Ой, я тії криженьки ніжками потовчу.

ДЛЯ ПТАХА-ГОГОЛЯ

Ой, виплинь, виплинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо, літечко,
Зелене житечко,
Хрещатенький барвіночок,
Запашний васильочок.

ДО ЧОРНОГУЗА

Д і т и

Чорногузу, дядьку,
Зроби мені хатку
І ставок, і млинок,
І вишневенький садок!

ДО ЧОРНОГУЗА І ГОРОБЦЯ

А горобець впився, з чорногузом бився,
Як ударив чорногуза, чорногуз звалився.

ДО РЕМЕЗА

Дівчата

Ой, ремезе, ремезоньку,
Не вий гнізда на льодоньку,
Буде льодок розтавати,
Твоє гніздо забирати.
Увий собі в темнім лісі,
В темнім лісі, на орісі:
Будуть оріх оббирати,
Твоє гніздо оглядати...

Дівчата радять ремезові вити гніздо на горісі, а потім яворі, сосні,
але в кожному дереві знаходять якусь невигоду, і нарешті радять таке...

Увий собі у дівиці,
У дівиці, у світлиці,
Там їй будеш приспівати,
Будеш її звеселяти...

БЛАГОСЛОВИ, МАТИ

Благослови, мати,
Весну закликати!
Весну закликати,
Зиму проваджати!
Зимочка в возочку,
Літечко в човничку!

ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА

— Ой весна, весна — днем красна,
Що ж ти, весно, принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й рожеву квіточку,
Хай вродиться житечко,
Ще й озимая пшениця,
І усякая пашниця.
— Ой весна, весна, ти красна,
Що ти, весно красна, нам принесла?
— Принесла я вам літечко,
Ще й запашненьке зіллячко,
Ще й зеленую травицю,
І холодную водицю.
Принесла я вам ягнятко
Ще й маленьке телятко.

ВЕСНЯНОЧКА-ПАНЯНОЧКА

— Весняночко-паняночко,
Де ти зимувала?

У садочку на пеньочку
 Пряла на сорочку.
 А ворони оснують,
 А сороки витчуть,
 А білії лебеді
 Ще побілять на воді,
 А лугові пташки
 Пошиють рубашки.

ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА

Ой кувала зозуленька,
 Сівши на лелії,
 Співай, співай, товаришко,
 Минає неділя.
 Ой кувала зозуленька,
 Сівши на барвінок,
 Співай, співай, товаришко,
 Минув понеділок.
 Ой кувала зозуленька
 Та й кувала сорок,
 Співай, співай, товаришко,
 Минає вівторок.
 Ой кувала зозуленька,
 Сіла на віконце,
 Співай, співай, товаришко,
 Бо заходить сонце.
 Співай, співай, товаришко,
 Бо вже не будемо,
 Та не знаєм, товаришко,
 Чи на рік діждемо.

ВЕСНЯНКА-ЗАБАВЛЯНКА

Весняночка, паняночка,
 Хто по тобі ходить,
 Ой, там козак дівчиноньку,
 За рученьку водить.
 Ой, на нашій, на веснянці,
 Чистенько-біленько,
 Ой, ніхто так не грає,
 Як наш коваленко.
 Коваленко грає-грає,
 А парубок в танці,
 Як не візьме ту дівчину,
 То піде у танці.
 Закопали горщик каші,
 Ще й рака живого,
 Щоб на нашій, на веснянці

Не було нікого.
Закопали горщик каші,
Ще й живого півня,
Щоб на нашій, на веснянці,
Збиралася збірна.

ВИЙДИ, ВИЙДИ, ІВАНКУ!

Вийди, вийди, Іванку,
Заспівай нам веснянку!
Зимували, не співали —
Весни дожидали!

Весна, весна, наша весна,
Да що ж ти нам принесла?
Старим бабам по кийочку,
А дівчатам по віночку!

Звила ж я віночок вчора
Звечора, звечора
З зеленого барвіночку
Та й повісила на кілочку.

Матуся вийшла,
Віночка зняла,
Віночка зняла
Та нелюбові дала.

Коли б же я теє знала,
Я б його розірвала,
Я б його розірвала,
Ніж нелюбові дала!

СКОЧИЛА КОЗА З ВОЗА

Скочила коза з воза,
Крикнула до сторожа:
— Стороже, стороженьку,
Подай ми сокироньку
Полоночку рубати,
Гатівки добувати.
Як гатівки добудем,
Радуватися будем.

ОЙ ВИЛИНЬ, ВИЛИНЬ, ГОГОЛЮ!

Ой вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо-літечко
І зеленее житечко,
Хрещатенький барвіночок
І запашненький васильочок.

А ВЖЕ ВЕСНА

А вже весна, а вже красна,
 Із стріх вода капле. (Тричі)
 Молодому козакові
 Мандрівочка пахне. (Тричі)
 Помандрував козаченько
 З Лубен у Прилуки, (Тричі)
 За ним іде дівчинонька,
 Здіймаючи руки. (Тричі)
 Помандрував козаченько
 Чистеє поле, (Тричі)
 За ним іде дівчинонька:
 — Вернися, соколе! (Тричі)
 — Не вернуся, забарюся,
 Гордуєш ти мною, (Тричі)
 Буде твоє гордування
 Все перед тобою... (Тричі)

ВИЙДИ ГРИЦЮ, НА УЛИЦЮ!

Вийди, Грицю, на улицю,
 Винось кобзу під полою.
 Винось кобзу під полою,
 Заграй дівкам під вербою,
 Молодицям під другою,
 Парубочкам — під дубочком!

ОЙ ВИХОДЬТЕ, ДІВЧАТА!

Ой виходьте, дівчата,
 Та в сей вечір на вулицю
 Весну красну стрічати,
 Весну красну вітати.
 Будем весну стрічати
 Та віночки сплітати,
 А віночки сплетемо,
 Хороводом підемо.

НЕ СТІЙ, ВЕРБО, НАД ВОДОЮ!

Не стій, вербо, над водою —
 Бистра вода під тобою
 Удень, вночі прибуває,
 Все коріння вимиває,
 З верби гіллячко всихає,
 З верби листячко спадає.

Стань, вербо, ти на риночку,
Хрещатому барвіночку,
Де рута-м'ята кохається,
Де челядонька збирається.

В ХОРОВОДІ БУЛИ

Стає кружок дівчат, а одна дівчина ходить навколо них і виконує все,
про що співається в пісні.

В хороводі були,
Що ми там бачили?
Гарну дівчину.
Як хоч — обернись,
Як хоч — поклонись,
Як хоч — затапцюй,
Кого любиш — поцілуй.

ВОРОТАР

Дівчата стають парами. Перша пара підносить руки вгору і під ними
решта проходять, стають наперед і собі підносять руки, утворюючи
«ворота», і так рухаються по колу.

Воротаре, воротареньку,
Відчини воротонька.

Що ж то наш за пан іде?
Що ж то нам за дар везе?

Веземо тобі в дари
Всі пчолоньки ярі.

А в другому броді щука-риба грає,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

А в третьому броді соловей щибече,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

В четвертому броді дівчинонька плаче,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

Зозуленька кує, бо літечко чує,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

Риба-щука грає, кригу розбиває,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

Соловей щибече, травиченьку кличе,
Гей, дівки, весна красна, зілля зелененьке.

Дівчинонька плаче, бо нелюба бачить,
Ой мати, лихо знати, за нелюбом жити.

ПОДОЛЯНОЧКА

Десь тут була подоляночка,
 Десь тут була молодесенька,
 Тут вона сіла,
 Тут вона впала,
 До землі припала,
 Сім літ не вмивалась,
 Бо води не мала.
 — Устань, устань, подоляночко.
 Устань, устань, молодесенька,
 Умий личко як скляночку,
 Утрись, утрись шовковим рушником,
 Та візьмися в боки,
 Покажи нам скоки,
 Біжи до Дунаю,
 Бери ту, що скраю.

НОВОЮ КРАЙКОЮ ПІДПЕРЕЗАНИЙ
 (інсценізація оповідання «Новою крайкою підперезаний»
 В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

Хата. Біля вікна Василько. Бабуся біля столу перебирає насіння.

В а с и л ь к о. Гарний сьогодні видався день. Яскраве березневе сонечко голубить зір. На душі від того весело й святково. Бабусю, чого це ви так рано взялися за насіння? Ще ж не вся земля розмірзлась.

Б а б у с я. Воно-то так! Але ж незабаром земля стужавіє. Одразу стільки роботи нагальної прибавиться: скопувати грядки, сіяти. А перед тим як висівати розсаду, треба вже знати, чи справно вона перезимувала, чи гарно проростатиме. Тому заздалегідь перевіряють, яка вона.

В а с и л ь к о. А як це зробити?

Б а б у с я. Ось візьму з кожного вузлика по пучці розсади, замочу її у воді. За тиждень-другий вона мусить обов'язково набубнявіти. Та й час уже не такий ранній, як тобі здається. Вісімнадцятого березня день почне переважувати ніч. А коли надійде Теплий Олексій, то, кажуть, розсаду в хаті посій.

В а с и л ь к о. Коли ж Олексій настає?

Б а б у с я. Він завше дотримується одного числа — тридцятого березня. На Теплому Олексі пасічники вже мусять винести в сад вулики, щоб бджоли зробили облїт. А для цього потрібне тепло. Тому й Теплим його назвали.

Василько дістає ручного свердлика і кілька залїзних пасклинків, оглядає їх.

В а с и л ь к о. За зиму вони трохи потемніли. Отож треба вичистити їх суконною ганчіркою, щоб свіженькі були і добре стїкав по них сік. Адже незабаром почнуть сокорушити берези.

Б а б у с я. Тато вже й дїжечку наготував. Щойно ти наповниш її соком, приправимо його сухими грушками-дичками, смаженим ячменем та перетопленим із вощиною медом. Через два тижні напїй готовий.

В а с и л ь к о. Якби ви тїльки знали, яка то смакота — настояний березовий сік. Вип'еш — і на весь день вгамується спрага. Сусїди знають, що в нас щороку є березниця. Тому кожен, їдучи з роботи, неодмінно зайде на хвилинку, натякне між іншим: «Уже вистоялася, Мотре, барничка, що її наносив онук?».

Бабуся від такої похвальби тїльки усміхаються. Та й мені, зізнаюсь вам чесно, приємно слухати, коли сусїди дякують за напїй і бажають доброго здоров'я та швидкого росту.

До хати заходить Дїд Тарас.

Д і д Т а р а с. З Новим роком вас, добрі люди!

В а с и л ь к о. З якої це нагоди? Ви, дїдусю, переплутали пори року? Весна ж надворї!

Дїд Тарас пішов до лави, сїв біля вікна. Потім зняв шапку, розстебнув усі гудзики на кожушинї.

Д і д Т а р а с. Уже, мабуть, настала пора ховати у скриню свитину.

Б а б у с я (з посмішкою). Казала баба: «Перебула січень і мїчень, а на марець виставлю палець!» — та й у березні замерзла». Що б хто не казав, а буває, чоловіче, март — за всі мїсяці варт.

Д і д Т а р а с. Хоч марець нерїдко й хапає за палець, та все ж задер голову старець. Або ж іще так кажуть: прийшов марець — кіт, як старець, удома не ночує, бо весну чує...

Б а б у с я. Весна хоч і на порозї, але березень такий, що за їден день сімох жїнок мїняє.

Д і д Т а р а с. А я скажу по-їншому, березень уночі як і трїщить, зате вдень плющить!

Б а б у с я. З марта, Тарасе, тепла, як з мачухи добра. Березоль сам собі не вірен — то засміється, то заплаче...

Д і д Т а р а с. Воно-то так. Тільки січень хоч і лютує, а лютий бушує, проте в марці всяко буває — він на літо повертає. У березні вже щука-риба може хвостом лід розбити.

Б а б у с я. Удень мо'ї розіб'є, але вночі, дивися, й примерзне, бо в березні більше снігу, ніж дощу!

Д і д Т а р а с. Еге-е, від одного березневого дощу земля квітне. Бо коли марець спочатку хмарний, а в середині болотний — хліб буде намолотний!

Під час розмови Діда Тараса і Бабусі Василько почистив залізні пасклинки, поклав їх на місце і підійшов до Діда Тараса.

В а с и л ь к о. Скажіть, як правильно буде — березень, березіль чи март?

Д і д Т а р а с. Ти ба, який хитрий! Гаразд, про це ми ще поговоримо. Краще розтолкуй мені, чому ти засумнівався, коли я сьогодні привітав вас із Новим роком? Певно, подумав, що пожартував старий... Так ось, хлопче, запам'ятай: наші далекі пращури зустрічали Новий рік не в січні, а в березні, здається, тобі про це казав?..

В а с и л ь к о. Так! Дещо я запам'ятав. Наші пращури-язичники були ревними прихильниками природних явищ. За богів їм служували місяць, сонце, блискавки, зірки... З глибокою шаною вони ставилися до дерев. Найсвятішим уважався дуб.

Д і д Т а р а с. Оскільки природа пробуджувалася навесні, то і Новий рік мав починатися в березні. Саме в цей час випадало ще й рівнодення — між 17 і 18 березня. До речі, 20 березня настає також астрономічна весна.

Б а б у с я. До цієї дати жінки випікали «жайворонки» і «голубки» з тіста. Ними обдаровували дітей. Тримаючи в долонях печиво, вони в обід вибігали на околицю села і наспівували...

В а с и л ь к о

Пташок викликаю
З теплого краю:
— Летить, соловейки,
На нашу земельку,
Спішіть, ластівоньки,
Пасти корівоньки!

Д і д Т а р а с. Разом із дітьми виходили зустрічати весну й дорослі. Усі ставали в коло і дослухалися, коли заспіває вівсянка. Саме ця пtiця найпершою прилітала з вирію.

Якщо хтось чув її голос, то оповіщав присутніх: «Як звеселилася вівсянка — кидай сани, бери віз, викинь шубу, з печі злізь!»

Б а б у с я. Ще однією ознакою настання весни був протяжний пошвист байбака. Тільки-но сонце зігрівало землю, він одразу ж вилазив зі своєї нірки, ставав на задні лапки і починав свистіти.

В а с и л ь к о. Народне прислів'я стверджує: «Просвистів байбак — ховай у затінок сіряк!»

Д і д Т а р а с. Тому початком року в давнину вважалася весна. У березні люди виходили на довколишні галявини і святкували новоліття.

В а с и л ь к о. Інакше називали на Україні перший місяць весни. Латинське слово «март» вийшло з активного вжитку лише в ХІХ столітті. Його замінило сучасне — «березень». Паралельно вживалися назви «березоль» та «березіль».

Д і д Т а р а с. Виникли вони з двох кореневих — «береза» і «зола».

В а с и л ь к о. Чому від них?

Д і д Т а р а с. Саме під сю пору селяни вирубували в лісах березові гаї. На звільнених площах сіяли зерно. Зрубані дерева спалювали, щоб отримати золу, тобто попіл. З нього виготовляли скло, промисел цей називався тутівництвом, а заводи — гутами.

Б а б у с я. Ще й досі на Поліссі є чимало сіл і урочищ, що мають назв Гута, Буда, Браки. На Харківщині — Буди.

Д і д Т а р а с. З березової кори виготовляли вельми цінний продукт дьоготь. Навіть Богдан Хмельницький спеціальним універсалом зобов'язував окремі села «гнати для війська дьоготь». Ним лікували деякі хвороби воїнам, змащували шкіряне взуття і гужовий транспорт. Отже, від назви деревини — берези, а також її продукту — золи й утворилися назви місяця. Згодом їх замінили на березень, тобто «зелене дерево». Саме в цей час починає рухатися по стовбурах березовий сік і з'являється листя.

В а с и л ь к о. У деяких областях України були й інші назви. Серед них найвідоміші — «сочень», «соковик», «новолітець», «полютий» (той, що йде на зміну лютому), «марець», «сухий», «красовик», «красний місяць».

Д і д Т а р а с. Не стомив я тебе своєю балачкою?

В а с и л ь к о. Таке й скажете! Цього, крім вас, ніхто краще не знає!

Якщо граки прилетіли прямо на гнізда — буде дружна весна. Довгі бруньки на деревах — спізниться літо.

Гуси з вірію високо летять — води буде багато, а низько — мало.

Жайворонок прилетів — настане стійке тепло.

Побачив шпака — знай: весна біля порога.

Сонце перед заходом червоне — на вітер.

Грак прилетів — через місяць сніг зійде, а журавель — скоро лід скресне.

Хмари плывуть високо — буде гарна погода коли ж надвечір вони ущільнюються й сильнішає вітер — на потепління.

Перший грім при північному вітрі — бути холодній весні, при східному — сухій і теплій, а при західному — мокрій.

З берези тече багато соку — літо буде дощовим.

Дід Тарас. На сьогодні, мабуть, досить. (*Дід Тарас бере свердлика та пасклинки.*) Ці снасті ти приготував, щоб сік точити?

Василько. Еге ж! Незабаром почнуть берези плакати...

Дід Тарас. Гарно сказано. Деревя, якщо їх калічити, дійсно плачуть. А тому їх треба жаліти. Я знаю, що ти вмієш наставляти сік, не підрубуючи берізок. Але намагайся крутити дірочки лише на тих деревах, які незабаром зрубатимуть. Молоденьких не зачіпай!

Василько. Ну що ви! Я завжди раджусь із лісником. Без його згоди ніколи не точу соку.

Дід Тарас. Так і треба робити. Якщо хочеш, я один цікавий спосіб тобі розкажу. Сік можна отримувати не лише з беріз. Коли я був такий, як ти, то ліс належав багатіям. А в них зимою й льоду не вициганиш. Тому ми робили його так. Наламаємо свіжих вербових чи соснових гіллячок, дрібно посічемо молоді пагони і заллемо водою. За тиждень вони настояться. Поки берези ще не розпустилися — спробуй зробити. О смакота!

Бабуся. Нехай краще уроки вчить! Незабаром канікули, тоді хай і займається всякими дурничками.

Дід Тарас. Кому уроки вчити, а мені треба ячмінь сіяти.

Щось рано берешся за ярець, Тарасе!

Дід Тарас. Е, Мотре, ти забула, що в березні ячмінь каже: «Кидай мене у болото — буду, як золото, топчи мене у грязь — будеш, як князь!» Чим раніше посієш його — щедріший збереш урожай.

Бабуся. Воно-то так, але ж радять: як мине марець — готуй у поле ярець. А марець лише почався...

Дід Тарас підходить до порога, натягає шапку на голову.

Дід Тарас. Весна, Мотре, то наші отець і мати: хто вчасно не посіє — їм буде чого збирати. Ти ж городню розсаду вже почала перебирати? Отже, настала пора братися за насіння. Березень, як бачиш, уже новою крайкою підперезався! Усього вам найкращого!

Дід Тарас вийшов. Василько підійшов до вікна.

Василько. Бабусю, на вулиці від сонячних зайчиків усі струмочки й рівчачки віддзеркалюють різними кольорами, наче розіслані долі крайки. Он воно що! Перший місяць весни і справді підперезався новою обною, витканою теплим ярим сонечком.

Квітень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО КВІТЕНЬ

Квітень зустрічає весну, як повноправну господиню. Обіч осель прокльовуються тендітними списами півники.

Цей місяць у давнину на Україні звався березнем. Лише у XVI столітті в літературній мові з'явилося сучасне слово «квітень» («апріль», «апрікус», себто «сонячний»).

Прислів'я

- З'явилися біля оселі півники — весна присіла на призьбі.

1 — Дарини, Хризанта.

До цього дня мають зійти останні сніги.

Прислів'я

- Як Хризант погідний, буде рік дорідний.

Прикмети

- Якщо вода стікає шумливо, будуть густі трави, а тихо — кволі.

4 — Василя Теплового.

На Теплового Василя радується зілля.

Прикмети

- Якщо утворилося коло навколо сонця, то буде добрий урожай.

6 — Захарія і Якова.

Прислів'я

- На Захарії та Якова весна буде ніякова.

Прикмети

- Якщо ніч тепла — на добру весну, а холодна — «не жди з моря погоди».

7 — Благовіщення.

Це велике свято, таке велике, що не можна працювати, навіть птиця не в'є свого гнізда в цей день.

Селяни з особливою пошаною ставилися до нього, бо вважали, що «Бог у цей день благословляє всі рослини», було гріх братися за роботу. Цвітуть перші весняні квіти: проліски, первоцвіт, ряст, сон-трава...

Це — свято землі. Особливо застерігали вагітних жінок, бо як працюватимуть, то відріжуть ніжку своїй дитині.

Існує повір'я, що навіть птиця на Благовіщення не в'є гнізда. За легендою, зозуля тому не має свого кубла, що «колись на свято вила гніздо, і Бог їй відібрав пам'ять».

Від Введення до Благовіщення не можна порати землю, бо «земля відпочиває і сили набирається», а від Благовіщення можна працювати коло неї, бо в цей день Бог благословляє землю і всяке дихання.

Ранком, коли ще в церкві правиться служба Божа, випускають пташок із неволі — «щоб співали на волі, Бога прославляли та просили щастя-удачі тому, хто їх випустив».

Випускати птиць у день Благовіщення вважалося честивим ділом. Колись люди, переважно міщани, спеціально купували пташок, щоб у цей день було що випускати на волю.

Повернувшись із церкви, господар випускає на волю всіх тварин, навіть пса і kota вигонить на подвір'я «щоб чули весну і самі про себе дбали».

У церкві в цей день святять проскури. Товчену на порошок благовіщенську проскуру змішують із землею і сіють по чотирьох кутах ниви — щоб дощова хмара ниви не минала. Благовіщенську проскуру заривають у землю — щоб град посіву не побив.

Хворому на пропасницю дають благовіщенську проскуру як ліки.

Благовіщенська проскура і стрітенська вода — цілющі, а тому їх зберігають на божнику поміж святими образами.

У цей день рано-вранці молодиці йдуть до лісу, трясуть березу і збирають насіння, вірячи, що з нього виросте розсада капусти.

Господині до схід сонця сіють розсаду — щоб капуста рано поспіла і головата була.

Усе, що народиться в цей день, погано ростиме, бо «від благовісного теляти добра не ждати». Благовісне яйце під квочку не кладуть.

Якщо на Благовіщення, ідучи по воду, дівчина знайде квітку первоцвіту, то це знак, що влітку вона заміж піде. Первоцвіт — віщун дівочого весілля. Це — чародійна квітка, про неї розповідають багато казок, легенд та переказів.

Проліски — символ надії, щастя, молодої краси. «Як знайдеш пролісок на Благовіщення, зірви й поклади в пазуху. На Великдень, як заспівають: “Христос Воскрес” — вийми його з пазухи і поклади під святими образами на щастя».

«На Благовіщення рано-вранці налий у миску холодної води, поклади пролісок і вмийсь на красу».

Дівчата танцюють «Кривий танець» — це не тільки зустріч, ще й символ пробудженої життєвої енергії.

До цього часу весну тільки «виглядали» та «закликали», а тепер вона вже прийшла і вступила в свої права. «Кривим танцем» дівчата ніби вітаються з весною: «Добриденень».

Прислів'я

- На Благовіщення весна зиму остаточно переборолала.
- На Благовіщення і птиця не несеться і кубла не в'є.
- Зозуля тому і несе яйця в чуже гніздо, що колись вила кубло вдень Благовіщення.
- Ніяка птиця не в'є гнізда в цей день, один тільки горобець не знає свята Благовіщення, бо він, бач, бусурман поміж птицями.
- До Благовіщення зими не кляни!

Прикмети

- Яка погода на Благовіщення, така й на Великдень.
- Туманний ранок — повіддя на річках.
- Якщо на Благовіщення лежить сніг — літо неврожайне.
- Благовіщення без ластівок — холодна зима.
- Якщо на Благовіщення мороз — то буде багато огірків.
- Якщо 7 квітня ще лежить на дахах сніг, то на 1, 6 травня він у полі буде.
- Який цей день — такий і кінець місяця.
- Якщо на Благовіщення сонце сходить на чистім небі, то весна рання, якщо в полудень — середня, якщо ясно ввечері — пізня.
- Ніч проти Благовіщення — тепла, то весна буде дружна; якщо за ніч мокрий рушник висохне надворі — рік буде врожайний, якщо наполовину висохне — на середній урожай, а якщо залишиться мокрим чи замерзне — буде мокре літо.

Легенди

Якщо яка-небудь птиця проспить Благовіщенську заутреню або в цей день зів'є гніздо, тоді віднімаються в неї крила на кілька днів, і вона не може літати, а тільки бігає по землі, розчепіривши крила. Цього ніхто не може бачити, крім відьми, яка тоді не літає, а сидить тихенько вдома.

«Як знайдеш у цей день ряст (багаторічна рослина з підземною бульбою, з подвійно-трійчастим листям; квіти зібрані у гронах. В Україні відомі 7 видів рясту, а найпоширеніший у наших лісах ряст порожнистий. Квітки цього виду пурпурові або білі), то зірви і кинь під ноги, топчи й промовляй: «Топчу, топчу ряст, дай, Боже, діждати і на той рік топтати!» «Топтати ряст» — жити, «не топтати рясту» — вмерти. «Мабуть, йому вже рясту не топтати», — кажуть про кволого чоловіка, який має незабаром померти. «Недовго з того часу стара ряст топтала, через тиждень, чи що і вмерла» (Б. Грінченко, т. II, с. 144).

Те саме кажуть і про сон-траву: «Дай, Боже, діждати, сон-траву топтати!»

8 — Благовісника Архангела Гавриїла.

Народ вірив, що Архангел Гавриїл — володар блискавки, тому намагалися вшанувати його, «щоб блискавкою не спалив хати». Вірили, що все народжене в цей день «буде не благовісне» (із знесеного яйця не вилупиться курча тощо).

Господарі в день Благовісника носили в церкву хлібні зерна для посвячення на посів. Повернувшись додому, вони змішували зерно з насінням.

На Благовісника починають сіяти ранні ярі зернові — овес, ячмінь та ярову пшеницю. Отже, Благовісника святкували перед першими яровими посівами.

Легенди

Грім і блискавка — це тому, що Бог Гаврилові золоті ключі передає небо відмикати, щоб дощ землю змочив. Це Бог Саваоф каменем як кине, по небі котиться і гуркотить, аж іскри летять — від того грім і блискавки.

Як збереться велика хмара, то Архангел Гавриїл сідає на неї, як на коня, верхи і б'є золотою різкою — від того грім і блискавка. Грім і блискавка землю будять, щоб прокидалася, бо вже весна.

Блискавка — це хмари розриваються, щоб Архангел Гавриїл бачив, де чорти ховаються, та щоб міг стежити за стрілою, яку пускає в нечисту силу. Чорт верткий; як біжить, то крутиться — ото і стріла за ним викрутаси робить.

Коли чуємо, що грім гримить, то це з небесної гармати Святий Юрій і Архангел Гавриїл стріляють у нечисту силу. Святий Юрій кулі закладає, а Архангел Гавриїл гніт запалює — від того грім і блискавка.

Як перед ударом грому з блискавки робиться хрест, то це Архангел Гавриїл стріляє в чорта.

9 — Мотрони.

Завершується приліт ранніх птахів.

Прислів'я

- Мотря вийшла з хати пташок зустрічати.

14 — Мар'ї.

Прикмети

- Якщо на Мар'їн день повінь, то вродить густа трава: коли не прошумлять таловоді, то літо буде холодне і дощове.

18 — Феодула.

До цього дня не виставляли подвійних вікон.

Прислів'я

- До Феодули ще не раз морози були,
А прийшов Федул — тепло роздув.

21 — Родіона, Руфи.

Сонце зустрічається з Місяцем. На Родіона вилазить із землі всяке гаддя; його не можна вбивати, бо «хто побачить гадюку і вб'є, сонце три дні буде плакати».

Головною прикметою цього дня, за народним віруванням, є те, що на Руфа не можна ходити в ліс, бо там «повзають гадюки, і вони дуже кусливі в цей день, бо це, бач, їхній день».

«На Руфа все з землі рушиться: і трава, і всяка зелень, і все, що посіяно і посаджено в цей день, піде рости вгору. І всяка гадина полізе з землі, а птиця полетить із вирію».

На Херсонщині вірять, що в цей день вилітає з вирію зозуля — «ключниця того раю, де живуть узимку змії та птиці».

Почувши грім, дівчата вмивалися і витиралися червоною полотниною, щоб бути рум'яними. Чоловіки притулялися до дерева, аби «спина не боліла під час жнив».

Прикмети

- Як добра погода, буде погоже літо, а якщо непогода — холодне і дощове.
- Як наступного дня погода не встановиться, рік буде сухий.

23 — Терешка.

До цього часу мають стужавіти дороги, а відтак завершується найбільше бездоріжжя.

25 — Зенонів день.

Весна землю парить.

30 — Зосима.

Зосим, як і Саватій, уважався покровителем бджіл. З початком медоборів на пасіках виставляли ікони Зосима, відправляли молебні.

Прислів'я про квітень

- Де ластівка не літає, а в квітні додому прилітає.
- Коли квітень з водою, то травень із травною.
- Ластівка в квітні день починає, а соловей кінчає.

ОЙ, ВЕСНО, ВЕСНО, ДНЕМ КРАСНА!

(інсценізація оповідання «Ой, весно, весно, днем красна»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько

Бабуся

Дід Тарас

Леся

Опудало

1-а Дівчина

2-а Дівчина

Дівчата

Хлопці

Вулиця. Виходить святково одягнений Дід Тарас, з протилежного боку виходять Бабуся, Василько.

Дід Тарас. Не спізнаємося з козами на торг?

Бабуся. Доки збереться молодь, то якраз і поспіємо.

Під час розповіді Василька сценою проходять літні люди, парубки, останніми йдуть дівчата. Усі святково вбрані.

Василько. Село нараз ожило. То там, то там чути голосні перегуки. Поодинці й парами поспішають на леваду хлопці й дівчата, літні люди. Усі у святковому одязі, з піднесеним настроєм.

Особливо мені до вподоби мої перевесниці. У кожної вишита блузка, підперезана крайкою запаска. На голівках у них віночки з живих квітів, од яких звисають на всі боки різнокольорові стрічки.

Дід Тарас. Бач, Мотре, весна прибрала квітами не тільки луки, але й дівчат!

Бабуся. Весна, Тарасе, хоч і багата на квіти, а хліб у осені позичає. Та дівчатам зараз не до цього. Вони знають, що в березні поксачи, а в квітні пограй.

Дід Тарас. Грай чи не грай, але, кажуть, квітневої роботи на май не одкладай, то їстимеш коровай.

Бабуся. Авжеж, хто в квітні сіє, той у вересні віє.

Дід Тарас. Уже настала та пора, коли сон на зиму відкладає, а діло в апрілі зроби, бо ластівка в квітні день починає, а соловей кінчає...

На сцені збираються всі учасники.

Василько. Ще таких масових веснянок за моєї пам'яті не було.

Дівчата виконують «Кривий танець».

Василько. Чому танець називається кривим?

Дід Тарас. Назва походить від того, що він і справді кривий. Бач, як поплутався, що й кінця не видно. Якщо вірити переказу, цей танець з'явився дуже давно, коли на наші землі нападали татари. Батьки привчали дітей остерігатися ворогів, заплутувати свої сліди, аби по них чужинці не потрапили в село. Для цього і був придуманий «Кривий танець».

Бабуся. До речі, усі веснянки обов'язково починаються і завершуються саме цим танцем.

Дівчата готуються до танцю «Подоляночка»
(велике коло — старші, середнє — молодші).

1-а Дівчина. А де наша подоляночка?

2-а Дівчина. Ось вона!

Посеред кола виходить дівчина прикрашена квітами, вербовими гілками.

Бабуся. Чия ж то така красуня буде?

Василько. То тітки Ганни дочка.

Бабуся. Леся Климєнкова? Ти ба, яка шпетка! Ніколи б і не подумала...

Виконується «Подоляночка».

Леся вийшла на горбок, привітно усміхнулася до присутніх і одразу ж присіла. Два кола почали рухатися в протилежні сторони.

Дівчата першого кола

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона стояла —
До землі припала.

Дівчата другого кола

Ой, устань, устань, подоляночко,
Протри очки, як ті шкляночки.
Та берися в бочки
І скачи у скочки!

Леся підвела голову, протерла кулачками очі. Потім стала, узялася руками в боки і почала пританцьовувати. Дівчата, які водили коло, присіли.

Усі дівчата (*після Лесиною танцю*)

Ой, весно, весно, днем красна,
Що ти нам, весно, принесла?

Леся

Принесла я вам літечко,
Щоб родилося житечко,
Ще й червонії квіточки,
Щоб квітчались дівочки,
Коробочку з веретінцями,
А скриньочку з червінцями,
Старим дідам по кийочку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітям по яблучку...

Усі дівчата

У довгої лози
Пасли хлопці кози,
А дівчата — козенята,
Та й померзли ноженята...

Усі присутні об'єднуються у два гурти, дівчата стають поруч із Васильком, напроти них — хлопці.

Дівчата

А ми просо сіяли, сіяли,
Ой, Див, Ладо, сіяли, сіяли.

Хлопці

А ми просо витопчем, витопчем,
Ой, Див, Ладо, витопчем, витопчем!
(*Пісня виконується до кінця.*)

Дід Тарас. Ось саме ця пісня, у якій мовиться про Ладо, найбільш давня. Їй, може, тисяча, а то й більше років. Так співали наш пращури.

Василько. Звідки вам про це відомо?

Дід Тарас. За кожним словом стоїть історія. Іноді досить одного слівця, щоб дізнатися про вік пісні, де і коли вона створювалася.

В а с и л ь к о. Родовід слова «Ладо» тягнеться з дохристиянського періоду, тобто від 988 року. Саме тоді київський князь Володимир Великий висвятив у дніпровських водах перших християн. До цього вони поклонялися міфічним богам — Ярилові, Дажбогові, Перунові...

Д і д Т а р а с. Серед них була і Лада — богиня Сонця, злагоди, любові та достатку. Це — одна з найдавніших міфологічних покровительок у східних та південних слов'ян. Про неї мовиться і в іншій пісні «Благослови, мати, ой мати Лада, весну закликати...».

Б а б у с я. Біля скульптур, виготовлених із дерева чи каменю на честь окремих богів, язичники влаштовували релігійні обряди. Такі капища, тобто святі місця, існували на всій території Київської Русі. Їм поклонявся і Володимир Святославович. Але згодом, побувавши у Греції та ближче ознайомившись із християнським обрядом, він вирішив запровадити його на Русі.

Д і д Т а р а с. Після повернення з Константинополя князь наказав придворним слугам викинути язичеських богів у Дніпро. Як згадує тогочасний літописець, кияни бігли берегом повноводої ріки і волали: «Видибай, видибай, наш міцний боже!»

Одна з скульптур начебто і справді пристала до берега. Це місце кияни називають Видубичами.

Б а б у с я. Пізніше, коли міфологічні боги вже втратили своє первісне значення, словом «ладо» почали пестливо називати своїх дітей, чоловіків, дружин і навіть князів.

В а с и л ь к о. У Тараса Шевченка є вірш, де він, вустами князевої дружини, мовить:

Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На всі любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?

Д і д Т а р а с. У сьогоднішній веснянці, де є слова: «Ой, Див, Ладо, витопчем, витопчем!», йдеться саме про давню богиню Сонця, злагоди, любові та достатку.

Виконуються танці: «Льон», «Гречка», «Огірочки», «Коноплі».

Сценка про журавля, який занадився до бабусиних конопель.
(Учасниці хороводу імітують довгоногу птицю, яка толочить бабусин посів і нізащо не хоче полиши огородець. Нарешті його випроводили з наклічкою: «Такий-сякий цибле конопельки щипле!»)

Хлопці виносять на довгій тичці Зиму-Опудало. Опудало ворухиться.

Опудало. Та я ж ще не встигла розкошуватися вволю...
Хлопці. Годі тобі, зимо, зимувати. Уже весна надворі!
Опудало. Та я ж...

Хлопці виносять Опудало за лаштунки.

Дід Тарас. Підпаюйте опудало! Нехай зима розтане!
1-а Дівчина. Дивіться, вогонь з'їдає зиму!

Усі аплодують.

Дід Тарас. Решти від солом'яного опудала віднесіть до річки й киньте у воду. Швидка течія змиє останні сліди зими.

Дівчата заспівали веселу весняночку. Люди почали розходитися по домівках. На сцені залишаються Василько, Бабуся, Дід Тарас.

Василько. Навіщо хлопці спалили опудало?

Дід Тарас. Солом'яна лялька то мовби зима. Ось її і спалюють, щоб більше не поверталися заморозки. Бач усе довкола роззеленілося, зацвіло. Так наші пращури зустрічали найкращу пору року — піснями, танцями, веселими забавами. Зроду-віку молодь у квітні виходила на луки і святкувала відродження природи веснянками або гаївками.

Василько. В інших народів є такі ігри?

Дід Тарас. Веснянки збереглися тільки в нас на Україні.

Василько. Чому саме у квітні, можна було б і в травні святкувати?

Дід Тарас. Тому що квітень-переплітень переплітає трохи зими, а трохи літа. Одне слово, це вже справжній весняний місяць, який особливо шанували наші пращури. Тому й назв він прибрав чи не найбільше — «краснець», «лікавець», «снігогін», «водолій», «березозарник». І в кожній такій наклічці свій зміст, що відповідає удачі другого місяця весни.

Василько. Ось і наша хата. Дивіться, дивіться, уже лелека повернувся з вирію!

Бабуся. Боже ти мій! Наш дорогий гість повернувся!

Дід Тарас. Так, вже й лелека весну почув. Отже, й справді на тепло повернуло.

Бабуся. Василько, пам'ятаєш легенду про лелеку?

Василько. Звісно. Коли вперше Бог поселив людину на землю, він доручив їй однести на край світу лантуха, у якому була зібрана всяка нечисть. Перед тим, як відправити чоловіка в дорогу, Бог попередив, аби не розв'язував мішка, чоловік не послухався.

Бабуся. Сівши на перепочинок, він таки поцікавився, що там є. Але тільки-но він розв'язав зашморг, як розповзлося на всібіч усіляке гаддя — вужі, жаби, гадюки...

Дід Тарас. «Оскільки ти не послухався мене, — розгнівався Бог, — я перетворю тебе на птаха, і ти все життя вилонюватимеш випущену на волю нечисть».

Василько. Ось так начебто людина в прообразі лелеки і досі ходить полями та болотами, визбируючи плазунів.

Бабуся. У народі вважають за великий гріх зруйнувати гніздо чи поглумитися над лелекою. Усіх діточок лелека приносить у сповиточку.

Василько. А ще кажуть, що лелеки селяться тільки біля добрих людей. Злих і мстивих вони обминають.

Дід Тарас. Якою наклічкою в народі називають лелек?

Василько. Боцюн.

Дід Тарас. Черемуха зацвітає перед останніми весняними приморозками.

Коли дуб раніше від ясена розпустився — на сухе літо.

Зазеленів березовий гай — пересаджуй дерева.

Грім на початку квітня — буде тепле літо.

Туман стелеться по воді — на ясну погоду, здіймається вгору — на негоду.

Якщо квітневий дощ починається великими краплинами, то ненадовго.

Жаби не квапляться розпочинати свої концерти — ще повернеться холод.

У квітні вітер із південного заходу — чекай тривалої негоди.

Ранній виліт бджіл — ознака, що настане тепла весна.

Дід Тарас. Мені вже час додому. На все добре!

Бабуся. Бувай здоровий!

Василько. До зустрічі! «Перелетів лелека Десну — приніс нам красну весну!» Спасибі тобі, моя добра птахо, за таку приємну вістку!

УКРАЇНСЬКІ ПИСАНКИ (сценарій позакласного заходу)

Дійові особи:

Ведуча

Ведучий

Учні (*переможці конкурсів*)

Попередня робота

За місяць до Великодня учні об'єднуються у групи. Кожна група отримує завдання. Підготовка відбувається під керівництвом класних керівників, учителів образотворчого мистецтва, трудового навчання. Учні

вивчають історію писанки, мотиви малюнків, техніки роботи писанок. Під керівництвом учителів вони розробляють малюнки майбутніх писанок, виготовляють писанки. Проводиться конкурс юних поетів, які готують номери художньої самодіяльності.

Зала святково оформлена рушниками, ескізами писанок, проводиться виставка писанок. Під час виступів демонструються фотографії писанок, ескізи магічних узорів на писанках.

Ведуча. Українська писанка — найунікальніший витвір української культури.

Ведучий. Вона є символом Великодня — свята, коли воскресла природа, коли відроджується все живе для продовження життя на землі.

Ведуча. Сьогоднішнє свято присвячене українській писанці. Дізнаємося більше про історію виникнення звичаю робити писанки та крашанки, про те, які символічні кольори та знаки використовують для створення цих шедеврів народної творчості.

Ведучий. На сцену запрошуються учні, які підготували повідомлення про історію писанки.

1-й Учень. Звичай робити писанки та крашанки виник у нас в Україні дуже давно, ще в дохристиянські часи.

2-й Учень. Яйце було знаком Сонця, Весни.

3-й Учень. Птиця — це вісник весни, радості, сонця. Птахи починають нести яйця й виводити пташенят лише навесні.

4-й Учень. Яйце було амулетом, за допомогою якого людина заворожувала та з'єднувала добрі сили в собі, а лихі — відвертала.

5-й Учень. З давніх-давен писанки були вірними помічниками й захисниками наших предків. Їх уважали символом добра, сонця. Наші предки вірили, що писанка має магічну силу, вона приносить добро, щастя, достаток, захищає людину від усього злого, недоброго.

6-й Учень. Сире розписане яйце у віруваннях наших предків символізувало собою Всесвіт. З образом яйця вони пов'язували закон доцільності та всесвітнього ладу, якому підкорюється все в природі.

1-й Учень. Ще з дохристиянських часів люди дарували одне одному варені розписані яйця, які треба було з'їсти, бо інакше ставав кровним ворогом.

2-й Учень. Пам'ятаєте казку про яйце-райце? Коли яйце тріскає, настає великий хаос, порушується світовий порядок, зникають лад і гармонія в усьому.

3-й Учень. Відомі перекази, що з писанки почався світ. І всі лихі та злі духи ведуть запеклу війну проти писанкарства.

4-й Учень. Писанки ще в давні часи розписували деякі слов'янські племена. У своїх писанках наші пращури відображали світ, у якому вони жили, свої погляди і вірування, ушановували сонце як джерело тепла і весняного пробудження, а саме писанка було символом зародження життя.

5-й Учень. Люди вірили, що освячені крашанки мають магічну силу, і використовували їх при лікуванні від пропасниці, зубного болю тощо.

6-й Учень. Звичаї, вірування та ігри, пов'язані з писанками, зберігаються в народі донині.

1-й Учень. У Великодню суботу готують крашанки.

Ведуча. Настав час дізнатися, якою є техніка виготовлення писанок. Слово професіоналам — учням, писанки яких визнані найкращими.

7-й Учень. Інструментом для виготовлення писанок є «кісточка» — паличка з бляшаною трубкою на кінці.

8-й Учень. На сирому яйці кісточкою вимальовують розтопленим воском ті місця, що слід лишити незафарбованими: обвідки, цяточки та оперізування.

9-й Учень. Спочатку фарбують яйце в ясній фарбі, наприклад, у жовтій, сушать його, потім наводять віск на ті місця, що мають лишитися жовтими, потім фарбують у темніші фарби і так роблять до завершення.

10-й Учень. Коли писанки готові, їх складають у череп'яну миску і кладуть у піч, де повинна бути температура 35—40 °С. Коли віск розтопиться й спливе з яйця, писанка готова.

11-й Учень. На Лемківщині писанки пишуться голівкою шпильки. Пишуть кривульки і коліщата воском, що кипить у бляшаній коробці, потім занурюють писанки у фарби.

12-й Учень. Фарби роблять із лушпиння цибулі, дубової кори, червоного, зеленого та блакитного паперу. У Лемківщині писанки одно- або двокольорові.

7-й Учень. У Закарпатті ще жива традиція писанкарства.

8-й Учень. Дуже вправно роблять писанки гуцули, одна жінка може за день розписати 36 писанок.

9-й Учень. Писанку потрібно вміти вчасно писати, дібрати необхідні фарби, вміти її замолити і дати, кому належить.

10-й Учень. Борони Боже, аби хтось увійшов до хати, як розписували писанки. Газдиня враз шепотіла...

11-й Учень. «Сіль тобі в очах, креміннь у зубах. Як не шкодить земля воскові, так аби не пошкодили твої очі моїм писанкам».

12-й Учень. А ще, як розписували писанки, не можна було згадувати про померлих, аби не зашкодити тому, хто дістане готову писанку.

7-й Учень. Писали дівчата писанки кожна потайки, ворожили над білою шкарлупою, купали кожне яйце в трав'яних фарбниках — галунах, покривали символами сонця, воскресіння, любові, щастя, родючості. А найкращу дарували нареченому, своєму судженому.

8-й Учень. Якщо дівчина дарувала парубкові писанку — це означало, що вона обирала саме його.

9-й Учень. Дівчата писанки несли на плай, пускали з гори. Куди вона скотилася, звідти буде суджений.

10-й Учень. А що означають кольори на писанці?

11-й Учень. Кожний колір фарби для писанки має свій символ.

12-й Учень. Раніше крашанки фарбувалися лише в червоний колір, тому що він символізував кров Христа, яка пролилася на хресті.

7-й Учень. Якщо червоні крашанки символізували собою кров Ісуса Христа, що означає радість життя, любов для молодих, надію на одруження, то інші кольори, у які пізніше почали фарбувати яйця, мають також символічне значення.

8-й Учень. Жовтий, оранжевий кольори символізували сонце, зорі та місяць, у господарстві — урожай, тепло, приріст покоління.

9-й Учень. Зелений — весну, воскресіння природи, багатство тваринного і рослинного світу.

10-й Учень. Бронзовий (коричневий) — матір-землю та її щедрість.

11-й Учень. Білий — чистота і світлість людської душі.

12-й Учень. Синій — сила і здоров'я, здоровий дух.

7-й Учень. Чорний із білим — жалобу, пошану до духів, нескінченність життя людини, продовження його в потойбічному світі.

8-й Учень. Червоний із білим означає пошану до духів, подяку за охорону від злих сил.

9-й Учень. Кілька фарб одночасно (4—5) означають родинне щастя, мир, любов.

Ведучий. Дуже цікава розповідь! А зараз дослідники розкажуть про магічне значення малюнків на писанках. Ескізи магічних малюнків на писанках цих учнів виявилися найкращими.

13-й Учень. Розписували писанки під час Великого посту.

14-й Учень. Перш ніж почати цю роботу, жінки «освячували» себе молитвою, постом, одягали чисту сорочку, тому що інакше писанка не матиме такої магічної сили.

15-й Учень. Писанка має дуже древню символіку. Кожен хрестик, кожна рисочка на ній не вживалися довільно, а всі вони мали якесь значення, усі вони були знаками-оберегами, що захищали людину від усякого зла.

16-й Учень. Магічні знаки та символи воскресіння природи були на писанках не випадковими. Вони уславлювали життєдайні сили — сонце і воду, від яких залежали життя й добробут наших предків.

17-й Учень. Найстаріший орнамент на писанках подекуди зберігається ще й досі. Він переважно геометричний: трикутники, спіралі, кола, сорок гілок тощо.

18-й Учень. Усе це знаки різних ритуалів або священні числа. Колись, імовірно, усе це пов'язувалося з атрибутами поганських богів.

13-й Учень. У християнські часи все це набрало іншого змісту, і тепер число 40, наприклад, пояснюється сорокаденним постом або існуванням сорока святих мучеників.

14-й Учень. У наш час в орнаментах писанок вбачають не тільки історичний зміст, а й мистецтво.

15-й Учень. Тепер, крім традиційних, зустрічаються на писанках і нові, досконаліші орнаменти.

16-й Учень. Орнаменти писанок умовно поділяються на такі групи:

1. Історичні, що мають зв'язок зі старовинним орнаментом.
2. Самобутньо-нові.
3. Випадкові орнаменти, що свідчать про багатство фантазії та високі мистецькі здібності нашого народу.

17-й Учень. Орнаменти, що найчастіше зустрічаються на писанках, тісно пов'язані з нашим життям.

18-й Учень. Група орнаментів, найбільш поширених на писанках, — це знаки Всесвіту і сонця (солярні знаки).

13-й Учень. Знаки сонця на деяких писанках виглядають як розетки, на інших — як зорі.

14-й Учень. На подільських писанках вони реалістично зображують весняне сонце.

15-й Учень. Проте одними із найдавніших варіантів цього знака слід уважати «павучки», поширені на Східному Поліссі, і «крутороги», характерні для всієї території України.

16-й Учень. Поширеним елементом на писанках, як і на рушниках, є меандр, що зображається хвильками і називається «безконечником».

17-й Учень. У писанкових орнаментах дуже часто зустрічається зображення сосонки — трави, що найпершою з'являється на піщаних шунтах і плететься, наче змійка. Ця деталь у писанкарстві пов'язана з культом небесного змія, який, як вважали наші предки, опліднював усе живе на землі.

18-й Учень. Символічних малюнків у писанці понад сто. Найбільш поширені...

13-й Учень. Колесо — знак безперервного відродження життя. Образ безконечної Божої любові.

14-й Учень. Сонце — символ світла й життя. Символ Христа.

15-й Учень. Хрест — символ Всесвіту, чотирьох сторін світу; у християнстві — знак страждання, смерті та Воскресіння Христа.

16-й Учень. Трикутник — символ вогню і символ чоловічої та жіночої енергії; символ пресвятої Трійці.

17-й Учень. Дерево життя — символ безперервного відновлення природи; образ Божої мудрості.

18-й Учень. Спіраль — символ плодючості; символ порядку містерії літургійного року.

13-й Учень. Триріг — символ порядку і знак святого числа 3 і три божества.

14-й Учень. Зоря — знак неба, небесних тіл, сонячного божества; знак Христового царства.

15-й Учень. Зірки — вічність життя земного, що продовжується на небесах.

16-й Учень. Свастика — знак святого вогню й сонця. У християнстві — символ Божої величі.

17-й Учень. Блискавка — небесний вогонь, що карає та освячує; блиск Божої ласки.

18-й Учень. Колосся і зерно — уособлення духів предків; у християнстві — Воскресіння, Боже царство.

13-й Учень. Церква-вежа — символ прагнення до вічності.

14-й Учень. Граблі — символ небесного дощу; символ благої вісті.

15-й Учень. Гілка — охорона проти хвороб та злих сил; символ безконечного життя.

16-й Учень. Дубовий листок — знак повноти життя.

17-й Учень. Птахи — істоти, які можуть найвище злетіти і наблизитися до світу богів. Також птахи — передвісники весни.

18-й Учень. Півень — віщун дня; охоронець добра; символ світла, що побороло темряву.

13-й Учень. Кінь — символ достатку, багатства.

14-й Учень. Риба — символ води, життя, щастя і здоров'я; інший варіант тлумачення: символ Христа, перші букви слів «Ісус Христос — Син Бога-Спасителя» грецькою мовою утворюють слова «ichthys», що означає «риба».

15-й Учень. Олень — ріг оленя — символ сонячного проміння. За легендою, Олень щоранку виводить Сонце з підземного царства на небо.

16-й Учень. Трикутник — це Трійця.

17-й Учень. Сітка — потяг Христа до людей.

7-й Учень. Шестикутна або восьмикутна зірка — символ воскресіння і безсмертя Христа.

18-й Учень. Крапки — сльози Діви Марії, яка вічно оплакує Христові муки.

13-й Учень. Хвилі, кривульки, безконечник без початку і кінця символізують вічність.

14-й Учень. Жіночі фігури на писанках — це зображення Великої Богині, Богині Неба, що дарує життя на землі, а також забирає на небо, посилає небесну вологу — дощ. Є охоронницею всього живого на землі.

15-й Учень. Писанки з рослинним орнаментом сприяли росту рослин, своєчасному дозріванню, щедрому урожаю.

1-й Учень. Наші предки вірили, що писанка має магичну силу. Старі люди і нині вважають її особливою святинею, що приносить добро, щастя, достаток, захищає людину від усього злого.

2-й Учень. Колись пасічники клали їх під вулик, щоб роїлися бджоли.

3-й Учень. Шкарлупу від писанок зберігають, а потім вивішують на городі на полицях, щоб у землі не заводились черв'яки.

4-й Учень. Підвішують освячені писанки під образами, бо вірять у те, що вони охоронятимуть усіх мешканців хати від злих духів.

5-й Учень. Писанки носять на могили батьків та дідів.

6-й Учень. Наші предки вірили, що писанка має магичну силу — вона приносить добро, щастя, достаток, тому

закопували її в землю, вважаючи, що сила яйця сприятиме щедрому врожаєві.

Ведуча. Дякуємо! А зараз на сцену запрошуються найкращі поети, які присвятили свої твори українській писанці, Великодню.

Виступ юних поетів. Проводиться маленький концерт.

Ведучий. Невеличка за розміром, а глибока за змістом українська писанка стала втіленням образу світла й образом народу-творця, його світогляду й високого Сонця над ним, зростання його життя, невинне пульсування космічних ритмів Світобуття.

Ведуча. Українська писанка перемагає зло.

Ведучий. Вона вічна, як сам український життєлюбний народ.

Ведуча. Тож доки пишуть писанки, доти буде «світ».

Травень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ТРАВЕНЬ

Це останній брат весни — ніби світ святкує свою молодість буйним цвітінням, багатоголоссям пташиного царства. «Дожити б до маю, то сама природа подбає».

Родовідна назва «май» походить від латинського «майус» — імені давньоримської богині весни Майї. Ще латинське «майор» означає «старший, вищий». Останній місяць весни в Давньому Римі присвячувався мудрості довгожителів.

Оскільки на Україні відбувалась «націоналізація місяців», то найбуйніший весняний період назвали «травень».

У деяких районах України були й свої місцеві наклички: «пісенник», «місяць-громовик», «травник» тощо.

2 — Івана Староперечника.

Цього дня жінки виносили до річок та ставків наткані за зиму та весну сувої, змочували їх у воді, збивали праниками і сушили (білили) на сонці, час від часу скроплюючи водою.

Прислів'я

- Прачі б'ють — Івана чуть.

5 — Луки.

У цей день садять цибулю. Крім Луки весняного, є й Лука осінній (31.10).

Прислів'я

- Дочекався Луки: ні хліба, ні муки.
- До весняного Луки нема хліба і муки,
- А прийшов осінній Лука — з'явилися хліб і мука.

6 — Георгія, Юрія.

Це одне з найпошанованіших весняних свят. Юрія шанували насамперед як захисника свійських тварин, особливо корів. У цей день виганяли худобу на пасовисько з різними обрядами. На Юрія починає співати соловей.

«На Юрія посади редьку, то вродить, як кулак». Святий Великомученик і Побідоносець Юрій, який загинув у Нікодемії (Мала Азія) року 303 по Христу, вважається за покровителя хліборобства й скотарства у всіх християнських народів. Саме це ім'я, Юрій, грецькою мовою вимовляється «йоркас» або «йорчіос», що означає: землероб, хлібороб.

У дохристиянському іконописі Святий Юрій зображується лицарем на білому коні зі списом у руках, яким він забиває дракона.

Перед тим люди тільки кликали її, запрошували, як бажаного гостя, зустрічали піснями й хороводами, а тепер, мовляв, вона вже тут поміж нами, зійшла на землю і починає господарювати: з'являються перші сходи ярих, оживають озимі посіви, зеленіють гаї й сади...

Святий Юрій «відмикає землю й небо».

Легенди

Цей святий лицар, за християнською легендою, урятував в лівійських степах невинну дівчину, що за поганським звичаєм була принесена в жертву драконові. Сам дракон у християнській символіці — це і є переможене поганство, на руїнах якого відродилася християнська церква.

НАРОДНА ВЕСНЯНКА

(записана на Волині)

Та Юрій матір кличе:

— Та подай, мати, ключі відімкнути небо,
відімкнути небо — випустити росу,
випустити росу — дівочу красу.

Дівоча краса, як літня роса:
в меду потопає, з вином виринає.

8 — Марка.

Має бути тепло.

Прислів'я

- На Марка небо ярке — на вулиці парко, а бабі в хаті жарко.
- Не зацвіте яблуна — на неврожай.

13 — Якова.*Прислів'я*

- Хоч уже й виганяли на випас тварин, але казали:
- «На Якова трава ніякова».

Прикмети

- Теплий вечір і зоряна ніч — на сухе літо.

14 — Єремій.

Кияни збиралися на гулянки, що називалися «маївками». Здебільшого це робили учні з учителями, які виходили на Щекавицю і влаштовували врочисті дійства.

Прислів'я

- Єремій, Єремій, про посіви розумій.
- Як на Єрему погоже, жниво буде пригоже.

15 — Бориса і Гліба. Борисів день.

У народі його ще називали «солов'їний день». На Бориса і Гліба — найпізніша сівба.

Прикмети

- Заспівав соловейко — похолодання на 3 тижні, не заспівав — не сій гречки і не стрижи овечки.
- Багато хрущів — урожай на просо.

16 — Тимофія.*Прислів'я*

- На Тимофія — велика надія.

Прикмети

- Як сонячно і тепло, так буде в кінці місяця.

18 — Ярина.

З цього дня висаджували розсаду капусти.

Прислів'я

- Прийшла Ярина — не прикривай сіни.

19 — Іови.

З цього дня сіяли боби та горох і називали ще «огірковим днем».

Прикмети

- Вранці роса, а вдень ясна погода — на добрий врожай.

22 — Миколи. Крім весняного, є й зимовий (19.12).

У церковних календарях відзначається як день перенесення мощів Святого Миколая Чудотворця з Лікії до італійського мі-

ста Бар. Отже, це свято Західної церкви й воно не визнавалося греками, але в Україні цей день святкувався. До українського церковного календаря це свято було введено митрополитом Єфремом наприкінці XI століття.

У народі Микола Чудотворець — популярний Святий. Колись у цей день господарі вогли коней у поле на першу пашу й з цієї нагоди на площі посеред села священники служили молебні та кропили коней свяченою водою. У полі вершники їздили верхи, «щоб нечиста сила коней не мучила».

За народними віруваннями, Святий Микола Чудотворець є покровителем мореплавців.

Прислів'я

- Держи сіно до Миколи — не побоїшся зими ніколи.
- Від Миколи до літа дванадцять приморозків.
- Після Миколи не сади баштан, бо зав'язі не буде.
- Прийшов Миколай — коней випасай.
- Юрій із теплом, а Миколай із кормом.
- Святий Юрій пасе корів, а Микола — коней.

23 — Симона (Семена) Зілоту, Семенове зілля, Миколин батько.

Симон Зілот — це Миколин батько. Жінки до схід сонця збирали лікарське зілля, гадають, що Зілот дає цілющу траву. Відшукавши куц, жінка ставала обличчям на схід, хрестилася й читала молитву. Копають зілля до схід сонця, поки роса опаде на зілля, бо тоді вже не допоможе од усякої хвороби.

Зілля рвуть таке: золототисячник, череду — от золотухи, ведмеже вухо — від наривів, ромашку — для дітей пити, полин — од живота і голову ним миють, деревій — від болів живота, підбіль — від чиряків, ран, блекота — од зубів і багато інших.

Як на Симона Зілоту йде хмара, то треба викинути з хати коцюбу (кочергу), лопату і помело (віник), аби грим не влучив.

ПРИКАЗКА ДО ЗІЛЛЯ

Мати Божа ходила,
Зілля родила,
Відром поливала,
Нам на поміч давала!..

В цей день як рвуть зілля, то кажуть:

Миколин батько велів,
Щоб ти, зілля, було лікарством
Од всякої хвороби!

24 — Мокія.

Уважали, що Мокій — цар граду, тому намагалися його за-
добрити молитвами.

Прикмети

- Мокія день мокрий — усе літо буде мокрим.
- Якщо на Мокіїв день паде дощ, то буде сорок днів падать.
- Схід сонця багрянний — усе літо буде грозове.
- Туман — на мокре літо.

25 — Єпіфанія.*Прикмети*

- Якщо Єпіфан уранці зодяг червоний жупан, то все літо буде сухим і спекотним.

26 — Глікерії.

З цього часу ночі ставали паркими, а відтак починають
з'являтися комарі.

Прислів'я

- Лукерія прилетіла й припала до тіла.

27 — Ісидора.*Прикмети*

- Теплий Сидро — тепле літо.

28 — Пархома-Теплогрія.*Прислів'я*

- Прийшов Пархом — тішся теплом.

31 — Феодота.*Прикмети*

- На дубі листя з'явилося — на врожайне літо.

Прислів'я про травень

- Травнева роса краща вівса.
- Травневий дощ усе одно, що з грибами борщ.
- Як у травні дощ надворі, то восени хліб у коморі.

ТРАВНЕВА РОСА КРАЩА ВІД ВІВСА

(інсценізація оповідання «Травнева роса краща від вівса»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

У дворі пораяється Бабуся. Заходить Василько.

Бабуся. Ти уроки повчив?

Василько. Так. А що?

Бабуся. То, може, збігаєш до глиниць? Хотіла оце змазати призьбу, а рудой глини нема. Щойно пішов із відерцем дід Тарас. Разом і накопаєте.

Василько бере відро, вибігає за лаштунки. Бабуся виходить.
Авансеною ідуть Дід Тарас, Василько.

Дід Тарас. Відпочинемо перед дорогою? Невелички у нас ноші, але сира глина важка...

Василько. Не завадило б.

Присіли на пеньки.

Дід Тарас. Як швидко спливає час! Наче нещодавно веснянки справляли, а вже травень — останній місяць весни.

Чути спів соловейка.

Дід Тарас. Соловейко хоч і мала пташка, а май знає. Радий, мабуть, що зранку дощем землю покропило. Наче й невеличкий пройшов, а як зазеленіло все! Хоч і кажуть, що весняний дощ, як удовиний плач, проте коли в маю випадуть три добрих дощі, то дадуть хліба на три роки.

Василько. Травневий дощ — усе одно, що з грибами борщ!

Дід Тарас. Воно-то так, але травнева земля спрагла: з корця дощу лише крапля болота...

Василько. Дощ уранці — що бабині танці.

Дід Тарас. Як у травні, хлопче, дощ надворі, то хліб у коморі. У маю ти пня збери — і він красним буде. Щоправда, травень хоч і багатий на квіти, а хліб у вересня позичає...

Василько. Дідусю, а чому кажуть, що травнева роса краща од віса?

Дід Тарас. Є ще й таке прислів'ячко: якби не роса, то не було б і віса. Роса, знаця, а особливо травнева, дуже корисна. Ти коли-небудь бачив, як коні качаються в росі?

Василько. Ні, ніби не доводилося спостерігати..

Дід Тарас. Е, багато втратив. Сходи на конюшню й придивися, скільки задоволення отримують тварини. Щойно коней виженуть зі стаєнь, вони одразу ж припадають до землі й починають качатися через спину, приємно пофоркуючи. Таким чином коні лікують усілякі парші на шкірі.

Василько. Росою?

Дід Тарас. Так, росою, особливо весняною. І не тільки тварини. Люди також користувалися цими ліками. На Поліссі, навіть, існував звичай «збирати росу». Обряд збігався зі святом Юрія, тобто 6 травня. Якщо хочеш, то можу розказати про нього, бо теперішня молодь уже не знає про це...

Василько. Звісно, хочу.

Дід Тарас. Звичай «збирати росу» давній, ще язичницький. На початку травня, коли заврунювалась озимина, селяни виходили «збирати росу». Як правило, одягали святкову одіж, брали їжу і вдосвіта сходилися до одного з сусідів. Щойно за крайньою хатою прокидалося досвітнє проміння, вирушали в поле.

Василько. Йшли лише попарно — чоловік і дружина, хлопчик і дівчинка. Дорогою, за звичаєм, не розмовляли, а як траплялися стрічні, то віталися лише поклоном.

Дід Тарас. Біля ниви розстеляли скатертину й виставляли сніданок. Господар, узявши до рук вишитого рушника з хлібиною, запрошував усіх тричі обійти житні сходи. Потім скроплювали одне одного росою, бажаючи міцного здоров'я та щастя.

Василько. Дітям окремо приказували: «З роси та з води вам!»

Дід Тарас. Тоді ж збирали в долоні росу і зливали в пляшечки, щоб вигоювати нею рани.

Як сонце висувувало росу, батьки пропонували дітям «покачатися вруном, щоб густо й повнозерно вродили жито та пшениця».

Василько. Дітлахам цього й треба було: схопивши одне одного навхрест, досхочу качалися в траві.

Дід Тарас. То звідси, то звідти лунала пісенька...

Василько

Ягіл-ягілочка,
Ягелова дочка,
Встала ранесенько,
Вмилася білесенько.

Дідусю, а навіщо людям було це робити?

Дід Тарас. Це хліборобський обряд. Здавна селяни жили горопашно. Статки їхні залежали від ниви: вродить — буде чим прохарчуватись, а ні — то мусили йти у позички. Отож і перебирали земельку по грудочці, додивлялися, який буде врожай. Для того й улаштовували такі обряди, щоб задобрити природу.

Василько. А роса тут до чого?

Дід Тарас. Чи то я так невтямно розповів, чи ти через вуха слухав. Здавна росу вважали за лікувальну. Щоб не пріли ноги,

треба зароситись до схід сонця. Або таке: покалічив косар пальця — неодмінно проміє рану росою. Колись дівчата спеціально вибігали вдосвіта, щоб умити нею обличчя...

В а с и л ь к о. Навіщо?

Д і д Т а р а с. Щоб рум'яними були щоки і прищі не схоплювалися. До речі, ти ж мого онука, Сергійка, пам'ятаєш? Він у місті по кільканадцять разів на зиму застуджується. Хоч як лікували, а все намарно. Тоді й порадив один чоловік одвезти хлоп'я в село. Нехай, каже, ціле літо босоніж ходить по росах. Одлітував торік Сергій у мене і після цього жодного разу не застудився. Я його щоранку навмисне ганяв на город рвати зелень. Повернеться, було, до хати з цибулинним пір'ям, увесь забр'юханий, аж ноги сині. Але жодного разу не кашлянув. Кажуть же: хто ходить босюком — не хворіє чиряком. Ось звідси й походить прислів'я, про яке ти казав, — травнева роса коням краща од вівса!

В а с и л ь к о. Цікаво як! Тепер і я ходитиму босоніж по росі...

Д і д Т а р а с. І не пожалкуєш! Я хоч старий, а щоранку протопчу слід босоніж через моріжок.

В а с и л ь к о. Отже, люди не випадково на день народження, бажаючи іменинникам найкращих гараздів, кажуть: «З роси тобі та з води!» Роса, знаця, здоров'я, а вода силу дає.

Д і д Т а р а с. Підемо помалечку, бо доки доплентаємося, то й споночіє.

В а с и л ь к о. А про походження місяця не хочете розказати?

Д і д Т а р а с. Це ми дорогою зробимо!

В а с и л ь к о. На Україні останній місяць весни довгий час називали «май».

Д і д Т а р а с. Про походження первісної назви є кілька гадок. Найпереконливіша з них — од імені давньоримської богині весни Майї. А ще вважається, що місяць пішов од титулу римського царя Тарквінія — «маєр», тобто «старший, вищий». Оскільки цар вельми шанував старійшин, його й називали пошанівшим епітетом. Крім того, травень у Давньому Римі символізував довголіття мудреців.

В а с и л ь к о. Коли на Україні відбулася «націоналізація» місяців, то найбуйніший весняний період назвали «травнем» — усюди вже зеленіли луки і левади. Подібні наклички зустрічаємо і в більшості слов'янських народів — поляків, чехів, словаків, болгар.

Д і д Т а р а с. Поруч із цим у народі користувалися і місцевими назвами — «пісенник», «місяць-громовик». Але найпоширенішою була назва «травник». Це від того, що переважно в травні

заготовляли лікарські рослини. Був навіть спеціальний день їх збору — на Симона Зілоту. Зібрані 23 травня лікарські рослини вважали найкориснішими. Заготовляли їх лише до схід сонця. Нині вже доведено наукою, що саме в цей час трави мають найбільше корисних речовин. Тому травники і досі дотримуються цього звичаю.

Сучасні маївки теж пов'язані з травнем. Вони запозичені від наших пращурів, які проводили гулі серед природи. Це були колективні ігри, дитячі та юначі розваги на лісових галявах.

Дід Тарас. З травнем пов'язано чимало й народних прикмет. Василько, які прикмети знаєш?

Василько. Соловейко співав усю ніч — перед гожим днем.

Як жайворонок багато і довго співає — утримається ясна погода без опадів, коли ж мовчить уранці — бути дощеві.

Горобці й ластівки гніздяться з північного боку — на спекотне літо.

Озерна жаба вилазить на берег перед дощем.

Якщо в'юн клює добре — на дощ, а піднімається на поверхню й кружляє — напередодні грози.

Багато хрущів — на сухе літо.

Веселка віщує зміну погоди: вечірня обіцяє погожу, а ранкова дощову.

Тиха й світла ніч без роси — наступного дня неодмінно занегодить.

Пізня весна дарує гоже літо.

Соковито пахтять м'ята — невдовзі збереться на дощ.

Виходить Бабуся.

Бабуся. Що це ви там робили допізна? Це, мабуть, дід Тарас тебе байками заворожив?

Дід Тарас. Не сварись на малого! Ходімо, мене проводиш.

Дід Тарас і Бабуся виходять.

Василько. Ось завтра, щойно прокинуся, піду в садок, нарву букетик квітів, подарую їх бабусі та скажу: «З роси вам та з води!» Напевно, їм буде приємно почути таке побажання в день народження. Як ви гадаєте?

ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ ТА НАРОДНІ ПРИКМЕТИ ПРО ВЕСНУ

- Весна — наші батько й мати.
- Весна кличе в поле.
- Весна красна квітками, а осінь — пирогами.

- Весна ледачого не любить.
- Весняний день рік годує.
- Весняне сонце як дівчини серце.
- Високо і швидко плывуть у небі хмари — на гарну погоду.
- До першого грому земля не розмерзається.
- Довгі бурульки — на тривалу весну.
- Ластівки низько літають — дощ обіцяють.
- Мусій, гречку сій, як хочеш кашу їсти.
- На теплому Олексі (30 березня) шука лід хвостом розбиває.
- Пізня весна не обдурить.
- Побачив шпака у дворі — знай: весна на порі.
- Ранні ластівки — щасливий рік.
- Сині хмари — на тепло.
- Сій вчасно — вродить рясно.
- Сонце гріє, сонце сяє — вся природа воскресає.
- У квітні погода один день блисне, а сім днів кисне.
- Уночі тріщить, а вдень плющить.
- Хліб на хліб сіяти — ані молотити, ані віяти.
- Хоч річка і невеличка, а береги ламає.
- Чайка сіда на воду — чекай доброї погоди.
- Як почав орать, то в сопілку не грать.
- Як терен квітнем забіліє — селянин ячмінь сіє.
- Якщо птахи в'ють гнізда на сонячному боці дерев — на холodne літо.
- Якщо у березні вода не тече, у квітні трава не росте.
- Яр-весна — наш отець і мати: хто не посіє — не буде збирати.

ЛІТНІЙ ЦИКЛ

Червень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ЧЕРВЕНЬ

У народі, крім офіційної, існували й інші назви. Ще в Давній Русі первісток літа називали «кресником» чи «креснем», слово «крес» (від «кресало») означало «живлячий огонь». Або «ізок», тобто місяць сюрчання коників. У народі червень ще називали

«гедзем», «кедзем», «бідзем» чи «бевзем» (бо з'являлись надокучливі комахи). У деяких місцевостях його іменували й «червним місяцем» — порою розвитку гусені й шашелю. Тому в червні селяни намагалися не заготовляти деревину для житла, бо «воно швидко псуватиметься».

Червень не тільки літо рум'янить — він ділить навпіл річний цикл. Від того й іменують його ще й полуднем року та первісником літа.

2 — Талагея.

Прислів'я

- На Талагія велика надія.

3 — Олени.

Висаджували пізні овочі, починали сіяти льон, бо вважалося, що після цього вже не буде приморозків. Після Олени царствує зелений (буйнотрав'я).

Прикмети

- Яким буде день — сонячним чи дощовим, — то так піде й на осінь.

11 — Феодосія.

Починали колоситися зернові.

Прислів'я

- Ходить Феодосія й дивиться на колосся.

14 — Харитона.

Прикмети

- Якщо йтиме дощ — то до кінця місяця, а коли сонячно — то на добрий налив колосся.

16 — Луки.

Прикмети

- Південний вітер — для яровини добре, а коли з північного заходу — на дощове літо.
- Якщо йтиме дощ, то вродять гриби.

17 — Митрофана.

- На Поліссі сіяли гречку та льон.

22 — Кирила.

Прислів'я

- Бджоли і в шапку меду наносять, аби був узяток.
- Як липа пахтить, то і бджола летить.

Прикмети

- Зацвіла липа — на тепле й сонячне літо, щедрим буде медозбор.

24 — Варфоломія і Варвари.

З цього часу починає коротшати день.

Прислів'я

- Варфоломій і Варвара дня украли, а до ночі доточили.

25 — Онуфрія, Онопрія.

День літнього сонцестояння.

Це останній термін сіяння гречки. Завершували першу косовицю сіна. Уже починали косовицю раннього ячменю — перші жнива яровини.

Прислів'я

- Онуфрій — сонце підпри.
- Сонце на зиму, а літо на спеку.
- На Онопрія соловей ячмінним колосом вдавився. (Замовкають пташині трелі.)

Прикмети

- На Онопрія рясні роси — на добрий врожай.

29 — Тихона.

З цього часу перестає кувати зозуля, «бо мандрикою вдавилася».

30 — Мануїла.*Прикмети*

- Якщо погода дощова, то зима буде сніжною.

СОНЦЕ НА ЗИМУ, А ЛІТО НА СПЕКУ

(інсценізація оповідання «Сонце на зиму, а літо на спеку»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

Подвір'я. Виходить Василько з фарбами, папером.

В а с и л ь к о. Ніхто не заважає. Хата позиркує невеликими віконцями з-під куців калини. Літ їй та й літ! Але вона ще міцна. Може б, намалювати її, щоб зосталася пам'ятка. Бо вже в селі

всі почали перебудовувати дерев'яні оселі на цегляні. Колись, вочевидь, і їй доведеться поступитися місцем...

До Василька підходить Дід Тарас.

Дід Тарас. Богомазом хочеш стати?

Василько. Та ні! Згадав оце, що фарби засохли. Треба ж їх розмочити...

Дід Тарас. Ану, покажи, які вони в тебе? (*Бере картонну коробочку, довго роздивляється.*) Масляні, знаця! Ти можеш сказати, з чого виготовляють фарби?

Василько. Мабуть, із барвників.

Дід Тарас. А барвники — з чого?

Василько знизує плечима.

Дід Тарас. Твої фарби хімічні. Барвники ж добувають лише з рослин. Колись, коли ще хімії й на світі не було, фарбували нитки та полотно лише домашніми барвниками. Добували їх з листя дерев і трав, корінців та кори, навіть плодів. Скажімо, кора вільхи дає темно-коричневий відтінок, ягоди бузини — синій, а корінці материнки — жовтий. Практично в природі кожна рослина має свій колір. Тільки треба вміти його добути.

Василько. А я ще один спосіб знаю, як добувати фарбу. Це лушпиння цибулі. Ним ми кольорували крашанки на Великдень! Такі гарні вийшли.

Дід Тарас. І не тільки крашанки, писанки також. Це нині майже ніхто не знає, як їх робити. У давнину майже в кожній хаті розписували яйця. На писанку наносили не менше семи кольорів. Фарбу готували тільки з рослинних барвників. Візерунки трималися протягом кількох століть. Кажуть, у київському історичному музеї є писанка з X століття. Зветься вона «Берегинею». Фарби на ній збереглися до нашого часу. Їх ані сонце не випалило, ані вода не змила...

Василько. А мені пригадалася розповідь про один козацький прапор, її я прочитав у історичному романі. Там мовилося, що при розкопках знайшли знамено, яке пролежало в землі три століття і не втратило свого червленого кольору. Я не зрозумів тільки одного — що означає «червлений колір»?

Дід Тарас. Ця назва часто згадується в давніх літописах та літературі. Її походження пов'язують із сокоживною лісовою комашкою, яку в народі називають червець. Личинки червця розмножуються лише в червні. З них і виготовляли знамениту червлену, тобто яскраво-червону фарбу.

В а с и л ь к о. Водилися ці комашки лише на Поліссі та в Карпатах. У Київській Русі навіть існував спеціальний промисел щодо їх заготівлі. Він відомий ще з X століття. Серед інших оброкових повинностей дrevляни змушені були давати київським князям «по ложці червецю з осідла».

Д і д Т а р а с. Виготовлений із нього високоякісний барвник застосовували на фарбування бойових знамен (звідси й вислів «червлений Стяг»). Крім того, славнозвісна «руська фарба» мала величезний попит в іноземців. Візантійські купці спеціально споряджали по неї каравани до Києва. Навіть море, через яке пливли чужинці, називали Червленим, і тільки згодом воно стало Чорним.

В а с и л ь к о. Рецепт виготовлення червеної фарби тримали в глибокій таємниці. Відтак попит на неї на світовому ринку був величезний. Ось чому, колонізувавши українські землі, польська шляхта в першу чергу намагалася монополізувати цей ходовий промисел.

Д і д Т а р а с. У рукописному трактаті, що зберігся у Львівській науковій бібліотеці ім. Василя Стефаника, мовиться, що на Поліссі до 1848 року «...в багатьох селах повіту селяни були зобов'язані інвентарями давати податок із червця, до чого вживано міру дерев'яної ложки».

В а с и л ь к о. Значним осередком цієї торгівлі згодом стала Галичина, звана Червоною Руссю. Ця назва, як вважають дослідники, походить саме від промислу виготовлення червеної фарби.

Дідусю, то, може, українська назва місяця також пішла від червця?

Д і д Т а р а с. Саме про це я й хотів тобі сказати. Невипадково в народі існує прислів'я: пильнуй не овець, а червець. Дуже цінним він був колись. Але подекують, що червень пов'язаний із червою. Під цю пору починає червити бджолина матка, тобто відкладати личинки. Здавна на Україні пасічництво було у великій пошані. А ще існує думка, буцімто назва місяця пов'язана з червими яблуками. Бач, скільки дрібноти насипалося біля антонівки!

А ще вважають, начебто червнем йменують від того, що починають червоніти суниці та черешні. На городах яскраво зацвітають, тобто червоніють, мак і півонії. Це також пов'язують із назвою літнього місяця.

В а с и л ь к о. Серед простого народу червень мав свої назви. У кожній області вони різні — «гедзень», «кедзень», «бідзень», себто пора, коли з'являється багато гедзів та сліпаків. Ось

і сьогодні ці комахи так дошкулили нашій Лисці, що вона раніше, ніж треба, прибігла додому і сховалася у хлівець.

Дід Тарас. У Карпатах червень називають «черввим місяцем», або «гнильцем», бо, коли починають косити сіно, випадають рясні дощі. Нерідко трава гниє від цього.

Наші далекі пращури користувалися ще й такими накличками — «ізок», тобто сюрчання коників, та «кресник», або «кресеник». Старослов'янське слово «крес» означає «живлющий вогонь». Справді — бо, з 20 до 22 червня настає літне сонцестояння, коли день удвічі довший за ніч. Від слова «крес» походить і «кресало» — пристрій, яким добували колись вогонь...

Заходить Бабуся.

Дід Тарас. Йди-но, Мотре, та відпочинь трохи! Хоч і кажуть, що червень тому зелениться, хто робити не боїться, але дурної роботи ніколи не переробиш!

Бабуся. Хоч робота і дурна, але хто в червні байдикує, той узимку голодує...

Дід Тарас. Коли ще та зима буде! Тут ось червень хоч поле й загустив, але комору порожньою пустив.

Бабуся. У коморі справді порожньо. Проте у червні, Тарасе, перша ягідка в роток, а друга — в козубок. Уже, уважай, можна і наїстися!

Дід Тарас. Одними ягодами, Мотре, голоду не зарадиш. Пам'ятаєш таку прибаютку: в червні таке сіно, що сама попадя, посоливши, з'їла б? А попова жінка вельми перебірлива.

Бабуся. Авжеж, що з'їла б! Тільки чи буде гарна погода в цьому році на сіно? Дощ іде не там, де просять, а де сіно косять...

Дід Тарас. З косою погоди не ждуть, бо любить брусок і сала кусок!

Бабуся. До сала, Тарасе, потрібне ще й вміння. Недарма кажуть: «Коси, коса, допоки роса, бо сонце пригріє — косар упріє, а коли роса додолу, то косар додому».

Василько. Розкажіть про першу косовицю сіна, що завершується на Онуфрія, тобто 25 червня.

Дід Тарас. У цей день, кажуть, начебто «соловей ячмінним колосом удавився». Справді, щойно починає дозрівати ранній ячмінь, припиняють свої співи солов'ї.

Бабуся. Але до Онуфрія ще далеко. Поки що на черзі тільки початок косовиці сіна. А він обов'язково збігається з рясними червневими грозами і зливами.

Дід Тарас. Які прикмети червня, Василько, ти знаєш?

Василько. Рум'яний вечір і сірий ранок — на хорошу погоду.

Уранці чути безперестанку грім — надвечір піде дощ із градом.

Якщо веселку видно після дощу, але вона швидко зникає — буде гарна погода, але коли довго «п'є воду» — на негоду.

Коли сильно пахнуть квіти жовтої акації, а довкола них густо в'ються комарі — на дощ і негоду.

Якщо в місяця-молодика круті роги, то на негоду, а положи-сті — на гошу днину.

Місяць у кружку — несе воду в ріжку.

Риба грається в річці — вночі може вдарити гроза.

Павуки швидко снують павутину — на зміну погоди.

Листя папороті скручується донизу — перед ясною погодою, випростовується — на негоду.

Злива при дощі сповіщає, що завтра також можливий дощ.

Дід Тарас. Прикмети прикметами, а коса любить, щоб її клепали. Піду готувати снасті, щоб удосвіта почати косовицю, бо на Онуфрія сонце почне йти на зиму, а літо — на спеку.

Василько. Як це так — щойно почалося літо, а вже сонце йде на зиму?

Дід Тарас. З двадцять другого червня починає коротшати день.

Василько. Та про це ще рано думати. Поки що прислів'я стверджує: червень літо зарум'янив. На городі щойно зацвіли мак-самосій та півонії, біля хати зарожевіли м'ясисті черешні. Через тиждень у нас уже будуть свіжі ягоди.

Літо тільки починається!

Липень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО ЛИПЕНЬ

«Липець», «білень», «свелей», «ільовець», «целю»; народна назва «косень» та «сінокіс».

2 — Мефодія.

Прикмети

- Якщо на Мефодія йде дощ, то він може йти з перервами сорок днів.

6 — Горпини Купальної.

Цей день уважається одним із найкращих для заготівлі лікарських трав.

7 — Івана Купала.

Івана Купала — це день літнього сонцевороту, що тепер збігається з християнським святом Різдва Святого пророка Предтечі та Хрестителя Господнього Івана.

Як народне свято краси, молодості й самоочищення, день Івана Купала насичений багатьма своєрідними обрядами та піснями. З давніх-давен в Україні дівчата й хлопці виходять із села з радісними співами, розкладають вогнище на горі або десь у лісі поблизу річки, танцюють навколо того вогнища й стрибають через вогонь. Дівчата ще співають ворожбицьких пісень і за різними прикметами визначають, чи здійсняться їхні сердечні бажання. Ранком до сходу сонця вмиваються іванівською рососою на красу. У Карпатах дівчата оперізуються перевеслом із пахучих трав, із тих самих трав плетуть вінки й кладуть собі на голови.

На південному сході ці вінки потім кладуть на капусту, щоб великою виросла. Коли ворожать, пускають їх на воду, хочуть знати, куди заміж підуть.

До Івана Купала діти просять дощу, а після — він сам ітимає.

Прикмети

- Велика роса на Івана — буде врожай огірків та горіхів. Дощовий день — на неврожай.
- Коли 7 липня гроза, то горіхи будуть пусті та буде їх мало, а якщо погода хороша, — на них буде врожай.
- Як на Івана Купала дощ, то буде багато горіхів-мокляків.
- Купальська ніч зоряна — вродять гриби.
- Велика роса на Івана — буде врожай огірків та горіхів.

10 — Самсона.

Його ще називали Сіногмій.

Прислів'я

- На Самсона бійся мусона.

12 — Петра і Павла.

Цей святодень пов'язаний із літнім сонцестоянням. Найурочистіше його відзначали пастухи.

У цей час у багатьох районах України починаються жнива, а звідси й походить народне вірування про те, що справа Святого Петра — «жито зажинати».

До свята Петра й Павла готувалися в Україні як до великого свята: білили хати, оздоблювали рушниками стіни, прибирали подвір'я. Ранком у цей день, зазвичай, усі йшли до церкви. Дівчата вбирали свої голови вінками з польових квітів, а особливо — червоними маками.

Повернувшись із церкви, люди розговлялися мандриками. Мандрики — це пампушки, печені з сиром. Сама назва походить ніби від того, що, мандруючи по світу, Петро з Павлом жилися «мандриками».

У цей день зозуля перестає кувати; селяни кажуть, що вона мандриками подавилася, бо ж украла у Святого Петра одну мандрику й за це все Бог покарав тим, що вона на Петра давиться мандриками й перестає кувати.

Якщо кує зозуля й після Петра, то це віщує нещастя.

13 — Полупетра, або Петрового батька.

У цей день не доїли корів, не пасли, молились до тварин.

Прислів'я

- Як корова у хліві, то є харч на столі.
- Щаслива та хата, де худоби багато.

14 — Кузьми та Дем'яна.

Початок літньої спеки, адже, за старим календарем, це полудень літа.

Прислів'я

- Кузьма і Дем'ян згубили жупан.

15 — Фотія.

Завершували косовицю сіна і починали готуватися до жнив.

Прислів'я

- З сіножаті пішли пожинки.

Прикмети

- Якщо з'явилися жовті листочки на деревах — на ранню осінь і зиму.

18 — Кирила і Афанасія.

Прикмети

- Якщо місяць яскравий, то на щедрий урожай.

20 — Євдокії, Єфросинії.

Прислів'я

- Як зібрав сіно, то не страшна і Єфросина.

Прикмети

- Переважно дощовий день започатковує негоду.

21 — Прокопа.

Традиційний початок жнив. Жінки рвали і сушили кріп як засіб для лікування головних болів.

Прислів'я

- Зозуля кує тільки до Прокопа.
- На Прокопа жита копа.

25 — Прокла.

Уважається, що в цей день бувають найрясніші роси.

Прислів'я

- На Прокла все промгло.

26 — Гавриїла Архангела.*Прикмети*

- Якщо сильна злива з громом, то на дощову осінь.

29 — Валентини.

Свято «іменного снопа».

31 — Івана Багатостраждальника.

Цього дня жінки, яких лишили чоловіки, йшли до церкви на службу Богу. Вірили, що чоловіки після цього повернуться назад.

СТОРОНОЮ ДОЩИК ІДЕ

(інсценізація оповідання «Стороною дощик іде»

В. Скуратівського)

Дійові особи:

Василько

Бабуся

Дід Тарас

Толик

1-й Хлопець

2-й Хлопець

3-й Хлопець

1-а Дівчина

2-а Дівчина

Дівчата

Хлопці

Двір біля будинку. Заходять Василько, Бабуся, кладуть сапки.

Василько. Утомився я сьогодні.

Бабуся. Утомилися, так. Але картопля восени віддячить.

Заходить Дід Тарас.

Дід Тарас. Прийшов липень до хати — нема коли спочивати. Натомилися, певно?

Бабуся. І натомилися, і напеклися під сонцем. (*Важко зітхнули.*) Але кажуть: хто в липні спеки боїться, той узимку немає чим погріться, бо липнєве літо маківкою повито.

Дід Тарас. Але, Мотре, чого липень не доварить, того і вересень не досмажить.

Бабуся. Авжеж, проте липень — пеклиця таки на зиму робить, тільки ж зима все з'їдає...

Дід Тарас. Для зими, як і для Прокопа, запасок нема. А на Прокопа, кажуть, приготуй плечі до снопа.

Бабуся. Якби ж то тільки плечі! Прокіп зразу питає, чи нав'язав сім кіп. Уже ж, Тарасе, скоро й Прокіп, мабуть?

Дід Тарас. Ще два тижні зосталося до початку жнив. А коли точніше, то Прокіп припадає на двадцять перше липня. Щоправда, усе залежатиме від погоди. Якщо задощить, то жнива відтягнуться до серпня. Бо часто виходить так, як у тій приказці: дощ іде не там де просять, а де жито косять...

Бабуся. Літо видалося таки дощовим.

Дід Тарас. Дощ дощем, а прикмети знати треба.

Василько. Бджоли сидять на стінках вуликів — на спеку, а коли виграють вранці — на нестерпну спеку.

Ластівки, літаючи низом, граються — на дощ та вітер.

Кроти нарили високі купини — буде тепла і ясна погода.

Золотиста вечірня зоря на ясному небі — утримається добра погода.

Мерехтять зорі — кілька днів буде ясно й сухо.

Потяглися хмари смугами — буде дощ.

Небо в баранцях віщує гарний ранок, але пізніше занегодить.

Коли павук виліз із гнізда і тче нову павутину або ж на видноті робить іншу з довгими нитками — буде гарна погода.

Перед дощем вовна на вівцях м'якшає й випростується.

Якщо кіт згорнувся в клубочок і лапками приховав писок — похолодає, а коли вмивається, довго полизуючи лапку, — на суху погоду.

Дід Тарас. А тепер з тобою розберемося. Я приготував тобі цікаву загадочку. Якщо розгадаєш — гостинця матимеш: сонце пече, липа цвіте, день одбуває — коли це буває?

Василько. У липні!

Д і д Т а р а с. Таки відгадав. Отже, доведеться розповісти тобі про середульший місяць літа.

В а с и л ь к о. Я вже дещо знаю про нього.

Д і д Т а р а с. Коли знаєш — прошу, розкажуй!

В а с и л ь к о. Цю назву йому дали тому, що цвіте липа!

Д і д Т а р а с. На таку відповідь багато розуму не треба. До речі, у цьому році липа зацвіла ще в червні, щоб ти знав.

В а с и л ь к о. Тоді ж від чого пішла сучасна назва?

Д і д Т а р а с. Широколиста липа повсюдно на Україні починає цвісти переважно з кінця червня. Тому в південних слов'ян — сербів та хорватів — шостий місяць року називають «липань» та «липан».

Б а б у с я. Проте в чехів («ліпен»), поляків («ліпец») і білорусів («ліпень») другий місяць літа подібний до нашого.

Д і д Т а р а с. І похибки в цьому нема. Крім широколистої, у нас росте й дрібнолиста липа. А саме вона й починає цвісти серед літа.

Б а б у с я. Крім офіційної, на Україні було чимало народних назв. Серед них найбільш відомі — «косень» і «сінокіс» (пора заготівлі сіна), «білень» (якраз вибілювали полотно), «липець» (час викачування липового меду), «елевей» чи «ілюх» (од свята Іллі).

В а с и л ь к о. У художній літературі, зокрема в творах І. Коцюбинського та Т. Шевченка, зустрічається й «іюль». Ця назва походить од імені давньоримського державного діяча Юлія Цезаря. Саме він 46 року до нашої ери запровадив новий, так званий юліанський календар.

Д і д Т а р а с. Ти не пам'ятаєш, яке сьогодні число?

В а с и л ь к о. Шосте липня...

Д і д Т а р а с. Воно щось тобі нагадує?

В а с и л ь к о. А, завтра свято Івана Купала. Сьогодні сільські хлопці вже збирали по людях сухі дрова для купальського вогню...

Д і д Т а р а с. Отож-бо. У ніч із шостого на сьоме липня молодь завжди святкувала Купайла. Сходи сьогодні на леваду. Не пожалкуєш!

Заходить Толик.

Т о л и к. Доброго вечора! Василько ти вже зібрався на купайлівське свято?

В а с и л ь к о. Так!

Т о л и к. Тоді поспішаємо!

Толик і Василько виходять на авансцену. Бабуся і Дід Тарас виходять.

Парубки виносять солом'яну ляльку — Купайло. Виходять дівчата, у кожної віночок із кольоровими стрічками, тримають вербову гілляку, оздоблену живими квітами та стрічками, стають напроти хлопців.

Василько. У хлопців солом'яна лялька — це Купайло, а у дівчат вербова гілка — Марена, або Собіткую.

1-й Хлопець. Купайло, Купайло! Де ти зимувало?

2 і 3-й Хлопці (*разом*)

Зимувало в лісі,
Ночувало в стрісі,
Зимувало в пір'ячку,
Літувало в зіллячку.

1-й Хлопець. А тепер будемо Купайла підпалювати!

2-й Хлопець. Відносимо її до хмизу.

1-й Хлопець виносить ляльку за лаштунки, підпалює сухостій.

Дужий вогонь освітлює все довкола.

Дівчата (*співають*)

Ой, на горі, на горбочку
Склали дівки собіточку.
Прийшли хлопці, розвалили,
Собі руки засмалили.
А будете тепер знати,
Як собітку розваляти!

Василько. Найсміливіші хлопці перестрибують через нього. Дівчата, куди ви?

1-а Дівчина. Теж будемо стрибати через вогнище.

Повертаються дівчата та хлопці.
Дівчата співають пісню.

Дівчата

Ой, не стій, вербо, над водою,
Да не пускай гілля по Дунаю.
Ой, Дунай-море розливає,
В верби корінь підмиває,
Зверху верба усихає,
Коло верби листя опадає,
Стань собі, вербо, на риночку,
У хрещатім барвіночку,
У запашнім василечку.

Хлопці під час пісні намагаються обливи водою дівчат. Дівчата теж хлюпають воду на хлопців. Не лишаюся осторонь і юнки; вони також хлюпають із долонь на парубків холодною джерелицею.

Василько відходить за лаштунки, виходить, у жмені тримає воду.

Василько. Так уже велося зроду-віку: прийшов на Купайлівське свято — то мусиш змокнути до нитки.

Василько хлюпає воду на Толика, Толик біжить по воду. Усі на сцені хлюпають одне на одного водою. Дівчата розібрали свою Марену. Гілку виносять за лаштунки.

2-а дівчина. Однесемо до річки, кинемо у воду!
Хлопці. Водяник, Водяник утопився!

Дівчата знімають віночки, запалюють у них свічечки, виходять за лаштунки.

Василько. Як обережно дівчата опускають віночки у воду! Плесо зарябіло безліччю вогнів.

Толик. Створюється враження, начебто річка спалахнула. Видовище — казкове!

Василько. Прудка течія одразу відносить віночки зі свічками у глиб ріки. Кожна дівчина уважно стежить за своєю долею. Якщо віночок пристане до берега, то вважається, що його власниця вийде заміж.

Толик. А коли одпливе далі — ще цілий рік дівуватиме.

Василько. Дід Тарас розповідав, траплялося, що вінок приставав до протилежного берега. У таких випадках дівчині судилося вийти заміж у сусіднє село.

Толик. Дивись, що хлопці роблять, пробують віночки повернути до свого берега! Кидають поперед них камінчики.

На сцену виходять дівчата та хлопці.

Дівчата (співають завершальну пісню)

Посію я рожу, поставлю сторожу.

Приспів:

Стороною дощик іде, стороною,
Над моєю рожею червоною. *(Повторюється після кожного рядка.)*

Непевна сторожа, виламана рожка.
Вийшло на рожі три місяці ясных.
Три місяці ясных, три молодці красних:
Перший молодчик — молодий Василько.
Другий молодчик — молодий Іванко.
Третій молодчик — молодий Павличко.
Посію я рожу, поставлю сторожу.
Непевна сторожа, виламана рожка.
Вийшло на рожі три зірочки ясных.

Три зірочки ясних, три дівочки красних:
Перша дівочка — молода Одарка,
Друга дівочка — молода Оксана,
Третя дівочка — молода Оленка.

Толик. Хлопці, а сьогодні вночі папороть цвіте! Кажуть, як зірвати цю квітку, то пощастить знайти підземний скарб...

Василько. То, мо, збігаємо в Ярчище, там цієї папороті-і!

Толик. Е, нема дурних! У лісі в цей час виють сичі, з'являються всілякі примари, спалахують блискавиці...

Під купальську пісню усі розходяться.

Серпень

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКМЕТИ ПРО СЕРПЕНЬ

Останній місяць літа отримав назву, пов'язану зі жнивими. Слово «серпень» походить од знаряддя, яким у давнину жали зернові: «зарев», «зарєво», «копень», «кивень», «густер», «хлібосол», «живець», «зоряничник», «городник».

1 — Мокрини.

Прикмети

- Зранку дощ — початок осені буде дощовий, задощить опівдні — дощова середина осені, надвечір — буде дощовим кінець осені.

2 — Іллі.

Громове свято. Традиційно з Іллею завершували жнива. Останній день купання в річці.

Прислів'я

- На Іллі новий хліб на столі.
- Жнива кінчаються — осінь починається.
- У цей день до обіду — літо, а по обіді — осінь.

4 — Марії-Магдалини.

Уважають заступницею од холери.

6 — Бориса і Гліба (є і весняний — 15.05).

Завершується дозрівання всіх хлібів, починається період найбільшого збирання грибів.

Прислів'я

- Борис і Гліб сіють ранній хліб.

7 — Анни.*Прикмети*

- Яка погода до обіду, така й зима до грудня, а яка по обіді, то така після грудня.
- Якщо ранок холодний, то й зима буде сувора.
- Йде дощ — часто випадатимуть сніги.

9 — Пантелеймона-Паликопа, Паля.

Не звозили снопи з поля, боячись, що Пантелеймон запалить їх блискавкою.

10 — Смоленської ікони Божої Матері.

Боялися, щоб не погоріли скирти. Біля кіп та стіжків клали шкаралупи від свячених крашанок.

12 — Сили, Івана-воїна.

Щоб упізнати злодія, у церкві цього дня біля ікони Івана ставили свічку, перевернуту догори. Якщо вона горітиме, то крадій буде мучитись.

З дня Сили можна було сіяти озимину.

14 — Маковія і першого Спаса.

Починається двотижневий Успенський піст. Жінки пекли пісне печиво — «шулики», обливали густою медовою ситою, приправленою товченим маком. Ще робили знамениті «маковики» — смаковиті українські коржики. З цього часу починали відлітати у вирій ранні птахи.

Прислів'я

- Святий Спас приготував усього про запас: і дощ, і вітер, і холод, і тепло.

Прикмети

- Який Маковій, таке й Успення (28 серпня).

16 — Антона.*Прислів'я*

- Антон на жовтень дивиться.

Прикмети

- Вітер із вихорами — на сніжну зиму.

19 — Спас другий (Великий), Преображення Господнє.

Одне з найбільших хліборобських свят. Свято врожаю. До Спаса збирали всі зернові. Знахарки востаннє заготовляли лікарські трави.

Прислів'я

- Прийшов Спас — бери рукавиці про запас.

- Прийшов Спас — пішло літо від нас.
- Минув Спас — держи кожух про запас.
- До Спасівки бджола робить на пана, а після Спасівки на себе.

Прикмети

- Антонівка вродила — наступного року хліб уродить.
- Як у Спасівку будуть великі вітри, то зима буде з віхолами та лютими морозами.
- Якщо у Спасівку на деревах жовтіє листя, то буде рання осінь.
- Якщо на Спаса нема дощу, то буде гарна суха осінь.
- Якщо на Спаса йде дощ, січень наступного року буде сніжний, якщо спекотно — січень морозяний.

21 — Ємеляна.

За цим днем завбачували січень.

23 — Лавренція.

Прикмети

- Якщо у ставках вода тиха, то й осінь буде спокійною, а зима — без завірюх.

27 — Феодосія.

Прикмети

- Якщо буря цього дня, то на непогідний вересень.

28 — Успення і перша Пречиста.

Завершували жнивувати, готувалися зустрічати осінь; остаточно збирали фрукти. Починається молоде бабине літо, що триває до 11 вересня. За традицією, селяни цього дня не голилися.

Прикмети

- Якщо погода молодого бабиного літа (з 28 серпня до 11 вересня) гарна, то старе бабине літо (13—21 вересня) буде негожим.
- Яка перша Пречиста — така й осінь.
- Як на Пречисту йде дощ, то осінь буде погана, дощова, сльотлива і холодна. І навпаки: як не буде дощу, то осінь буде теплою, сухою, без болота.

29 — третій Спас або післясвято Успення.

Починається відліт ластівок.

Прислів'я

- Післяуспення прийшло — сонце на осінь пішло.

Прикмети

- Якщо журавель відлетить до третього Спаса, то на Покрову буде морозно.
- Відліт журавлів у цей день віщує про ранню зиму.

ЯК У СЕРПНІ ДБАЄМ, ТАК ЗИМОЮ МАЄМ
 (інсценізація оповідання «Як у серпні дбаєм,
 так зимою маєм» В. Скуратівського)

Дійові особи:

В а с и л ь к о

Б а б у с я

Д і д Т а р а с

Г о с п о д а р

Г о с п о д и н я

С т а р ш а ж н и ц я

М о л о д и ц я

С е л я н и

Хата, Бабуся пораяється біля стола.

Б а б у с я. Повечеряєм і одразу ляжемо спати. Завтра в нас буде важкий день — почнем жито жати!

В а с и л ь к о. Я вже знаю, що жнива — найвідповідальніша пора року в хліборобів. Щойно починають косити зернові, люди відкладають усі господарські справи. Треба вчасно і якнайшвидше зібрати вирощений хліб. Один жнив'яний день, — мовить народне прислів'я, — рік годує.

Василько дістає серп, цурку.

В а с и л ь к о. Цурка — невеличка дерев'яна паличка, гостро застругана з одного боку. Нею бабуся будуть скручувати перевесла на снопах. Сьогодні вони накрутили їх чимало, вистачить усе збіжжя пов'язати в копи.

В а с и л ь к о (*до Бабусі*). Куди покласти серпа й цурку?

Б а б у с я. У кошик, онучку. Там уже лежать хлібець і рушничок!

В а с и л ь к о. На покутті поважно стоїть виплетений із ліщинових дубців святковий кошик, його для цього й тримаємо. Поруч із кошиком лежать кетяг торішньої калини і червона стрічка. А це для чого?

Б а б у с я. Для Спасової бороди. Ти ж літом бачив, як це робилося...

В а с и л ь к о. Згадую! Торік Ви також починали жнива зі Спасової бороди. На початку лану залишили кілька незжатих стебел. Потім їх обв'язали червоною стрічкою і прикрасили кетягом калини та живими квітами. Борода стояла до кінця жнив. У останній день обжинків її зрізали і внесли до хати. Пучечок колосся простояв на покутті аж до цьогорічних зажинків. Щойно виберемо картоплю, тато розімнуть колосся в долонях і зроблять перший засів озимини.

Василько і Бабуся сідають вечеряти.

В а с и л ь к о. Для чого роблять Спасову бороду, і чому вона так називається?

Б а б у с я. Спасова борода — від свята Спаса. Це таке народне свято, що припадає на 19 серпня. З його настанням уже завершується літо. Тому кажуть: «Прийшов Спас — держи кожуха про запас». А бороду роблять для того, щоб віддати шану вирощеному зерну. Більшої святості, аніж хліб, нема. Пам'ятаєш, як дідусь тобі казав, коли ти не хотів брати полудник у школу: «Не ми хліб носим, а він нас»?

На авансцену виходить Василько.

В а с и л ь к о. Наступного ранку, тільки-но спала роса, ми ви-йшли до загінки. У бабусі на голові біла хустинка, щоб не пекло сонце, а поперек перев'язаний перевеслом. Стали вони на краю нивки, окинули поглядом вистиглий лан, що вабив зір золотим доріддям.

Зі сцени прибирають стіл, покуття. Виходить Бабуся.

Б а б у с я. Може, більше і не доведеться мені жати...

В а с и л ь к о. Таке й скажете! Ще жнив тих буде та й жнив!

Б а б у с я. Літа мої, любий онуче, вважай, одкопитили воро-ними. Нездужають руки, слабнуть ноги...

В а с и л ь к о. Давайте, я збігаю до дідуся. Він косою швидше викосить!

Б а б у с я. Ну що ти! Сама якось упораюся. Негоже чужими руками жати. Та й скільки того жнива — за день-другий упо-раємося.

Б а б у с я (*урочисто*). Принеси нам, серпе, стільки кіпок, скіль-ки в небі зірок!

Бабуся робить рухи серпом, бере два пучки стебел, робить Спасову бороду, біля неї розселяє вишитий рушник, кладе на полотнину краєць хліба й дрібок солі.

В а с и л ь к о. Це для пташечок, щоб не клювали зерна.

Робота в нас спорилася. Я розстеляв перевесла, а Бабуся клали на них вижаті стебла. Час од часу ми сідали на перепочинок. Розмова точилася довкола давніх жниварських обрядів.

Б а б у с я. Зажинки починали в будь-який день, крім понеділка. Він уважався важким для започаткування всякої важливої роботи. Жінки зодягалися по-святковому і всім сімейством вирушали в поле.

Якщо в когось із господарів був великий лан і він не встигав вчасно зібрати збіжжя, то скликав толоку.

В а с и л ь к о. Це дуже давня форма колективної взаємодопомоги. На неї запрошували переважно сусідів і родичів. Учасникам таких гуртів не платили, а лише ситно годували. Подібними толоками будували колись хати, копали криниці, гатили греблі, вимощували дороги — тобто робили всі важкі роботи, що вимагали чимало робочих рук. За допомогою толок наш народ зумів вижити в тяжкі часи ворожих набігів, які пустошили землю й господарські будівлі.

Б а б у с я. Учасників жниварської толоки називали в народі *женчиками*. Першою починала зажинок найстарша жінка. Їй дозволялося нажати початкового снопа. Якщо в родині була дівчина на виданні, то з його зерен мали спекти весільний коровай.

Виходять учасники жнив: Господар, Господиня, Старша Жниця, Селяни.

Г о с п о д и н я

Ой, жніте, женчики, обжинайтеся,
І на чорную хмару озирайтеся.

Г о с п о д а р

Швидше жніть до оборіжка —
Там пирогів повна діжка!

С т а р ш а ж н и ц я (*співає, після першого рядка співають усі*)

Живо, женчики, живо
Дожинайте ниву,
Будемо плести віночки
З золотої пшенички...

Танок-сценка «Жнива».

В а с и л ь к о. Упоратися зі жнивами треба було якнайшвидше. Тому сеї пори рідко хто навіть піч топив. Усі — від малого й до старого — були в полі.

Б а б у с я. Нарешті дожато останню гінку, снопи пов'язано і складено в полукіпки. Час зрізувати бороду і плести обжинковий віночок. Його врочисто накладали найгарнішій молодиці.

Дівчата плетуть вінок зі Спасової бороди.

М о л о д и ц я

От діждали літа
Та нажали жита,
Поставили в копки
І вдарили в гопки!

Женчики з піснями йдуть до господарів.

Ж е н ч и к и (*співають*)

Відчиняй, пане, ворота,
Бо йде твоя робота.
Несем тобі вінки
Із золотої нивки —
Житнії, пшеничнії,
Щоб були величнії!

Господар, низько вклоняється, приймає вінок.

Г о с п о д а р. Спасибі, добрі люди! Запрошую всіх до столу.

Ж е н ч и к и (*співають*)

А ми насієм жита, жита,
Та поставим копи, копи,
Та ударим гопи, гопи,
Земля аж гуде,
Де громада йде!

З піснею всі виходять. На сцені залишаються Василько, Бабуся.

В а с и л ь к о. З роботою ми впоралися надвечір.

Бабуся підходить до Спасової бороди, розтирає один колосочок.
Свіжим зерном обсієе живостій.

Б а б у с я. Нехай сіється — родиться на новий урожай, на до-
рідне зерно!

Виходить Дід Тарас.

Д і д Т а р а с. О, у серпні хліборобові три роботи: косити, орати
і сіяти. Ви одну, бачу, уже зробили сьогодні.

Бабуся, узявшись руками за попереk, підходить ближче до Дідуся.

Б а б у с я. Серпневого дня, Тарасе, зимовим тижнем не замі-
ниш, бо в серпні серпи гріють, а вода холодить.

Д і д Т а р а с. Але хто в серпні шукає холоду — натерпить-
ся в зимі голоду. Колись один чоловік у серпні рибку ловив та
й урожай загубив — зимою нічого було їсти...

Б а б у с я. Серпень, Тарасе, такий! Він виймає серпа зі стріхи,
а вересень його ховає! Авжеж, як прийде Спас — літо піде від нас...

В а с и л ь к о. До Спасівки, чоловіче, бджола на пана робить, а після Спасівки на себе.

Д і д Т а р а с. Як у серпні дбаєм, так зимою маєм. Ви, бачу, вже на зиму запаслися.

Б а б у с я. Таке й скажеш. Одна справа вижати збіжжя, а інша — висушити його. Недарма мовиться: дощі в серпні там ідуть, де їх не ждуть, а жито жнуть. Бачиш, як ніжки в картоплі почали згинатися донизу, а квітки начебто в'януть. Це перед негодою.

Д і д Т а р а с. Але ж он горобці літають зграйками. То вірна ознака, що і завтра буде сухо...

В а с и л ь к о. Зволожилося після обіду підсохле сіно — збереться на дощ.

Коли хмариться, але бджоли не ховаються і далі продовжують летіти в поле, — дощу не буде.

Комарі, мухи та інші комахи надто надокучливі — на дощ і негоду.

Якщо при сході сонця парка духота — під вечір збереться дощ.

Коли тихої погоди шумить ліс — на грозу.

Сонце «скаламутилося», сховалося за хмарову запону — чекай за кілька годин грози.

За добу до дощу на каштановому листі виступають «сльози» — липкі покрابينи соку.

Перед зливою раки виповзають на берег і зариваються в пісок.

Вирує життя в мурашнику — дощу ближчим часом не буде; коли ж на поверхні мало мурах і ті кволо повзають, затягуючи нірки, — чекай опадів.

Д і д Т а р а с. Чого це так задумався? Про походження серпня хочеш почути?

В а с и л ь к о. Він сам за себе говорить. Серпень серпами перегукується...

Д і д Т а р а с. Але ж були й інші назви. Ось, скажімо, «зарев». У давнину в наших краях водилися олені. Від того, що тварини ревінням перекликалися, й називали місяць. Пізніше почали називати «копень».

В а с и л ь к о. Ну, це я вже знаю — від нажатих кіп.

Д і д Т а р а с. Проте «ківень» — для тебе не зовсім зрозуміле слово. Правда ж?

В а с и л ь к о. Чому це незрозуміле? Від того, що коні кивають головами, відганяючи мух...

Д і д Т а р а с. Звідки це ти взяв?

В а с и л ь к о. Якщо червень називають гедзнем, бо сліпаків та гедзів багато, то в серпні мухи не дають спокою тваринам!

Дід Тарас. О, наука в ліс не йде. Починаєш уже й сам де-що кумекати!

Дід Тарас, Бабуся виходять.

В а с и л ь к о. Завтра перевірю почуті сьогодні прикмети — то ще не так здивую дідуся. Бо, певно, якась із них і не підтвердиться. Нехай тоді спробує виправдатися перед мною!

ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ ТА НАРОДНІ ПРИКМЕТИ ПРО ЛІТО

- Бджоли раді цвіту — люди літу.
- Буде той голодний, хто жнивами холодочку шукає.
- У червні ворота підпіратимеш, то взимку голодний дрижатимеш.
- Від дощу на воді бульбашки — на тривалу негоду.
- Улітку один тиждень рік годує.
- Уранці трава пахне дужче, ніж завжди, — на дощ.
- Горобці в пилюці купаються — на дощ.
- Готуй улітку сани, а взимку — воза.
- Діждала Луки (16 червня) — ані хліба, ані муки.
- До серпня рослина зріє, а після нього в'яне.
- — Іди, дощику, де чорно!
— Ні, піду, де вчора.
- Летить літо, як на крилах.
- Літо зиму годує.
- Літо сухе, спекотне — зима малосніжна, морозна.
- Літом і баба сердита на піч.
- На Тимофія (2 червня) — велика надія.
- Не насушиш насіння — сушитимеш голову.
- Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі.
- Опеньки з'явилися — літо скінчилось.
- Павук щосили плете павутиння — на суху погоду.
- Перший туман літа — перша грибна прикмета.
- Пізні цвітіння горобини — на пізню осінь.
- Після Олени (3 червня) царствуй зелений, тобто буйнотрав'я.
- Прийде літо — все розмаїте, прийде зима — нічого нема.
- Прийшли Зелені святки — не ховайся в кутки.
- Прийшов липень до хати — нема коли спочивати.
- Серпень збирає, а зима поїдає.
- Туман уранці стелиться по воді — день буде сонячний.
- У першій половині серпня погода стала — буде зима довготривала.

- У червні на полі густо, а надворі — пусто.
- Хто в літі буде співати, той у зимі буде танцювати.
- Хто влітку спеки боїться, той зимою не має чим зігріться.
- Якщо півень улітку заспівав раніше дев'ятої години вечора — на дощ.

НАРОДНІ ПРИКМЕТИ

Народні прикмети за В. Скуратівським

Барометрами були свійські та дикі тварини, птахи, комахи, рослини, змінні явища вітру, сонця, місяця, хмар, вогню тощо.

Прогнозування погоди за фазами і формою місяця:

1. Якщо місяць гострий і викрасив черево — на непогоду, а повний — бути сонячній днині, коли щербатий, то незабаром задощить.
2. Коли молодик із крутими рогами — погода невдовзі зіпсується, а з пологими — погожою дниною порадують найближчі дні.

Веселка

1. Поява її ввечері — завтра має бути теплий день, а коли вранці — на мокру.
2. Якщо небо обперезали два чи три барвисті крайки, сподівайся на затяжний і теплий дощ.

Рослини

Понад 400 представників флори по-своєму реагують на зміни в погоді — це рослини-барометри.

1. Папороть звичайна — якщо у неї скручене донизу листя, сподівайся на сонячний день, а випростане — буде дощ.
2. Жовта акація — якщо її квітки сильно пахнуть і над ними в'ються комарі, бути непогоді.
3. Уранці не розпустилися білі квіточки зірочника, мокришника або мальви — на дощ; те ж саме віщують опущені додолу й стулені листочки конюшини та квасениці, згорнуте суцвіття кульбаби, плюснуті пелюстки паничів.

Рослини — годинникові барометри

Наші предки звіряли час не лише за першими півнями, сонячним чи місячним переміщенням.

1. Латаття на воді — якщо голівки квіток почали розпускатися, ще тільки шоста година ранку, а ввечері пелюстки стуляються о сьомій.

2. Миші завбачують землетруси та виверження вулканів (за кілька діб залишають обжиті місця; на кораблі щури тікають перед затопленням корабля).
3. Якщо польові миші восени переселяються ближче до людських обійсть, чекай на холодну і морозну зиму.
4. Коли лелека завчасно збирається у вирій на гречаному полі, то бути ранній і холодній осені.

Бджоли

1. Якщо комахи літають біля вуликів і не поспішають у поле, надмірно гудуть та кусаються, або ж зрання висипались на льотку чи допізна летять за взяткою, бути негоді. Навпаки, рано залишають роботу, допізна на вічкові вулика «відпускають бороду» з монотонним пошуком — наступний день буде сонячним і спекотним.
2. При наближенні грози комахи не ховаються до вулика — дощу не буде, хмару «пронесе стороною».
3. Завдяки бджолам можна визначити не тільки короткочасне, а й більш тривале прогнозування.
Якщо восени льотки старанно заліплені воском чи прополісом із ледь помітними вічками, зима буде холодною і — навпаки.

Прислів'я

- Багато грому — мало дощу
- Вітер віє і не знає, що погоду він мінє.
- Скільки сніг не лежатиме, а розтанути мусить.
- Хоч мороз і припікає, зате комарів немає.
- Хоч річка і невеличка, а береги ламає.
- Чим темніша ніч, тим ясніші зорі.

ОБЕРЕГИ

РОСЛИНИ-ОБЕРЕГИ (виховний захід)

Дійові особи:

Ведучий

Ведуча

1-й Читець

2-й Читець

Команда «Калина» (6 учнів)

Команда «Барвінок» (6 учнів)

Учасники танцювального колективу

1-а Русалка

2-а Русалка

1-й Перехожий

2-й Перехожий

Ведуча. У свідомості наших предків був образ Землі-Матері, який у наш час майже втрачений.

1-й Читець. О, Деметро! Мати-Земле моя!.. В біло-рожевому вінку з весняних квітів, у смарагдовій накидці з зелених шат, у золотому багрянці щедрої осені — ти завжди прекрасна. Варто лише тобі захотіти, і безкрайні похмурі степи усміхнуть барвистою веселкою квітів, у пустелях потягнуться до сонця зелені паростки, наповняться соком виноградні грона. Ти божество! Тебе полюбив кожен із тих, хто живе на планеті, навіть не знаючи, існуєш ти насправді чи ні. Але всі сумніви зникають, варто лише увійти до твоїх володінь. І ось уже дзвін струмків нагадає твій сміх, шелест листя в гаю — твоє легке дихання, повнозерний колос — твою щедрість.

Ведучий. Деметра. Мати-Земля. Богиня родючості, як назвали її давні греки. Серед усіх інших богинь вона найдавніша.

Ведуча. Не прогнівити б її.

Ведучий. Не образити.

Ведуча. Настане весна. Пригріє сонечко. І віддячить Деметра кожному, хто пам'ятав про неї, хто не забував, вірив у її чудодійну силу. І зацвіте в лузі калина, а в садку в білій хустині застигне замріяно вишенька: це пишне весняне вбрання, що подарувала Деметра, вишеньці найбільш до вподоби.

Танок дівчат із гілочками вишні.

Ведучий. Зашумить, зажуриться ліс: навкруги вже зелено, а він ще не вбрався в зелені шати. Час і про нього згадати Деметрі. Літо коротке. Коли ще досягнуть чорниця і журавлина, горіхи й ожина. В урочистому чеканні нива, їй добре відомо, що і калина, і вишенька, і красень-ліс із першими променями сонця вкриються рясним квітом. А про неї мають подбати люди. Адже без хліба їм ніяк не прожити.

2-й Читець. Мине небагато часу, і вкинуть вони у масну ріллю крихтіні пшеничні зернятка. Теплі весняні дощі напуватимуть їх живою водою, сонечко відганятиме холодні вітри. А земля-Деметра подарує їм ту дивовижну силу, завдяки якій зернятка перетворяться на тендітні земляні стеблинки, паростки, які згодом зігнуться під важким колосом.

Танок із пшеничними колосками.

1-й Читець. Так було давно. Так буває завжди...

Ведуча. У народі відомі понад 1000 видів рослин. Багатьом із них люди дали оригінальні назви, що відображували особливості, притаманні конкретним рослинам.

Ведучий. До сьогоднішнього свята ретельно готувалися всі учні. Кожна команда підготувала свої повідомлення, виступи. Запрошується перша команда «Калина».

1-й Учасник команди «Калина». В Україні особливою популярністю користувалися такі дерева, як дуб, береза, тополя, явір, верба, ялина.

2-й Учасник команди «Калина». Гілками широколистих дерев замаювали оселі під час Зелених свят.

3-й Учасник команди «Калина». Побутувало повір'я, що в ту пору, коли на полях квітує збіжжя, особливо активізуються всілякі ворожі сили: русалки, відьми, утопленики. Оберегом від них є клечання широколистих дерев.

Команда демонструє малюнки з дубом, або виконується вірш про дуб.

4-й Учасник команди «Калина». Дуб шанували за довголіття, міцність («і дубовий поріг..»), вологостійкість. Через те його деревину використовували при будівництві житла, на клепки бондарських виробів, осі до возів тощо. Дубова кора вважалася найкращою для вичинки шкір, а також для лікування шлункових захворювань.

Дівчата танцюють танок берізок.

5-й Учасник команди «Калина». Березу любили здебільшого за красу й декоративність, хоча її деревина використовувалася як у будівництві, так і у столярстві. Пеньки та кору берези, з яких гнали дьоготь, а також бруньки та листя застосовували у народній медицині. Березовий сік, що збирали навесні, був одним із найпопулярніших напоїв.

Виконується вірш або пісня про тополі.

Приблизно таким, як до берези, було ставлення українців до тополі. Тополями, особливо білими, та їх різновидом — осокором — обсаджували шляхи, садиби. Із рівної і м'якої деревини тополі виготовляли човни, жлукт, дуплянки. Із тополі отримували жовту фарбу, кора використовувалась під час вичинення шкір.

6-й Учасник команди «Калина». На Правобережжі й подекуди Лівобережжі білу тополі називали явором, а на Поліссі та у західних областях так звався один із видів клена. Явір також дуже шанувався в Україні. У багатьох народних піснях він постає як улюблений образ, символ краси і кохання.

Виконується пісня «Стоїть явір над водою»
(сл. і муз. С. Гулака-Артемівського).

Особливо чудодійною силою, за народними віруваннями, була наділена осика. Вона вважалася заклитим деревом, оскільки, за християнською легендою, на ній повісився Іуда — зрадник Христа.

Осику використовували як надійний оберіг від упирів та відьом. Щоб уберегти корову від посягань відьми, в огорожу ставили осикові кілки. Осиковий кілок вбивали в могилу упиря, щоб він не зміг вийти.

Демонструються малюнки з осикою.

Виконується пісня або вірш про вербу.

1-й Учасник команди «Калина». Найпоширенішим елементом українського пейзажу є верба. Це дерево, що росте на-

віть із устромленого в землю свіжозрубаного кілка, було відоме як невибагливе й таке, що швидко росте. Верба добре переносила вологу, тому за розташуванням вербових дерев селяни визначали підземні джерела і місця, де вода знаходилася ближче до поверхні, тобто ті, де доцільніше копати криницю (колодязь).

Деревина верби використовувалась у будівництві, для виготовлення деяких побутових речей. У народі знали лікувальні, зокрема, протизастудні якості кори верби, особливо такого її виду, як верболіз.

Пізніше професійна фармакологія скористалася з цих знань, розпочавши виготовлення препаратів саліцилату (саліцилова кислота, спирт, аспірин, бесалол).

Оберегом від хвороб та зла була й верба, освячена на Вербну неділю. Нею били кожного зустрічного і примовляли...

2-й Учасник команди «Калина». «Будь великим, як верба, а здоровим, як вода, а багатим, як земля».

1-й Учасник команди «Калина». Виганяючи вперше худобу на пасовище, вдаряли її вербою, щоб уберегти від хвороби та всякої напасті.

Виконується вірш або пісня про калину.

3-й Учасник команди «Калина». Найулюбленіше дерево українців — калина, що навесні квітнула білим цвітом, а восени червоніла і чарувала всіх червоними кетягами.

4-й Учасник команди «Калина». Дівчата вплітали цвіт калини у вінок, калиновими гронами прикрашали весільний коровай, ставили гілки калини перед молодими, бажаючи їм міцного кохання та вічної краси.

3-й Учасник команди «Калина». У народній символіці калина була символом дівочтва, цнотливості й використовувалась у весільній обрядовості.

4-й учасник команди «Калина»

Ой ти, дівчино, червона калино,
Як мені на тебе дивитися мило.

3-й Учасник команди «Калина». Калину цінували і як декоративну, і як лікувальну рослину (її ягоди вважаються протизастудним засобом, із ними раніше пекли пироги).

Виконується пісня «Цвіте терен, цвіте терен...».

5-й учасник команди «Калина». Терен, плоди якого споживалися (з них робили й наливку-тернівку), відомий своєю невибагливістю і тому був особливо популярним у степових районах.

6-й Учасник команди «Калина». Незважаючи на те, що від нього часто доводилося розчищати поля, селянини вважали терен корисною і необхідною у житті рослиною, вона теж оспівана у піснях.

Ведуча. Спасибі команді «Калина» за цікаві повідомлення про дерева та кущі України. Слово надається команді «Барвінок».

Виконується танок квітів.

1-й Учасник команди «Барвінок». Загадковою рослиною українці вважали барвінок. Про цю рослину існує безліч легенд та повір'їв. Він був оберегом від нечистих сил та чаклування.

2-й Учасник команди «Барвінок». Дівчата вплітали барвінок у свій весільний вінок.

1-й Учасник команди «Барвінок». Використовували його і як приворотне зілля. Він є символом життя і безсмертя людської душі.

2-й Учасник команди «Барвінок». Тому й тягнеться він до хат та до батьківських могил.

Звучить легенда чи повір'я про барвінок.

Виконується танок васильків та пшеничних колосків.

4-й Учасник команди «Барвінок». Васильки в засушеному вигляді мають сильний стійкий запах, завдяки цьому ця рослина дістала широке ритуальне застосування. Квіти клали за ікони в день Чесного Хреста (28 вересня за новим стилем), ними прикрашали хрест у церквах.

3-й Учасник команди «Барвінок». Цілющі властивості васильків відомі здавна. Використовували як лікувальний засіб при високій температурі, від запою й перепною, з них робили купель для дітей (при жовтяниці), освяченими на Спаса (19 серпня за новим стилем) обкурювали хворих.

4-й Учасник команди «Барвінок». Вінки з освячених васильків одягали на голову померлим дівчатам, ці ж квіти клали в труну.

3-й Учасник команди «Барвінок». У народній поезії васильки є символом святості, чистоти, приязності. Вони згадуються і в купальських піснях.

Виконується пісня.

Та вроди, Боже, трое зіллячок:
Перше зіллячко барвіночок,
Друге зіллячко любисточок,
Трете зіллячко васильочок.

Барвіночок — для дівочок,
Любисточок — для любощів,
Васильочок — для запаху.

5-й Учасник команди «Барвінок». Поширеним було вірування в чудодійні властивості маку, як оберегу від лиходійства відьом, упирів та інших істот.

6-й Учасник команди «Барвінок». Особливу силу, як уважалося, мав польовий мак, зерна якого самі висипалися з голівок, — так званий видюк. Якщо таким маком обсіпати обійстя, то жоден упир чи злий дух не зможе зайти в нього, поки не збере і не полічить усі зернята.

5-й Учасник команди «Барвінок». Щоб охороняти від відьом дійну корову, її обсіпали маком, освяченим на Маковія (14 серпня за новим стилем) або на Спаса (19 серпня), примовляючи...

6-й Учасник команди «Барвінок». Коли цей мак збереш, тоді від моєї корови молоко відбереш.

5-й Учасник команди «Барвінок». Аби припинити засуху, вкидали у криницю певну кількість зерен свяченого маку.

6-й Учасник команди «Барвінок». Мак використовували також із лікувальною метою, переважно як снотворне.

5-й Учасник команди «Барвінок». У фольклорі мак є символом краси: «Гарна дівка, як маківка», «Гарне, як мак городній». У піснях маків цвіт прирівнюється до швидкоплинного людського життя.

6-й Учасник команди «Барвінок»
Пройшов мій вік, як маків цвіт,
Що вдень цвіте, а вночі опаде.

5-й Учасник команди «Барвінок». Можна зустріти також поетичне порівняння маківки з матір'ю — головою роду.

6-й Учасник команди «Барвінок»
Да нема цвіту, світлішого над маківку,
Да нема роду, ріднішого над матінку.

Демонструються картини з українськими хатами, уквітчаними різними квітами.

1-й Учасник команди «Барвінок». Любисток, м'ята, канупер — це запашне зілля, яке росло біля кожної української хати.

2-й Учасник команди «Барвінок». Його клали у купіль дітям.

1-й Учасник команди «Барвінок». Дівчата мили волосся настоями цих трав, їх стелили на долівку, і в хаті завжди пахло свіжістю.

2-й Учасник команди «Барвінок». М'ята широко використовується в народній медицині, займає почесне місце в народних піснях та обрядах. Її незмінний епітет — кудрява.

1-й Учасник команди «Барвінок». Як калина, м'ята є символом дівочої краси й цноти. У фольклорі м'ята нерідко згадується поруч із рутою, утворюючи немовби одну рослину руту-м'яту.

2-й Учасник команди «Барвінок»

По садочку ходжу я, ходжу,
Руту-м'яту саджу я, саджу,
Рута-м'ята да й не прийнялася,
Родиночка й одріклася.

1-й Учасник команди «Барвінок». М'ята відіграла важливу роль у весільній обрядовості. За традицією, вінок для молодої та вінки для дружок плели з м'яти, барвінку і рути.

Звучить пісня В. Івасюка «Червона рута».

2-й Учасник команди «Барвінок». Рута — багатолітня рослина, квітки якої мають сильний і своєрідний запах. Її цілющі властивості добре відомі в народній медицині.

1-й Учасник команди «Барвінок». У народній поезії руту супроводжують епітети: яра (тобто молода), крута, сувора, зелена.

2-й Учасник команди «Барвінок». Рута, або ж вінок, сплетений із неї, є символом дівування; образ зів'ялої, розтоптаной, розсипаної рути означає втрату дівочтва.

1-й Учасник команди «Барвінок». Іноді рута символізує розлуку з милим, самотність, її жовтий колір провіщує нещасливе кохання.

2-й Учасник команди «Барвінок»

Зелена рутонька, жовтий цвіт,
Чому тебе, Іване, так довго ніт?

Звучить купальська пісня.

3-й Учасник команди «Барвінок». Папороть — реліктова трав'яниста рослина, що ніколи не цвіте, розмножуючись вегетативно (розсадою).

4-й Учасник команди «Барвінок». Проте, за народними повір'ями, у ніч на Івана Купала (7 липня) на коротку мить з'являється вогненна квітка папороті. Той, кому вдається зірвати її, отримує чарівну силу, яка дає змогу знаходити заховані скарби, дізнаватися про долю людей, зцілювати хворих, розуміти мову звірів і птахів.

3-й Учасник команди «Барвінок». Проте нелегко заволодіти таємничою квіткою, яка росте в дрімучому лісі та охороняється нечистою силою. На сміливця чекають численні випробування, часом небезпечні для життя.

4-й Учасник команди «Барвінок». Легенди про спробу здобути квітку папороті є основою відомої повісті М. В. Голя «Вечір напередодні Івана Купала». Папороть уважалася улюбленим зіллям чортів та відьом.

Звучить одна з легенд про папороть.

5-й Учасник команди «Барвінок». Полин найчастіше використовується як оберіг від русалок, зустріч з якими вважалася особливо небезпечною в так званій Русалчин Великдень (наступний четвер після Зелених свят).

З'являються русалки. Іде 1-й Перехожий.

6-й Учасник команди «Барвінок». Підстерігаючи переважно за околицею села, русалка запитувала його...

1-а Русалка. Полин чи петрушка?

1-й Перехожий. Полин.

Русалки зникають. Іде 2-й Перехожий.

2-а Русалка. Полин чи петрушка?

2-й Перехожий. Петрушка.

Танок Русалок і Перехожих.

5-й Учасник команди «Барвінок». Вони можуть залоскотати на смерть.

6-й Учасник команди «Барвінок». Полин дівчата вплітали у вінок, а також носили при собі під час русального Великодня — від «зеленого» четверга до неділі. За тиждень до Зелених свят дівчата виплітали вінок із полину — *кличальний*. Його носили цілий тиждень, а після свят підвішували над дверима, де він висів цілу зиму. Його використовували для ліків.

5-й Учасник команди «Барвінок». У народних піснях і приказках полин має незмінний епітет гіркий і нерідко є символом нещасливого життя.

6-й Учасник команди «Барвінок»

Лучче мені, мати,
Гіркий полин їсти,
Аніж мені, мати,
Із нелюбом сісти.

1-й Учасник команди «Барвінок». Горох в українському фольклорі є символом сліз: «Сльози, як горох, котяться»; з ним пов'язували нещастя, біду.

2-й Учасник команди «Барвінок». Тому в деяких районах хлопці й підлітки, що ходили на Новий рік по хатах, не домішували горох до хлібних зерен, якими посівали.

1-й Учасник команди «Барвінок». Молоді жінки уникали їсти його, аби не було гірким подружнє життя.

2-й Учасник команди «Барвінок». Але, незважаючи на це, з гороху готували як повсякденні, так і ритуальні страви й навіть використовували як оберіг.

3-й Учасник команди «Барвінок». Часник відіграв важливу роль як оберіг від злих сил, а також у практиці народної медицини.

4-й Учасник команди «Барвінок». Наділення часнику чудодійною силою значною мірою було зумовлене цілющими властивостями і своєрідним запахом цієї рослини.

3-й Учасник команди «Барвінок». Часник уживався для профілактики інфекційних захворювань, уважався добрим дезінфікуючим засобом при хворобах дихальних шляхів.

4-й Учасник команди «Барвінок». Освяченим часником змащували на Великдень над очима, щоб мати здорові очі.

3-й Учасник команди «Барвінок». Застосовували його і як протидію укусові гадюки.

Здавна часник використовувався у весільній обрядовості. У день весілля його вплітали у вінок молодої або зав'язували між її волоссям для охорони від усього злого.

Напередодні Івана Купала часником натирали вим'я корові, щоб відьма не змогла відібрати молоко.

Ведуча. Спасибі команді «Барвінок» за змістовну розповідь про квіти України.

Ведучий. Це було домашнім завданням. Тепер командам необхідно підготувати питання. Команда «Калина» готує запитання про квіти для команди «Барвінок». Команда «Барвінок» готує запитання про дерева та куці для команди «Калина». Запитань повинно бути сім.

В е д у ч а. Поки команди готуються, відбувається гра з глядачми. Вам необхідно розгадати загади.

Загадуються загадки. Глядачі за бажанням виконують вірші, пісні про рослинний світ України.

Команди ставлять одна одній питання. Підбивається підсумок. Нагородження переможців.

Додатковий матеріал

Пісні, вірші про рослини

ЦВІТЕ ТЕРЕН

Цвіте терен, цвіте терен,
Листя опадає,
Хто в любові не знається,
Той горя не знає.

А я, молода дівчина,
Та й горя зазнала,
Вечероньки не доїла,
Нічки не доспала.

Візьму в руки кріселечко,
Сяду край віконця,
Ще очі не дримали,
А вже сходить сонце.

Хоч дримайте, не дримайте,
Не будете спати,
Десь поїхав мій миленький
Іншої шукати.

Нехай їде, нехай їде,
Нехай не вернеться,
Не дасть йому Господь щастя,
Куди повернеться.

ЧЕРВОНА КАЛИНО, ЧОГО В ЛУЗІ ГНЕСЬСЯ?

Чого в лузі гнешся?
Чи світла не любиш, до сонця не пнешся?
До сонця не пнешся?
Чи жаль тобі цвіту на радощі світу?
На радощі світу?
Чи бурі боїшся, чи грому з блакиту?
Чи грому з блакиту?

Не жаль мені цвіту, не страшно і грому,
 Не страшно і грому,
 І світло люблю я, купаюся в ньому
 Купаюся в ньому.
 Та в гору не пнуся, бо сили не маю,
 Бо сили не маю.
 Червоні ягідки додолу схиляю,
 Додолу схиляю.
 Я в гору не пнуся, я дубам не пара,
 Я дубам не пара.
 Та ти ж мене, дубе, отінив, як хмара,
 Отінив, як хмара.

(І. Франко)

ОЙ, У ЛУЗІ ТА ЩЕ Й ПРИ БЕРЕЗІ
 Ой, у лузі та ще й при березі
 Червона калина...
 Породила молода дівчина
 Хорошого сина.

СТОЇТЬ ЯВІР

(сл. і муз. С. Гулака-Артемівського)

Стоїть явір над водою,
 В воду похилився;
 На козака пригодонька:
 Козак зажурився.
 Не хилися, явороньку,
 Ще ж ти зелененький;
 Не журися, козаченьку,
 Ще ж ти молоденький!
 Не рад явір хилитися, —
 Вода корінь мие!
 Не рад козак журитися.
 Так серденько ние.
 Ой, поїхав з України
 Козак молоденький,
 Оріхове сіделечко
 Ще й кінь вороненький.
 Ой поїхав на чужину
 Та там і загинув.
 Свою рідну Україну
 Навіки покинув.
 Звелів собі насипати
 Високу могилу,
 Звелів собі посадити
 Червону калину.

«Будуть пташки прилітати,
Калиноньку їсти.
Будуть мені приносити
З України вісті!»

ЗЕЛЕНИЙ ДУБОЧКУ

Зелений дубочку,
Чого похилився?
Молодий козаче,
Чого зажурився?
Ой ти, дубе кучерявий,
Ой ти, дубе кучерявий,
Гілля твоє рясне,
Ти, козаче молоденький,
Слово, слово твоє красне.

ОЙ, НАЛИВАЙСЯ ТА СУХИЙ ДУБЕ

Ой, наливайся, та сухий дубе,
Завтра мороз буде.
Ой, собирайся, молодий козаче,—
Завтра похід буде.
Я й морозу та й не боюся —
Зараз розів'юся.
Я й походу та й не боюся —
Зараз одягнуся.
Ой, розвився дуб зелененький
В лузі при калині.
Ой, зібрався козак молоденький
В похід за Україну.
Ой ви, верби, верби суховерхі,
Не хиліться в воду.
Ой ви, хлопці, славні запорожці,
Верніться додому. Гей!
Ой, радий би та й розвиться —
Туман налягає.
Ой, радий би додому вертаться —
Гетьман не пускає.
Ой, наливайся, та сухий дубе,
Завтра мороз буде.
Ой, собирайся, молодий козаче,—
Завтра похід буде.

ОЙ, У ПОЛІ ДВІ ТОПОЛІ

Ой, у полі дві тополі,
А третя вишня,
Грає козак на дудочку,
Щоб дівчина вийшла.

Легенди

МАРУСИНА ВЕРБА

У плавнях росла стара-престара, висока та кучерява верба, років триста було, а, може, й більше. І називали її Марусиною вербою. А чому так її називали — про те ось що старі люди розповідали...

Колись на Україну напали татари. Грабували, палили, різали, брали в полон. Серед полонених було найбільше молодниць і дівчат. Одного разу після спустошливого походу поверталась орда додому в Крим і зупинилась саме там, де тепер верба стоїть. Великий плач і стогін стояв над бусурманським табором. То плакали і стогнали невільники. А поміж ними, тими невільниками була дівчина Маруся. Така гарна, така горда, така гожа, що найстарший татарський ватаг всю дорогу з неї очей не зводив. Щойно отаборились, він одразу ж і наказав своїм слугам привести нещасну бранку до себе в намет. Розшукали слуги Марусі, схопили її, розв'язали та ведуть до свого пана. А дівчина як побачила пишний намет, одразу про все й здогадалась. Та давай тоді щосили пручатись. Довго сердешна пручалась, кусала руки ворогам, поки нарешті вирвалась. А вирвавшись, чимдуж подалась від табору до плавань. Так бігла, що ніхто її не міг зупинити. Пускати ж стрілу не дозволяв вельможний татарин, звелів узяти полонянку живою. Поки там хтось із ординців скочив на коня і погнався, Маруся була вже під високою вербою. Зрозуміла сердешна, що порятунку не буде, й миттю полізла на дерево, на самісінький верхочок. А тоді перехрестилась і кинулась вниз головою та й розбилась. Не скорилась вона злим нападам-чужинцям, не дала їм понівечити свою чисту вроду. Від того часу й звуть ту вербу, з якої кинулась горда дівчина — Марусиною.

КАЛИНА

У часи монголо-татарського лихоліття Україна лежала в руїнах. Монголо-татари все палили, нищили. Чоловіків вбивали, маленьких хлопчиків забирали в яничари, а дівчат — у полон.

В одному селі була дуже вродлива дівчина. Одного разу татари запалили солом'яні стріхи. Розпачливий зойк пронісся над селом. Кричали діти, мліли матері. Кров лилася рікою. Дівчата, щоб не потрапити в полон, бігли ховатися в лісовій хащі, в болото. А болото було в'язкою трясовиною і дівчата в тяжких муках потопилися.

На цих місцях вирости розлогі кущі калини.

Прислів'я

- Де срібліє вербиця, там здорова водиця.
- Зацвіла верба — прийшла весна.
- Прийде тиждень Вербовий — бери віз дубовий.
- Дме Вербич — кожух тербіч.
- Прийшов Вербич — два кожуха тербіч.
- Прийшла Вербниця — назад зима вернеться.
- Без калини, верби й тополіни — нема України.
- Не ламайте калину, бо накличе мороз.

Загадки

1. Дерево дерев'янське,
листя коханське,
цвіт янгольський,
а кігті диявольські. (*Троянда*)
2. Біла, білява перед богом стояла:
«Боже мій милий, моє тіло рубають,
А кров мою п'ють!» (*Береза*)
3. Біла, а не сніг; зелена, а не лист,
Кучерява, а без волосся. (*Береза*)
4. Синьоока чарівниця
Часто в полі в нас вертиться;
Де вінки вона спліта,—
Пшениці рідкі й жита. (*Волошка*)
5. Червоний колір, а винний смак,
Кам'яне серце, чому то так? (*Вишня*)
6. Навесні веселить, влітку холодить,
Восени годує, взимку гріє.
Одне вбрання у нас,
А можна нас побачить,
Як рік почався у вас. (*Ялини*)
7. Стоїть півень над водою
З червоною бородою. (*Калина*)
8. Стоїть при дорозі на одній нозі,
Голова мала, а в ній тьма. (*Мак*)
9. Зелений звір на дерево тіка. (*Хміль*)
10. Що то за голова, що лиш зуби і борода? (*Часник*)

11. За лісом, за проласом
Червоні чоботи висять. (*Калина*)
12. Цвіте синьо, лист зелений,
Квітник прикрашає,
Хоч мороз усе побив —
Його не займає. (*Барвінок*)
13. Сини в шапках, а батько — ні. (*Жолуді і дуб*)

ВОДА — ДЖЕРЕЛЬНА ВОДИЧКА (виховний захід)

Дійові особи:

Ведучий

1-й Читець

2-й Читець

3-й Читець

4-й Читець

Учитель

1-й Учень

2-й Учень

Учні

На сцені імпровізована криниця.

Ведуча. У всіх міфологіях світу вода і світло — це ті дві стихії, з яких постало усе живе на землі.

Ведучий. У Єгипті вода вважалася пасивною жіночою істотою — Ізідою, яка була пробуджена вогнесвітлом і почала творити все живе.

Ведуча. У греків — вода була розбуджена шлюбом із божеством у вигляді змія, що звалося Гераклесом і уособлювало світлоносну силу.

Ведучий. У скандинавських народів існувало уявлення, що творення виникало з протилежностей світла або вогню і води або холоду.

Ведуча. Поклоняючись живій природі, українці з особливою пошаною ставилися до води. Тому здавна охороняли і прикрашали джерела та криниці, наділяючи їх цілющими та магічними властивостями.

Ведучий. Уважали, що велику чудодійну силу має непочата вода з криниці, її дівчата використовували для чарів. У непочатій воді купали немовлят. Нею користувалися для лікування хвороб та щоб зняти «вроки».

Ведуча. Давні вірування та поклоніння воді відбилися й у християнських віруваннях.

Ведучий. Освяченій воді також приписували цілющі властивості.

Ведуча. Особливо цілющою вважали йорданську воду (освячену на Водохреща).

Ведучий. Нею виливали хворих.

Ведуча. Нею кропили всі кутки в хаті та все господарство, щоб ніяке зло не підступало.

Ведучий. Йорданську воду берегли як святиню, як оберіг від усякої нечисті.

Ведуча. В уявленнях українців вода була божеством, з якого почалося життя на землі. З первісного океану виросло дерево життя, яке дало початок усьому.

1 - й Ч и т е ц ь

Як ще не було початку світу,
То ще не було ні неба, ні землі,
А лише було широке море,
А на тім морі явір зелений...

Ведучий. Богиню води називали Даною.

Ведуча. Про цю богиню писав ще Геродот, вказуючи на її незрівнянну красу і непорочність.

Ведучий. Вона була матір'ю всього живого і богинею родючості.

Ведуча. Дані приносили жертви, кидаючи коштовні речі у води річок та озер, криниць та джерел.

Ведучий. Уважають, що слово «данина» походить від жертви богині Дані.

Ведуча. Богиня Дана залишила своє ім'я у назвах річок: Дунай, Дон, Дніпро.

Ведучий. Давні вірування українців у чудодійну силу води відбилися в багатьох обрядах.

2 - й Ч и т е ц ь. Це перш за все свято Івана Купала, під час якого відбувалося очищення вогнем і водою (перестрибування через вогонь і обмивання водою та купання у воді).

3 - й Ч и т е ц ь. Запалене колесо пускали у воду — у давнину це був символічний обряд єднання двох сил: сонця і води, але з часом він утратив своє значення.

2-й Читець. Роса на Купала мала цілющу силу. Нею вмивалися, качалися по росі, щоб позбутися хвороб.

Ведуча. Свято на честь народження Дани і бога світла Ора — це свято Ордань, що святкували в давнину під час народження нового сонця. Уважалося, що в цей час освячуються всі земні води, і вони набирають цілющої сили.

Ведучий. Пізніше це свято було поєднане з християнським святом Водохрещ, коли Ісус Христос хрестився у Йордані. Цій воді також приписували велику силу і лікували нею хворих, кропили нею приміщення від усякої злої сили.

Ведуча. Цікаві обряди, пов'язані з водою, відбувалися і на свято Юрія (6 травня).

1-й Читець. У давні часи це було свято на честь Ярила — бога весняного сонця. Уважали, що Ярило відмикає ключами землю, випускає тепло, росу, благословляє урожай.

2-й Читець. У цей день виходили на поля, кропили їх водою, обливалися водою, вірячи, що це буде сприяти гарному врожаєві.

1-й Читець. А ще цілющою вважали росу на Юрія, її збирали для лікування і качалися по ній, щоб набратися сил.

3-й Читець. На Великдень у миску наливали воду і клали туди свячені крашанки, і всі по черзі вмивалися, щоб бути красивими та здоровими.

4-й Читець. На другий день Великодня — обливаний понеділок. Усіх обливали водою для очищення.

3-й Читець. А водиця у цей день має добру силу, радість і добро несе всім, кого полили.

Ведучий. Цілющі та магичні сили води використовувалися і в родинних обрядах.

Ведуча. Для весільного короваю брали «із семи криниць водицю», щоб життя молодих було щасливе. Обливали молодих водою, переливали дорогу перед ними — теж на щастя у подружньому житті.

Ведучий. Після народження дитини баба-повитуха здійснювала обряд «зливки» над породіллею.

1-й Читець. Узавши води з криниці до схід сонця, вона обмивала їй руки і лице і промовляла...

2-й Читець. «Вода, водиця, водиця — Уляниця, ти очищаєш гори, каміння, луги, береги. Омий, очисти душу (ім'я породіллі) од всякого паскудства, од всякої напасті».

1-й Читець. Водю омивали дитину під час хрещення. Це символізувало собою очищення від гріхів і народження до нового життя.

Ведуча. Здавна поклонялися наші предки озерам і джерелам, на берегах їх приносили жертви. Нестор-літописець у «Повісті временних літ» пише...

Ведучий. «Кладезем й езером жертву приношаху».

Ведуча. Уже в найдавніші часи люди переконались, що найкорисніша і найсмачніша вода та, що витікає зі скель чи просто із землі, тому в цих місцях вони намагалися черпати її, будуючи різні криниці.

Ведучий. Джерельна вода — прозора, холодна, пробиваючись із таємничих глибин землі чи спадаючи з високих скель, ніби теж вимагала від того, хто причастився до неї, бути чистим помислами і добрими справами.

Ведуча. Звідси й таке пошанування криниці у нашому народі. Криниця була завжди місцем, де сходилися, щоб розповісти новини, подорожній міг тут утамувати спрагу і відпочити, молодь призначала тут побачення.

Учні виконують заздалегідь придумані сценки про зустрічі біля криниці.

Ведучий. Місце, у якому на поверхні землі постійно виходить вода, називається джерелом (ключем), коли біля нього є збірник на воду, то вже — криниця.

Ведуча. Криниці були спільним добром громади села. Копання криниць уважалося першочерговим і почесним завданням усіх мешканців села, навколо криниць поставали різні звичаї та обряди, вірування та перекази.

Звучить одна з легенд.

На сцену виходять учні та вчитель.

1-й Учень. Розкажіть, як обирали місце, де копати криницю.

Учитель. У давнину клали на ніч яйце під глечик: якщо є росинки — можна копати.

1-й Учень. А мій дідусь розповідав, що якщо гілка верби трясеться — можна копати.

Учитель. Хто мені відповідь, яка різниця між криницею, колодязем, копанкою, джерелом?

Відповіді учнів; колодязь — це криниця зі зрубом, копанка — із землі діставали ключкою, «гусаком».

Учитель. Зараз ми перевіримо, що ви знаєте про воду, криниці. (*Загадуються загадки, ставляться питання.*)

Учні розповідають підготовлені прикмети, легенди, вірші. Проводяться ігри: «Хто знає більше прислів'їв», «Скажи скоромовку». Нагородження переможців.

Додатковий матеріал

Прикмети, вірування

- Треба на Стрітєння (15.02) раненько принести води із трьох криниць, змішати цю воду і пити цілий рік, то буде в цій хаті злагода і достаток, мир і спокій.
- Не можна луцити сонях, як ідеш до криниці по воду, бо на тебе люди плюватимуть.
- Не можна вночі заглядати в криницю, бо відьма поцілує.
- Не можна їсти над криницею, бо жаби плаватимуть.
- Гріх не давати людям води з криниці, колодязя, копанки.

Легенда

КРИНИЦЯ НА ЛИСІЙ ГОРИ

(*Лиса гора — урочище над Дніпром, біля с. Біленького Запорізького району Запорізької області.*)

Давно діло було. Їхав у Київ Святий Андрій Первозваний Дніпром. Їхав він один, як палець, їхав та пристав каючком до Лисої гори. Зійшов на гору, глянув — коли кругом ліс, степ та могили і ні єдиної душі...

— Гарно, — каже, — тут та шкода, що людей тут нема. — І почав молитися.

Захотілось йому пити, а від Дніпра одійшов далеко. Спустився з кучугур у ліс, копнув під деревом — і полилася вода. Обіклав він ту криницю камінцями й сказав:

— Буде з неї пити весь мир хрещений. — Пішов тоді до каючка, сів і помахав веслом за пороги...

Вірші

ДЖЕРЕЛЬЦЕ

Уночі над степом прошуміла злива.
Гомінке джерельце в балці замулила.
Ми взяли лопату, шлях йому звільнили,
Ще й малу вербичку поруч посадили.
Виростає, вербичко, буйною, рясною,
Задзвени, джерельце, бистрою рікою.

(Л. Качан)

ЛІСОВА КРИНИЧЕНЬКА

На зеленій галявині,
де рясна трава,
дзюркотить криниченька
чиста, лісова.
До води схиляються
квіти запашні,
камінці поблискують
в темній глибині.
Ми збирали ягоди,
забрели сюди.
Відпочити в затишку
сіли край води.
Ходять в лісі шелести,
дзюркотить вода...
Це казки криниченька
нам розповіда.

(Н. Забіла)

* * *

— Розкажи нам, річко мила,
Де була ти, що робила:
— Я водички з джерела
Двом горобчикам дала,
Напоїла в лузі стадо,
Полила усю розсаду,
Пригостила ціле місто —
Пийте всі водицю чисту!

* * *

Добридень, кринице-вдовице!
Земля Тетяна, вода Уліана!
Ти очищаш каміння, кремення,
Луги, береги.
Я буду на поміч води набирати,
Своє тіло обмивати
Під порогів, від напасті, від хвороб.
Хлюпаю я на свою землю —
Хто на цю землю ступає,
Радість і славу мені посилає.
Сонце, місяць, зорі
Весь світ осявають,
Радість і славу нам посилають.
Пошли, Боже, мені щастя,
Щоб я не знала погані, метушні, хвороб.

Пісні

ДЖЕРЕЛО

(сл. М. Сингаївського, муз. Л. Попернацького)

До джерела, до джерела,
 Де в росах синій луг.
 Знайома стежка пролягла
 Тут рідне все навкруг.
 До колоска, до колоска,
 Де зерно в повитках,
 Моя торкнулася рука
 І хлібом світ запах.

Приспів:

Джерело, джерело, джерело,
 Мого краю моє джерело.
 А в тривозі людській і в дорозі,
 Ти як сонце мені було.

До джерела, до джерела я росами іду,
 Щоб там душа моя змогла
 Розвіяти журбу.
 До полину, до полину
 Щокою притулюсь,
 Хоч пісню згадую сумну,
 Та сонцем озовусь.

Приспів.

Скоромовки

1. У стозі пшениця,
 під стогом криниця,
 щука-риба грала,
 золоте перо мала,
 сама собі дивувала,
 що хороше вигравала.
2. Чапля ціпом молотила,
 воду відерком носила,
 куліш жабеняткам
 на вечерю варила.

Прислів'я та приказки про воду

- Голкою криниці не викопаєш.
- До доброї криниці стежка утоптана.
- Криниця і та висихає.
- Не плюй у криницю, бо прийдеш по водицю.

- Хліб — батько, вода — мати.
- Хліб та вода — козацька їда.
- Будь здоровий, як вода.
- Багато грому — мало дощу.
- Вода в решеті не встоїться.
- Вода з вогнем не товариші.
- Всі ріки до моря ведуть.
- Вчорашньої води не доженеш.
- Глибока вода не каламутиться.
- Без води і не туди, і не сюди.
- Вода ума не мутить та й голови не смутить.
- Ваша вода мокра, ще й зимна.
- У воді стоїть, а води просить.
- Вивели його на чисту воду.
- Від великої води надійся шкоди.
- Він, як вода, скрізь просочиться.
- Він ані в воді не втоне, ані в огні не згорить.
- Він без кінця воду варить.
- Він із води сухим вийде.
- Він такий, що й у ложці води втопиться.
- Він і на холодну воду дує.
- Він у десятках водах митий.
- Вода найде собі дорогу.
- Вода греблю рве.
- У решеті води не наносиш.
- Вода все сполоче, крім лихого слова.
- Вода в одного бере, а другому дає.
- Води — хоч топиться, та нема де напитись.
- Води — хоч мийся, ліса — хоч бийся, хліба — хоч плач.
- Водюю воду не загадиш.
- В океані води не зміряєш.
- Вчорашньої води не доженеш.
- Не все переймай, що по воді пливе.
- Чим глибша вода, тим більша риба.
- Глибока вода не каламутиться.
- Глибока вода тихо пливе.
- Де вода, там і верба.
- Де вода, там і біда.
- За водою підеш, то й не вернешся.
- З брудної води ще ніхто чистим не вийшов.
- І вода як на місці стоїть, то засмерджується.
- Коло води ходячи, умочишся.

- Мала вода — великий шум.
- Не виливай каламутну воду, доки чисту не найдеш.
- Не спитавшись броду, не сунься в воду.
- Не ходи у воду за птицею, а в ліс за рибою.
- Прийшло з води, пішло з водою.
- Пролиту воду назад не збереш.
- Проти води пливе.
- Тиха вода береги рве.
- Тиха вода греблю рве.
- Тиха вода найглибша.

Загадки

Що таке: ллється,
Часом на камінь дереться,
Як немає — все всихає,
Звір і птах помирає. (*Вода*)

УКРАЇНСЬКА ХАТА (виховний захід)

Дійові особи:

Ведуча
Ведучий
1-й Читець
2-й Читець
Дід
Онук
Баба
Старший майстер

Сцена оформлена у вигляді української світлиці.

Ведуча. Українська хата — це колиска нашого народу, де творилася його журавлина доля, де кохалися, народжували дітей, вмирали, щоб поступитись місцем прийдешнім поколінням.

Ведучий. З неї пішли у світ велетні думки і духу — князь Кий і літописець Нестор, філософ Григорій Сковорода і гетьман Богдан Хмельницький, поети Тарас Шевченко і Іван Франко...

Демонструються ілюстрації із зображенням українських хат.

Ведуча. Українська хата уявляється величезною, де долівка — земля, стіни — гори і ліси, а стеля — небо з зірками. Своє походження народне житло веде від трьох первісних коренів: степової землянки чи напівземлянки, печер або напівпечер, наддніпрянських гір та поліського чи карпатського куреня, а потім зрубу. Деревина, солома і глина стали основними будівельними матеріалами.

Ведучий. Глина — біла, жовта і червона — дала змогу зробити архітектуру хати багатобарвною. Білі стіни, коричнево-червона призьба, золотава або сірувата стріха внесли в колористику села України свою надію, стриману гаму, яка доповнювала кольори землі і буйної зелені.

Ведуча. «Хата — мов писанка», — бо розписували стіни. Біла, сяюча, ласкава, вона і в негоду зберігала на своїх стінах відблиск сонця.

Ведучий. За давніми уявленнями наших предків, світ складався з трьох частин.

1-й Читець. Небесна частина з божествами, що жили на ній, світила — сонце, місяць і зорі.

2-й Читець. Земна — з людиною і землею, на ній вони жили.

1-й Читець. Підземна — з духами зла, смертю, хворобами та душами померлих родичів.

Ведуча. На зорі цивілізації, придумавши житло, людина уявляла його також у трьох вимірах...

2-й Читець. Небесна частина — дах.

1-й Читець. Середня частина — власне житло.

2-й Читець. Нижня, яка містилась у землі.

Ведучий. Саме житло є прообразом Всесвіту і кожна його частина мала символічне значення.

1-й Читець. Вікна — це очі хати, через які людина підтримувала зв'язок із небесним світом, божествами.

2-й Читець. Поріг — це межа між зовнішнім і внутрішнім світом, а також межа між підземним світом — світом померлих — та світом живої людини.

Ведуча. Звідси і повір'я про те, що на даху, на горищі жили добрі божества — домовик.

Ведучий. Унизу — під порогом — потойбічний світ, де живуть померлі.

Ведуча. Щоб захистити житло від зла, над входними дверима часто вирізувалися знаки-обереги: кола, розетки — символи сонця, хрести. Ці знаки наносилися на сволок у хаті, а також

на віконні рами. Вочевидь, колись такі магічні знаки наносилися й на піч, але, утративши своє оберегове значення, вони залишилися лише прикрасою.

1 - й Ч и т е ц ь

Хата моя, біла хата,
Рідна моя сторона.
Пахне любисток і м'ята,
Мальви цвітуть край вікна.
В хаті спокійно й затишно,
Вечір десь бродить в гаю.
Мати задумливо й ніжмо
Гладить голівку мою.
Хата моя, біла хата,
Казко тепла й доброти,
Стежка від тебе хрещата
В'ється в далекі світи.
Мамо, чого зажурились?
Дайте тепла ваших рук.
В хаті на згадку лишилися
Болі й тривоги розлук.

В е д у ч и й. Олександр Довженко так писав про українську хату.

2 - й Ч и т е ц ь. «...біла, з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом, архітектурна праматір пристанища людського. Незамкнена, повсякчас відкрита для всіх, без стуку в двері, без «можна?» і без «увійдіть!», житло просте, як добре слово, й законне, немовби створили його не людські руки, а сама природа, немовби зросло воно, як плід, серед зелені і квітів».

В е д у ч а. Красу українських хат помічали подорожні іноземці. Німці та голландці знаходили в них деяку подібність до своїх жител, відзначали...

1 - й Ч и т е ц ь. «Такі ж зручні й охайні, як наші».

В е д у ч а. У народі ж казали...

2 - й Ч и т е ц ь. «В хаті, як у віночку».

На сцену виходять Дід і Онук.

О н у к. Діду, розкажи, на якому місці можна будувати хату.

Д і д. Не можна було будувати хату там, де були поховання; де часто хворіли або вимерли від пошесті, де когось вбили або ще якось осквернили місце; де були сварки або розлучення; на пустирях, на роздоріжжі, перехресті доріг на тому місці, де була колись церква.

Он у к. Діду, ну ось звідки ми можемо знати, що відбувалося на тому місці, де ми збираємося будувати хату, багато років, або навіть тисячоліть тому?

Дід. Існував давній звичай, щоб обрати місце для хати. Звечора на тому місці розкладали у чотирьох кутках випечені спеціально перепічки. Якщо на ранок одна з них зникне або буде надкушена, отже на цьому місці буде добре вестись господарство. Якщо ж перепічки залишаться ніким неушкодженими — будуть обсідати злидні.

Ще перевіряли так. На місці, де мала будуватися хата, клали жмуток вовни і накривали якоюсь посудиною. Якщо вранці вовна була сухою — то й житло буде сухим, якщо ж зволожилась, то житло будувати тут не можна.

Ще сіяли на обраному місці жито. Якщо воно добре росло, то місце гарне для будівництва.

Он у к. Добре, ми обрали місце, де будувати хату, а що далі?

Дід. Техніка будівництва хати — зрубна техніка. Вона побутувала на Поліссі, в Карпатах, у тій місцевості, де були ліси. Ще існувала каркасна техніка. Спочатку ставили каркас — дерев'яні стовпи, відстань між ними заповнювали іноді деревом (і частково глиною або соломною у північній частині лісостепової зони), а у південних районах України — із лози, очерету та обмазували глиною.

Он у к. Щоб житло було захищеним від усякого зла, щоб добре велося в ньому господарство, чи існували певні обряди, що здійснювалися під час будівництва?

Господар і Господиня виносять стіл, застелений рушником, ставлять посеред сцени, кладуть на нього хліб, сіль, хрест. Виходять робітники.

Дід. Починалося будівництво з обряду закладин.

Старший майстер (*бере рушник та хліб, цілує його*). Господи, благослови! Хлопці, до роботи!

Дід. Господарі під усі чотири кутки хати закладали зерно, дрібні гроші, овечу вовну, ладан, свячену воду, часник, проскурки та інші жертвні атрибути, а потім клали перший камінь або вальок. Після цього роботу вже здійснювали майстри.

Старший майстер. Існував ще один цікавий обряд — закладання сволака. Під його голову (від сходу сонця) закладали ладан, із протилежного боку вовну, хліб, сіль та гроші — для достатку й тепла.

Господар. Коли зводили стіни і ставили крокви, то обов'язково зверху прибивали «квітку» — гілку, прикрашену стрічками

та квітами. Цей обряд називався «Квітка», і він був сигналом того, що господар мусив розрахуватися з майстром за завершення основних будівельних робіт.

С т а р ш и й м а й с т е р. Коли вже покривали дах, то залишали невеликий отвір, уважаючи, що через нього має вийти усяке зло. Через кілька днів отвір закривали.

О н у к. Чи після завершення усіх робіт святкували входи́ни у новий дім?

Д і д. Так! Перед цим пускали до хати kota або півня, який мав вигнати всяке зло з хати.

Баба виносить хліб, сіль та ікону, віддає Дідові. Старший майстер ставить стіл під покуття. Дід проходить усю хат. Виходять Господар і Господиня. Дід залишає ікону на покутті, підходить до них, благословляє їх хлібом і сіллю. Дід заводить Господаря і Господиню до хати, Баба обсипає їх зерном, грішми. Після цього до хати заходять гості — родичі, урочають Господареві та Господині подарунки, Баба накриває стіл.

В е д у ч а. Житло було прообразом Всесвіту наших предків. Тому воно мало чотиригранну будову — чотири стіни відповідали чотирьом сторонам світу. Вікна виходили на схід і на південь — до сонця. З північного боку, де панували темні, злі сили, вікон не було. Кожна частина житла також мала своє символічне значення.

Демонстрація ілюстрацій української світлиці, хати.

В е д у ч и й. Планування світлиці було суто функціональним, позбавленим випадковостей.

Елементи обладнання, такі, як мисник, лави, кронштейни для рушників нерідко були різьбленими і через те мали дорогий вигляд.

В е д у ч а. На стелі виділялась важлива конструктивна форма і головна балка — сволок. Він тримав усю стелю і тому був уособленням міцності дому, непорушної єдності сім'ї. На ньому, найчастіше — різьбленому, викарбовували рік побудови хати, солярні (сонячні) знаки або хрести і обрядові написи чи їх абрєвіатури.

В е д у ч и й. То був цілий світ українського селянина, наповнений значущими символами, долівка зв'язувала його з матір'ю-землею, стіни захищали від ворога, дах — од непогоди, а сволок — від нечистої сили.

В е д у ч а. Однією з важливих особливостей будівлі була просторова композиція світлиці. На перший погляд, вона здається підкреслено асиметричною. Але через деякий час побачимо, що вона дисиметрична. Простір має вісім осей композиції, що виявляють просторовий феномен української світлиці. Головна

вісь простору з'єднує піч і покуття, тобто матеріальне і духовне, трудове і святкове. Протилежний напрям осі проходить через зону приготування їжі біля вікна перед піччю і дальній кут за полом і ліжком поблизу скрині, де зберігали одяг. Дві інші осі — поздовжня, що йде із заходу на схід, і перпендикулярна до неї — з півдня на північ — пов'язують людину з чотирибічним оточенням, а відтак і зі світом, адже головне чоло хати майже завжди орієнтоване на південь. Чотири кути, чотири стіни, чотири румби (румб — поділка на полі компасу, що відповідає $1/32$ частині горизонту) і чотири стіни земного існування людини — праця і відпочинок, матеріальне і духовне — саме вони закріплені цими осями.

Класичне народне житло давно пройшло шлях від однокамерної структури до двокамерної (сіни і світлиця), дійшло до трикамерної (світлиця, сіни і хатина або комора). У деяких місцевостях проти входу влаштовували комірчину, в інших там був прохід у садок інший двір.

В е д у ч и й. Традиційно хата була дуже мальовничою: білі стіни, невеликі вікна, підкреслені наличниками або кольоровими облямівками; двері прямокутної чи трапеційної форми прикрашало різьблення; фігурні вирізи мали кінці крон, кронштейнів — коників, грішних лиштв (обшивка, отворочка), різьбленими були також і стовпчики ґанків та галерей. З чола, орієнтованого на південь, нерідко влаштовували піддашок, опасання чи галерею.

В е д у ч а. Накривав хату найчастіше солом'яний дах, іноді — з комишу (очерету). Виразність хати багато в чому залежала від форми і висоти даху. Найчастіше він був чотирисхилим, щоб надійно захищати будівлю від опадів. У південних районах, де бувають сильні вітри, такий дах робили низьким, це зберігало його від швидкого руйнування.

Г о с п о д а р. Центром світлиці була красуня-піч, барвисто-кахляна або побілено-розмальована: годувальниця, нагрівальниця, лікувальниця, а ще — й розважальниця.

Г о с п о д и н я. Піч у давнину символізувала собою родинне вогнище. Вогонь був священним у наших предків: це добра сила, що йде від сонця. Вони називали часто це домашнє вогнище Берегинєю. Піч була священною, як мати. Вона обігрівала, годувала всіх.

Г о с п о д а р. Вогонь у печі вважається священним: господиня повинна ставитись до нього лагідно, з повагою, про нього не можна казати нічого поганого, у нього не можна плювати або кидати що-небудь нечисте, з ним не можна бавитися. Можливо, тому

на Україні побутував звичай щодня після приготування обіду чи вечері мастити (білити) білою глиною закурени місця.

Г о с п о д и н я. На Київщині до новозбудованої хати несли зі старої жар із вуглинками і сажу, щоб відганяти все нечисте.

Г о с п о д а р. На Волині стару хату замітають, а сміття несуть у нову «з щастям» — і висипають під піч.

Д і д. Хто йшов до міста, той ставив попередньо кошик на припічок, щоб добрий був торг.

О н у к. У казках піч нерідко виконувала волю казкових героїв, здійснювала різні чудеса.

Б а б а. Попіл теж мав символічне значення, коли в хату заходив рідкий і бажаний гість чи сусід, господар підбігав до печі, брав його звідти і посипав ним взуття гостя, вигукуючи: «Попелом треба посипати, попелом!»

О н у к. Колись уважали, що у печі жив бог хатнього вогнища — Чур, який охороняв його. Цього бога дуже боялися злі сили і особливо бог пекла — Пек. Тому й існує такий вислів в українців. «Цур тобі, Пек!» Цим побажанням намагалися відігнати зло. Це вже потім цей вислів набув іншого відтінку.

Б а б а. Піч у хаті була одним із головних елементів інтер'єру, тому її оздобленню приділялось багато уваги.

Г о с п о д и н я. Для підвищення художньої виразності її прикрашали паперовим декором та застосовували підводки і настінне малювання.

Б а б а. Поряд із піччю, біля дверей містився вбудований у стіну мисник (сучасний буфет). Його прикрашала барвиста кераміка, надаючи йому вигляду музейного зібрання мистецьких шедеврів.

Д і д. Навпроти печі в чільній (головній, передній) стіні завжди прорубували вікно. Воно освітлювало місце приготування їжі, що було біля печі. А з протилежного боку розташовували спальну зону, там установлювали піл або ліжко. Над ним у стіні прорізували крихітне віконце на одну шибку — *візир*.

Г о с п о д а р. Уздовж чільної й причілкової стін розміщувалися лави на фігурних стояках. Вони сходились у покутті, де стояв накритий білим обрусом стіл із хлібиною та сільничкою.

Д і д. Покуття — це найсвятіше місце в хаті. Цей красний кут освітлювали з обох боків вікна, так що його завжди мов захищали два срібносяйних стовпи світла, що визолочували божницю з іконами, пам'ятними малюнками чи фотографіями батьків і родичів.

Б а б а. Божниця завжди була прикрашена вишитими рушниками й пахучими травами, а на свята і вікна також оздоблюва-

ли рушниками, на яких були і квіти, і дерева життя, і козаки з шаблями, а іноді ще й написи, наприклад: «Два голуби, а один дух, люби одну, а не двух», «Сквернословіє — є гріх». На покутті садили почесних гостей, молодих під час весілля; на покутті ставили Дідуха на Різдво.

Д і д. Наш народ одвічно жив і дотримувався християнської моралі: обітниця, виголошена до покуття, уважалася священною і непорушною. Якщо, скажімо, людина хворіла, а відтак хотіла позбутися недугу, то, ставши перед божницею, обіцяла суворо дотримуватися п'ятничних постів. Подібною формою користувалися й дівчата, якщо бажали вийти заміж за будь-якого хлопця.

Б а б а. З покуттям пов'язаний ще один народний звичай. Тут найчастіше переховували від чужинців, зокрема татар і турків, найцінніші речі («закопав під покуттям»).

Г о с п о д а р. Народні звичаї, пов'язані з покуттям, мали не тільки магичну, а ще й символічну ознаку. Це було вівтарне престольне місце в оселі, що оберігало родовід од лукавих та грізних сил. Уважалось, що біля покуття спокійно живе домовик — оберегач та охоронець роду. Тому люди остерігалися лихословити, сваритися й проклинати — «бо покуття почує». Цих прекрасних звичаїв навчали ще з дитячого віку, передавали з покоління в покоління (сідали за стіл без головного убору).

В е д у ч а. Відтак покуття був для селян вогнищем духовного самоочищення, святилищем родовідних звичаїв та обрядів.

О н у к. Я знаю про поведінку в хаті.

Коли заходили до хати, знімали шапку, хрестилися і кланялися до ікон.

Перед обідом всі молилися перед покуттям, а потім сідали їсти.

В е д у ч а. Ось і завершується наша невелика розповідь про українську хату. Ми знаємо, що усі готувалися до сьогоднішньої зустрічі. Слово глядачам.

Проводяться конкурси: «Кращий вірш про хату», «Краще виконання пісні про хату», «Хто знає більше прислів'їв про хату».

Додатковий матеріал

Прислів'я

- Хата — мов писанка.
- В хаті, як у віночку.
- Сказав би, так піч у хаті.

- А я знаю, що він діє, коло печі спину гріє.
- Горе тому, що на печі: сюди пече, туди гаряче;
- Добре тому, що в дорозі, лежить собі на возі.
- Добра ніч, як у хаті піч.
- Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
- Навіть пташка має рідну землю.
- Всяка пташка своє гніздо знає.
- У своїй хаті й кутки помагають.
- Чужа хата гірше ката.
- Чужий кожух не гріє.
- Дон Доном, а найкраще вдома.
- Заїдеш в чужину, то хоч і бородатий — а все сиротина.
- Рідна сторона — мати, чужа — мачуха.
- Лайкою та криком хати не побудуєш.

Пісні

КАЛАЧ (пісня-гра)

(Г. Демченко)

Я печу, печу, печу
 Діткам всім по калачу.
 Зверху маком потрушу,
 В піч гарячу посаджу.
 Припікайтесь, калачі,
 У натопленій печії
 Буду Васю, буду Нату
 Калачами частувати.

ХАТА МОЯ, БІЛА ХАТА

(сл. Д. Луценка, муз. А. Пашкевича)

Хато моя, біла хато,
 Рідна моя сторона.
 Пахне любисток і м'ята,
 Мальви цвітуть край вікна.
 Хата моя, біла хата,
 Казко тепла й доброти,
 Стежка від тебе хрещата
 В'ється в далекі світи.
 В хаті спокійно й затишно,
 Вечір заходить в сім'ю,
 Мама задумливо й ніжно,
 Гладить голівку мою.
 Мамо, чого зажурились?
 Дайте тепло ваших рук,
 В хаті назавжди лишились,
 Болі тривоги і розлук.

Хата моя, біла хата,
В білому світі одна,
Пахне любисток і м'ята.
Мальви цвітуть край вікна.
В'ється дорога далека,
В хату крізь синю парчу.
Мамо, до вас, як лелеки,
В горі і в щасті лечу.

СМЕРЕКОВА ХАТА

(сл. М. Бакая, муз. П. Дворського)

Наснились мальви, рута, м'ята
І скрип криничний журавля,
І смерекова отча хата,
Яку давно покинув я.
Наснився сад в веснянім цвіті,
Струнка смерічка край воріт
І найрідніша в цілім світі
Матуся сива на дворі.

П р и с п і в:

Смерекова хата —
Батьківський поріг,
Смерекова хата —
На крутій горі.
Я прийду до неї,
Коліном припаду,
Грудочку землі своєї
До вуст прикладу.

Вона, як пісня, серцю мила,
Старенька хата край села,
Війна її вогнем палила,
Але спалити не змогла.
Кришились грізні блискавиці,
І грози падали не раз,
Вона стоїть, немов із крищі,
І кожен день чекає нас.

П р и с п і в.

Спішу до неї, мов лелека,
Простори кинувши до ніг.
Несу любов свою здалека,
Яку назавжди я зберіг.
Дитячих літ моїх колиска,
Моя порадниця свята.

Вона, як доля, рідна й близька.
Миліш її ніде нема.

Приспів.

Загадки

1. Хто ж та баба дзіндзюроста?
То всесвітня... (*піч вариста*),
І не тільки я, мерзляк,—
Тую бабу знає всяк.

Як лиха зима приспіє,
Білим снігом поле вкриє,
До бабусі дівтора
Утікає із двора.
Як трусне мороз зимою,
Шкарубкою бородою,
Бідний люд мерщій біжить
Безталаннячко погрить. (*Піч*)
2. Хто ж та донечка кохана,
І хороша, і рум'яна?
То... (*багаття золоте*)
Гарно жевріє-цвіте.
Хто ж синочок любий, милий,
Мов той голуб сизокрилий,
Бреше баба — не синок,
Ні, то прихвостень... — (*димок*).
3. Корова без ніг, без тіла, скирту соломи з'їла. (*Піч*)
4. Поля скляні, межі дерев'яні. (*Вікно*)
5. Кругом межі дерев'яні,
А в тих межах ниви скляні,
Через ниви ті прозорі
Видно небо, видно зорі. (*Віконні рами і шибки*)
(*Л. Глібов*)

Вірші

***

Слова, як люди, прийдуть і зникають,
То білим цвітом, то кущем калини.
Та всі віки тебе благословляють,
Рідна моя хато-Берегине.
Чи тесова, чи із цегли завжди вічна.

Ти, що мури у лиху годину,
 Ти для спраглих, як вода кринична.
 Світла моя хато-Берегине.
 Мальви й обереги хай на чатах
 Вірність бережуть, любов, дитину,
 Щоб тебе не сміли розтоптати,
 Мудрість мого роду — Берегине.

(Г. Кирпа)

ХАЙ НА ТІМ РУШНИКОВІ... (виховний захід)

Дійові особи:

Ведуча

Ведучий

Читець

1-й Учасник I групи

2-й Учасник I групи

3-й Учасник I групи

4-й Учасник I групи

5-й Учасник I групи

6-й Учасник I групи

1-й Учасник II групи

2-й Учасник II групи

3-й Учасник II групи

4-й Учасник II групи

5-й Учасник II групи

6-й Учасник II групи

1-й Учасник III групи

2-й Учасник III групи

3-й Учасник III групи

4-й Учасник III групи

5-й Учасник III групи

6-й Учасник III групи

Попередня робота. Заздалегідь учні об'єднуються у три групи. Кожна група отримує завдання. 1 — історія рушника; 2 — рушникові обереги; 3 — обрядові рушники. *Для усіх груп:* підготувати ескізи обрядових рушників (або принести з дому готові рушники), підготувати пісні, вірші про рушники, сценки народних обрядів із використанням рушників.

Зала прикрашена рушниками, ескізами рушників.

Ведуча. Український рушник!

Ведучий. Як багато промовляє до нас це слово, яке воно рідне і миле нам!

Ведуча. Скільки зворушливих спогадів та образів із народного родинного життя пов'язано з рушником!

Ведучий. Чи можна знайти у нас в Україні більш опоетизовану і популярну мистецько-побутову реліквію?

Ведуча. Хіба що наша українська чарівна пісня.

Ведучий. Рушник — це та ж сама задушевна пісня чи дума, заспівана розмаїтими засобами ткання, вишивання, вибіркою, безмежно-буйною фантазією орнаменту, у який наш народ уклав свою поетичну душу.

Ведуча. Хліб і рушник — одвічно людські символи.

Ведучий. Хліб-сіль на вишитому рушникові — то висока ознака гостинності українського народу.

Ведуча. Український рушник...

Ведучий. На ньому вишита доля українського народу.

Ведуча. На ньому переплелися і радість...

Ведучий. І біль...

Ведуча. І щастя...

Ведучий. І горе.

Ведуча. Рушник супроводжував людину все життя: від народження і до смерті.

Ведучий. Стверджують, що саме слово «рушник» походить від слова «рушати».

Ведуча. Мати, проводжаючи сина в дорогу, замотувала хлібину у шматок білого полотна і промовляла...

Читець. Рушай щасливо, хай благословить тебе Бог!

Ведуча. Той шматок полотна, витканий руками матері, оберігав людину від зла, від нещастя, нагадував про тепло рідної домівки, кликав із далеких доріг до отчого порогу.

Виконується пісня «Два кольори». Під час пісні та на словах Ведучий демонструє ілюстрації рушників, світлиць прикрашених рушниками.

Ведучий. Рушник на стіні...

Ведуча. Не було жодної хати в Україні, де не палахкотіли б вишитими узорами рушники.

Орієнтовний виступ I групи

1-й Учасник I групи. Мистецтво виготовлення рушників досить давнє. Воно було відома за часів Київської Русі.

2-й Учасник I групи. Нині у наукових термінах побутують самостійні назви рушників за місцевістю: київські, подільські, чернігівські, гуцульські, галицькі й полтавські.

3-й Учасник I групи. У давні часи жінки самі ткали полотно з кращих сортів коноплі та льону. Виготовлене полотно вимочували у воді, збивали пращами і білили на сонці.

4-й Учасник I групи. Літньої пори вишивальниці придивлялися до сині неба, до зелені цвіту, до барвистого метелика.

5-й Учасник I групи. А вже потім, довгими зимовими вечорами, при каганцю, всі літні барви відтворювалися на полотні гладдю, хрестиком, в'язю. Обов'язково з піснями, привчаннями.

Демонструються фотографії рушників зі словами.

6-й Учасник I групи. Дуже часто, крім орнаменту, на рушнику вишиті слова привітання: «З добрим ранком», чи побажання гарно прожити день. На одних — мудрі побажання застереження, або настанови на все життя, на інших — жартівливі слова.

1-й Учасник I групи. У вишивках переважає чорний колір із великими домішками червоного. За давніми переказами і легендами, чорна гама символізувала жіночу тугу за своїми вірними охоронцями.

2-й Учасник I групи. Як у пісні «Два кольори мої, два кольори. Червоний — то любов, а чорний — то журба».

3-й Учасник I групи. Кожна дівчина готувала свій посаг до заміжжя. За давнім звичаєм мати задалегідь турбувалась про рушники.

4-й Учасник I групи. Збираючись на вечорниці, дівчата брали з собою вишивання. І кожній хотілось, щоб її рушничок був найкращим.

5-й Учасник I групи. Від краси рушничка та їхньої кількості складалось враження про дівчину та її працьовитість, вміння.

6-й Учасник I групи. Кращі візерунки переходили з покоління в покоління. Підросла дівчина, і скриня її поповнювалась рушниками. Ними хвалилися, показували гостям та сусідам.

За бажанням можна підготувати уривок українських вечорниць,
до приходу хлопців, коли дівчата вишивають
та співають пісень.

Орієнтовний виступ II групи

1-й Учасник II групи. Були поширені для вишивання тканини домашнього виготовлення: конопляні та льняні полотна, вовняні тканини. Один і той же орнамент, виконаний однаковою технікою, художньо звучить по-різному на тканинах конопляних, лляних, вовняних, доморобних чи фабричних, із тонких чи грубих ниток, рідшої чи тугішої структури.

2-й Учасник II групи. Білий колір полотна — це колір Світу, колір Бога-Отця, священний колір наших предків, які завжди обожнювали Сонце, вогонь і поклонялись йому. Вибілювання на відкритому просторі в природі являло собою магічний процес. Білили на сонці, поливали водою чи мочили у воді, висушували на вітрі. Духи всіх стихій Природи брали участь у цьому процесі, допомагали людині. Пройшовши такий шлях творення, полотно набувало унікальних властивостей і могло бути рушником навіть без вишивки.

3-й Учасник II групи. Білий рушник — це космічна дорога, як кажуть дослідники, наповнена світлоносною силою, що супроводжує людину все життя.

4-й Учасник II групи. Для рушника ретельно готували і вишивальні нитки та голки. Ці речі також мають певне значення.

5-й Учасник II групи. Нитки використовували шовкові, вовняні, лляні та конопляні, а пізніше й бавовняні. Лляні та конопляні нитки, якими вишивали по всій Україні, відбілювали, як і полотно, а потім фарбували в барвниках рослинного походження — відварах трав, кори, плодів, коріння, насіння різних рослин, натирали воском або жиром. З середини XIX ст. почали користуватися привозними бавовняними, вовняними, шовковими, металевими нитками, бісером.

6-й Учасник II групи. Для рушника брали шмат цілого полотна, у жодному разі не зшитого, що означає перервану, перерізану дорогу, по довжині стільки, як людський зріст. Подільські рушники, наприклад, найчастіше короткі — 150—180 см, київські, черкаські, деякі полтавські — 300 см, окремі рушники сягали 450—500 см завдовжки.

1-й Учасник II групи. Ніколи не бралися за вишивання зопалу, а спочатку роздумували, заспокоювались, молились.

2-й Учасник II групи. Рушники весільні та й багато інших починали вишивати в четвер — день, коли найбільше сприяють вищі сили, на цей день якраз припадає пік працездатності

людини в тижні; починали вишивати вранці, сідаючи біля вікна так, щоб до світла передом або боком, але не спиною. Узавши до рук голку з ниткою, читали молитву і зі словами «Господи, допоможи» починали вишивати. Коли відкладали роботу до наступного дня, то не залишали полотно як-небудь — акуратно його складали. Якщо залишити зім'ятим, то й доля так піде — не буде порядку. Коли закінчилася нитка в голці, то засиляли нову і тільки тоді втикали голку в полотно.

3-й Учасник II групи. Рука, що тримає голку з ниткою, весь час повторює рухи у певній послідовності. При цьому нитка залишається то на поверхні, то під сподом полотна, тобто стає видимою і невидимою, а вишивка часто нагадує позитив і негатив. Вишиваючи хрестиком, наприклад, знаймо, що хрест — це знак, що активно захищає і дає змогу з'єднатися з гармонією Природи.

4-й Учасник II групи. Уже так у нас віддавна повелося: хрестом розходились дороги за селом (роздоріжжя, перехрестя, на якому ставили великий хрест із розп'яттям Ісуса Христа), навхрест складали снопи жита у копах (60 снопів) чи півколах (30 снопів)...

5-й Учасник II групи. А яка кольорова гама вишитих рушників?

6-й Учасник II групи. У «Повісті временних літ» розповідається про перше антифеодальне повстання древлян у Київській Русі. Як відомо, житичі, під проводом удільного коростенського князя Мала, дали рішучий бій Ігоревим воїнам, які стягували непосильну данину, а самого князя розірвали навпіл на пригнутих березах. У 946 році, зібравши численне військо, Ольга (дружина Ігоря) вирушила походом на древлян, підступно захопила місто і жорстоко розправилася з його жителями — Коростень був повністю спалений, а всіх чоловіків перебито, підлітків і юнаків забрано в полон. На кілька століть припинила існувати колись могутня древлянська столиця. Саме тому чорна гама на рушниках символізувала жіночу тугу за своїми вірними охоронцями — упродовж століть вишивка древлянок мала чорний колір із додатком незначних червоних відтінків.

1-й Учасник II групи. Чому? Журба, жалоба чи елегантність, урочистість?

2-й Учасник II групи. А, може, чорний — то символ масної української землі. Селянин завжди зі святістю ставився до Матері-годувальниці, він розумів її дух і потреби. Біле

випромінює силу, енергію. Червоний колір — найбагатший, найкрасивіший, його захисна сила неперевершена.

3-й Учасник II групи. Вишивання червоними і чорними нитками на білому — це давнє поєднання. Це не тільки любов і журба. Це також поєднання активного і пасивного.

4-й Учасник II групи. Як компонент використовується у вишиванні рушників і жовтий колір. Жовтий із синім — давнє сполучення кольорів, що стало для українців символом державності. Давніше тлумачення жовтого — це небесний вогонь — сонце, окрім поверхневої інтерпретації про жито і пшеницю; сине, блакитне — це вода, потойбіччя.

5-й Учасник II групи. Кожен район має свої кольорові гами. Для Галичини, Буковини та Закарпаття властиві яскраві, барвисті відтінки.

6-й Учасник II групи. На Київщині, Полтавщині, Чернігівщині переважали рослинні орнаменти червоного, чорного та синього кольорів.

4-й Учасник II групи. Для корінного Полісся здебільшого характерний червоний та чорний.

5-й Учасник II групи. Червоними нитками вишивали рушники на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині, Слобожанщині, Поліссі.

Демонструються фотографії рушників, елементи орнаментів.

1-й Учасник II групи. Особливу цікавість викликають орнаменти вишивки. Вишитий рушник, сорочка чи хустинка — це витвори народного мистецтва, породжені гармонією ритму і кольору. Як у природі виживало довершене, так у народній культурі зберігалось й передавалось з покоління в покоління найкраще. До того ж прикрашання (орнаментування) речей у давнину було пов'язане з віруваннями людей, із замовляннями й заборонами. Ось чому орнаменти вишивки набули усталеного характеру.

2-й Учасник II групи. Дійшли до нас прадавні узорі, найбільш характерні з яких — «берегині» та «дерево життя». Походження їхнє землеробське, праслов'янське. Одним із варіантів «берегині» є дуже стилізоване, геометризоване, декоративне зображення жіночої постаті з піднесеними догори руками. Є й інший варіант — жіноча постать у трикутній спідниці та короні на голові, що тримає на піднятих руках два пишних птахи. Зустрічається жіноча постать із кіньми обабіч.

3-й Учасник II групи. На багатьох українських рушниках квітне, простягає догори дивні, химерно закручені гілки

незвичайне дерево. Це — Світове Дерево, або Дерево Життя, бо втілює воно в собі все життя в нашому Всесвіті у всіх його проявах.

1-й Учасник II групи. На ньому ростуть різноманітні квіти невиданої краси, з-за гілок виглядають ведмеді та бики, а на самісінькій вершині співають райські пташки. У його хвилястих лініях-гілках ховаються дивовижні візерунки, від яких важко відвести погляд... Сонячні промені торкаються верхівки цього дерева, і воно, здається, досягає неба.

2-й Учасник II групи. Дерево тягнеться догори, отже, це — світлий і добрий символ. А ще сильний, тому набував охоронних властивостей. І рушник, на якому було вишите Дерево Життя, уважався хорошим помічником у дорозі; також ним обрамляли ікони. Оберегові властивості такого рушника посилювалися ще й через те, що в гілках цього Дерева дбайливі майстрині часто «ховали» інші оберегові знаки — кружечки, гачки, символ безкінечності та інше, що мало сильний вплив на свідомість наших пращурів і допомагало їм долати всілякі перешкоди.

3-й Учасник II групи. Особливо часто розкішне Дерево Життя з'являлося на козацьких рушниках, що хоробрі запорожці брали з собою в дорогу. Ця химерна рослина, яскрава, одягнена в різні барви, нагадувала їм про рідну землю. Окрім того, вони вірили, що магічні сили Дерева допомагають у боях за Батьківщину, за українську націю: дивлячись на це дерево, козаки ніби відчували підтримку всього українського народу.

1-й Учасник II групи. Окремі квітки над Деревом Життя, не «прив'язані» до нього, символізували душі померлих предків, які дивляться на своїх нащадків із небес і пильнують їхнє життя.

2-й Учасник II групи. Хоч зобразити на Дереві Життя можна було будь-які рослини, українці найчастіше зупинялися на стилізованих маках, руті-м'яті та деяких інших.

3-й Учасник II групи. Голубки з весільним вінцем у дзьобиках, які часто зображували на верхівці Дерева Життя, свідчили про однакову святість процесу створення Всесвіту і створення родини, своєрідної маленької моделі Всесвіту.

1-й Учасник II групи. Інколи Дерево Життя розглядалося як символ Великої Богині (Берегині, матері всього світу), а його сік ототожнювався з її молоком. Можливо, у цьому необхідно шукати відповідь на запитання, чому в українському фольклорі дівчата й жінки часто перетворюються на дерева — тополю, вербу?

2-й Учасник II групи. Гілка — частина будь-якого дерева, зменшена його копія, а отже, й частина Світового Дерева. Деякі вчені розглядають і тризуб у цьому ракурсі. Та й хрест також є спрощеною модифікацією Дерева Життя.

3-й Учасник II групи. Дерево життя, Дерево, Вазон, Квітка — це назви центрального мотиву в українських рушниках. Дерево символізує собою безсмертя, нескінченність Життя, його розмаїття. Це узагальнений образ, у якому все символічно. Проте є окремі рослини, які можна впізнати. До них належить виноград, дуб, лілея та інші. Виноград здавна був символом християнства (згадаймо ікону «Ісус Христос — виноградар» і слова Христа зі святого Письма: «Я є лоза виноградна»).

4-й Учасник II групи. Дуб є символом довголіття, міцного здоров'я, чоловічої краси.

5-й Учасник II групи. Найпоширеніші елементи орнаментів народної вишивки (за А. Прусевичем)...

6-й Учасник II групи. «Вуж», «В'юни», «Раки».

4-й Учасник II групи. «Ластівка», «Сова», «Баранячі роги».

5-й Учасник II групи. «Собачки», «Полуниці», «Виноград», «Хміль».

6-й Учасник II групи. «Кучері», «Хрест».

4-й Учасник II групи. Найпростіші архаїчні мотиви розшифровують приблизно так...

5-й Учасник II групи. Прямі горизонтальна лінія означала землю.

6-й Учасник II групи. Хвиляста — воду.

1-й Учасник II групи. У квадраті, розділеному на 4 частини, з кружечками або крапками у кожній, убачають символ засіяного поля або нового двору, що будується.

2-й Учасник II групи. Ромб із видовженими сторонами, можливо, знак вінця зрубу дерев'яного будинку.

3-й Учасник II групи. Хрестоподібні фігурки, круг, розетка — символи вогню, сонячного божества.

1-й Учасник II групи. Кінь має здатність відвертати зло й різні нещастя, ці ж магичні якості приписувалися й окремим частинам його тіла.

2-й Учасник II групи. Птах, здебільшого півень, був охоронцем хатнього вогнища, миру, добробуту, родинного щастя. На рушниках усєї України найпопулярнішими є птахи — орел, пава, голуби, півень, здебільшого вишиті парами, звернутими

в бік Дерева та одне до одного, що символізує кохання, взаємне притягання.

3-й Учасник II групи

Уставала моя матінька ранесенько,
Вишивала руту м'яту зеленесеньку –
Вишивала, моя матінька — тополеньку!
Щоб зозуля накувала світлу доленьку —
Діставала моя матінька веселоньку
Ниточок там насукало веретенечко,
Погукала мене ніжно на світаночку
Й дарувала білосніжну вишиваночку!

4-й Учасник II групи. У вишиваних рушниках Київщини, Полтавщини, Чернігівщини переважає рослинний візерунок, розташований вертикально, який має вигляд вазона — так званого дерева життя. Часто під візерунком була горизонтальна орнаментальна смуга вздовж краю тканини, що символізувала землю.

5-й Учасник II групи. На Поділлі були традиційними геометричні та геометризовані рушники з малюнками жіночих фігурок, пташок, тварин. Малюнок укладається паралельними смугами, горизонтальними, вертикальними, скісними, однією розеткою, а також вазоном.

6-й Учасник II групи. Рушник весільний із вишитими півнями є символом богині Лади. Кожен рушник має своє коріння, сферу життя і сферу богів. Коли на рушнику квіти, мають бути й листочки, і пуп'янки.

Орієнтовний виступ III групи

Під час розповіді демонструються фотографії рушників.

1-й Учасник III групи. У трьох основних обрядах в житті людини рушник відігравав головну роль магічних дій.

2-й Учасник III групи. Піднімання — народжене немовля тричі піднімали на рушнику вгору — злітала душа, злітало тіло у високості, щоб праведна дорога з небес послалася дитині.

3-й Учасник III групи. Ставання — одружувалася людина — у парі ставала на рушник, щоб вирушити в щасливу дорогу нового життя.

4-й Учасник III групи. А цій обрядовій дії передували інші дієства з рушниками: ними пов'язували весільних старостів.

3-й Учасник III групи. Батьки з хлібом на рушнику благословляли молодих до шлюбу і зустрічали вже одружених на порозі хати.

4-й Учасник III групи. Над молодими на покутті був розпростертий рушник як високе небо.

5-й Учасник III групи. Опускання — в землю на рушниках опускали домовину, на могилі пов'язували рушником хрест.

6-й Учасник III групи. Відповідно до призначення, рушники різнилися і технікою виконання.

1-й Учасник III групи. Утирачі й стирники (стирачі) найчастіше ткали із цупких ниток.

2-й Учасник III групи. Покутники, подарункові, плечові — із тонкого, гарно вибіленого полотна (для пов'язування сватів).

3-й Учасник III групи. Рушник долі... Приходила людина в життя, і зустрічали її рушником. Мати готувала ще до народження дитинки рушник долі. Для хлопчика вишивала на ньому дубові листочки, щоб сильним і мужнім був син, а для дівчинки — калину, щоб була гарна, як калина. Цей рушничок після народження клала мати під подушечку дитині. З ним несли дитину хрестити, на ньому благословляла мати сина чи доньку на одруження. Цей рушник берегли все життя і клали у домовину, коли людина помирала.

4-й Учасник III групи. Рушник-завивач... До породіллі приходили рідні з рушниками, у які загортали хліб та солодоці, щоб життя новонародженого було солодким. Розв'язували рушник і промовляли...

5-й Учасник III групи

Радуйся, земле, радій, родину,
Радуйся з нами, нова дитино,
В тебе доволі і ласки, і дива,
Хай не цурається доля щаслива.

6-й Учасник III групи. Рушник-уповивач... Цей рушник готувала мати до народження дитини. Виблювала його, прала багато разів, щоб він був м'яким. Коли бабуся-повитуха вповивала дитину, промовляла...

1-й Учасник III групи

Вповиваю тя, синочку,
В рушничок біленький,
Щоб виростав ти великий,
Був все здоровенький.
Щоби лихо тя минало,
Щастя огортало.

Щоби мале твоє серце
Та й смутку не знало.
А червоним повиванком
Зав'яжу міцненько,
Щоб від тебе радість мали
І отець, і ненька.

2-й Учасник III групи. Рушник-утирач... Підросла дитина, а мамині руки вишивали їй рушник — утирач. На ньому квіти, дерево з пташками і слова «Доброго ранку» або «Доброго здоров'я». Цей рушник висів на кілочку біля дверей. Подавала мати рушник і промовляла: «Утирайся, мій синочку, в рушничок біленький, та будь же з ним щодниночки добрий, веселенький».

3-й Учасник III групи. Рушник-обрус... У свята застеляла мама білим обрусом стіл і клала на нього пахучу паляницю. І світлиця ставала від того ще осяйнішою і веселішою.

4-й Учасник III групи

Рідний обрусє,
Пряла на тебе матуся,
Пряла і ткала, білила.
Стелила на скриню святу білизну,
В селянську хатину вселялася сила,
І пісня зливала гіркінь долину.

5-й Учасник III групи. Рушникове придане... Довгими вечорами вишивала дівчина рушники. Мала наткати їх на всі випадки: і сватів перев'язати, як прийдуть сватати, і весільний рушник вишити, і щоб хату прибрати, як прийде до свекрухи.

6-й Учасник III групи. Рушники для сватів... Приходили сватати дівчину. Якщо дівчина давала згоду, виносила рушники, перев'язувала сватів, а потім кланялася батькам і промовляла...

1-й Учасник III групи

Спасибі тобі, моя ненько,
Що будила мене раненько,
А я слухала, вставала,
На рушники тонко пряла.
Тонко пряла, вишивала,
А сьогодні їх подала.

2-й Учасник III групи. Рушники для весільного обряду... Після сватання дівчина вишивала рушник, на який мали ставати молодята, та рушник, яким при шлюбі зв'язували руки, щоб жили у парі дружно і була міцною сім'я.

3-й Учасник III групи. На ньому вишивалося дерево життя та голубочки, як символ любові і вірності.

2-й Учасник III групи. Після шлюбу поверталися молоді до хати молодого через ворітця, які також робили із вишиваних рушників.

4-й Учасник III групи. Рушники для нової хати нареченої... На другий день весілля молода прибирала хату своїми рушниками: «Хай мамо, ваші вже спочивають, а мої до роботи стають», — казала свекрусі.

5-й Учасник III групи. Були рушники звичаєві: коли закладали нову хату — стелили на тому місці, де мало бути покуття, на рушник клали хліб, щоб хата була багатою. Коли зводили стіни хати і закладали сволок, на нього також вшали рушник.

6-й Учасник III групи. Похоронні рушники... Проводжали людину в останню путь, і тут супроводжували її рушники. Готували їх задовго до смерті, їх також потрібно було 40: на хрест, на домовину, тим, що ікони несли, і тим, хто супроводжував покійного. Вишивалися вони переважно чорним кольором. Квіти були спрямовані голівками донизу — в потойбічний світ.

1-й Учасник III групи. Були також поминальні рушники, задіяні в обряді кілька разів на рік у поминальні дні. Відчиняли вікно і один кінець вивішували надвір, а другий — усередину хати. На середній частині ставили запалену свічку, воду і хліб, запрошуючи тим самим померлих родичів через рушник (дорогу) завітати до хати.

2-й Учасник III групи. Рушник для гостей... Окремий рушник призначався для гостей і висів він на видному місці. Господиня на знак поваги до гостя подавала йому рушник на плече, чи руку і брала кухлик із водою, люб'язно пропонувала свої послуги. Про рушник мовиться у народній пісні...

3-й Учасник III групи

Вода у відеречку, братику, вмивайся,
Рушник на кілочку, братику, втирайся.

4-й Учасник III групи. Відомі рушники «юріївські» або «скотарські», що дарували пастухам під час першого вигону худоби на пасовисько; рушники-обереги під час закладання хати та польових робіт.

5-й Учасник III групи. Не обходились без рушника і в хліборобських обрядах. У перший день огляду озимини, на Юрія йшли в поле гуртом або цілим родом. Попереду — батько з хлібом-сіллю на рушнику, мати викладала на нього їжу, при-

гощалися. Обряд завершувався дівочим хороводом, обрядовими піснями. Так робили і в перший день оранки, сівби і жнив.

6-й Учасник III групи. Після завершення жнив господар зустрічав женців із хлібом-сіллю на рушнику, а ті потім одягали його на обжинковий вінок.

1-й Учасник III групи. Рушники вішали над образами. Рушником накривали хліб на столі або на покутті.

2-й Учасник III групи. Гарно оздобленими рушниками накривають кошики з паскою чи яблуками, коли несуть святити до церкви.

Інсценізації обрядів (за бажанням).

Ведуча. Ми дякуємо учасникам груп за змістовні розповіді про український рушник.

Додатковий матеріал

Прислів'я

1. Хата без рушників, що родина без дітей.
2. Рушник на кілочку — хата у віночку.
3. Тримай хату, як у віночку, а рушник на кілочку.
4. У коморі сволок, на ньому рушничків сорок.
5. На рушничок стати — разом долі поєднати,
6. На рушничок ступити — разом діточок ростити.
7. Не лінуйся, дівонько, вишивати — буде чим гостей шанувати.

Пісні

- «Пісні про рушник» (П. Майборода)
- «Два кольори» (О. Білаш, Д. Павличко)

РІДНА МАТИ МОЯ

(А. Малишко)

Рідна мати моя, ти ночей не доспала
І водила мене у поля край села,
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала
І рушник вишиваний на щастя дала.
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала
І рушник вишиваний на щастя, на долю дала.
Хай на ньому цвіте росяниста доріжка,
І зелені луги, й солов'їні гаї.
І твоя незрадлива материнська ласкава усмішка,
І засмучені очі хороші, блакитні твої.

Я візьму той рушник, простелю, наче долю,
 В тихім шелесті трав, в щебетанні дібров,
 І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю,
 І дитинство, й розлука, і вірна любов.
 І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю,
 І дитинство, й розлука, й твоя материнська любов.

Вірші

ЧИМ ПАХНЕ КОРОВАЙ?

У очах діток малих,
 Бо сьогодні день врожаю –
 Коровай гостює в них!
 Він шишкастий і рум'яний
 Ліг на вишитий рушник.
 Ним буденно і у свята,
 Пригощатись кожен звик.

(М. Познанська)

ЗОЛОТІ УЗОРИ

Задрімали на камені
 Золоті жар-птиці,
 Заглядали зорі сині
 У вікно світлиці
 Тільки ти не помічала
 Як горіли зорі
 Вишивала, вишивала
 Золоті узори.
 І вклонилися до стежки
 Соняхи шовкові,
 Красувалися в мережках
 Рушники святкові
 А на них же цвіт-колосья
 Сонячно заграло.
 Все любов'ю заплелосся,
 Душу чарувало...

(А. Бердняк)

СИЛУЕТ МАТЕРІ

Дай мені, мамо, рушник на щастя.
 Вишитий півнями червонястими,
 Хмелем-любистком шитий квітчасто,
 Ніжно мережаний зоряним рястом.

(В. Юр'єв)

* * *

Веселкою сплелися кольори
На рушничку твоєму, наче доля.
На нім — тобою прожиті роки,
Усі достоту, з радіщами й бодем.
Усе на нім: вечірня зоря,
І росами умите ранне сонце,
На нім і сльози, й посмішка твоя,
Хатинка рідна і твоє віконце.
На цьому рушничку — твої безсонні ночі.
Цей вишитий рушник для мене — наче жаль.
Дивлюсь на нього я і бачу твої очі.
Ніколи й нізащо його я не віддам.

(Л. Левицька)

РУШНИК

Він причаївся
На бильці мого ліжка —
Вишиваний
Із країв
Пташками та вишнями.
Увесь білий, а впоперек —
Червона стрічка,
Наче сонця схід над криницею...
Вишивала бабуся його молодю.
Тягнула голкою
Радість і біль,
І влітався рушник цей в щербату долю,
А на ньому — і хліб, і сіль...
Крізь сторічну даль,
Крізь журбу і печаль
Він до мене прийшов
І мені приніс
Щебетання птахів,
Мрії жагу, солоність бабусиних сліз
І народного генія
Невмирущу печать...

(В'ячеслав Рисцов)

УКРАЇНСЬКЕ ВБРАННЯ (позакласний захід)

Дійові особи:

Ведуча

Ведучий

1-й Читець

2-й Читець

3-й Читець

4-й Читець

5-й Читець

6-й Читець

7-й Читець

8-й Читець

9-й Читець

10-й Читець

Захід проводиться у вигляді презентації «народне ательє».
Під час показу елементів одягу звучить українська музика.

Ведуча. Добридень, шанувальники українського вбрання!
Сьогодні у нас незвичайний показ моделей!

Ведучий. Сьогодні ми познайомимося з моделями одягу наших пращурів. Для них вбрання мало не тільки практичну функцію, а ще й функцію оберегу.

Ведуча. Одяг прикривав людину і від холоду, і від недоброго ока.

Український національний одяг має такі характерні прикмети:

- нечисленність частин убрання;
- простота крою,
- перевага білого кольору;
- спокійні барви прикрас та відсутність зайвої оздобы — збережене почуття міри.

Ведучий. Основою мистецького стилю українського національного одягу є стиль бароко. Цей стиль виявляється у перебільшеннях основних форм — «барокових перебільшеннях», наприклад, рукава жіночої сорочки.

Ведуча. Крім того, національний одяг — естетична база, на якій народні митці створили орнамент вишивок, мережива та спеціальну декоративну тканину, плахту.

Ведучий. Артистичне багатство національного одягу ще виявляється у розвиненій гамі кольорів та мистецьких формах.

У наш час люди не приділяють цьому уваги.

Ведуча. Але одяг раніше виконував захисну функцію.

Виходять дівчина у віночку, жінка у хустці, жінка в очіпку,
жінка в намітці.

Ведучий. Головний убір — це також обєріг: для дівчат — вінок, для жінок — хустка, очіпок, намітка.

Ведуча. Верхній світ — небесний, світ богів. І головний убір ставав наче посередником між людиною і вищим, небесним світом.

Ведучий. За народними віруваннями, головний убір поєднував внутрішній світ людини з вищим, надприродним. Відомо, що зображення кола — це магічний знак, обєріг, символ сонця.

Ведуча. Начільну пов'язку — стрічку, що була оберегом і символізувала сонячний диск, носили на голові від найдавніших часів.

Демонструється український віночок.

Ведучий. Оберегом від зла був український віночок, який дівчата сплітали із живих квітів. Усього у повному українському віночку було 12 квіток, кожна з яких була символом і оберегом.

1-й Читець. Безсмертник — символ здоров'я. Деревій — символ нескореності.

2-й Читець. Барвінок життя й безсмертя людської душі. Цвіт вишні та яблуні — символ материнської відданості.

3-й Читець. Любисток і волошка — відданості та вірності. Ромашка — символ дівочої чистоти та цноти.

4-й Читець. Ружа, мальва та півонія — віри, надії та любові. Хміль (вусики) — символ гнучкості та розуму.

5-й Читець. До віночка в'язали кольорові стрічки.

1-й Читець. Посередині світло-коричнева стрічка — символ землі-матінки.

2-й Читець. Ліворуч і праворуч дві жовті — символ сонця.

3-й Читець. З ними світла зелена і темна — символи живої природи, краси і юності.

4-й Читець. Далі розташовані синя й голуба — символи неба й води.

5-й Читець. Потім з одного боку оранжева — символ хліба, а з другого фіолетова — символ розуму.

1 - й Ч и т е ц ь. Потім малинова — символ щирості та рожева — символ багатства.

2 - й Ч и т е ц ь. По краях вінка в'язали білі стрічки — символ чистоти. На лівій внизу вишивали сонце, а на правій — місяць. Ці солярні знаки були головними оберегами голови дівчини.

3 - й Ч и т е ц ь. Стрічки оберігали косу дівчини від злого ока. Дівчата пришивали до гільця кольорові вовняні кульки спереду, ззаду і з обох боків, що також були знаком хреста та оберігало з чотирьох боків.

Демонструються стрічки, кульки.

В е д у ч а. Півка — це досить великий чотирикутний шматок полотна, один край якого вишитий вузькою смужкою. Одягають на голову так, щоб вишита смужка проходила над чолом.

В е д у ч и й. Очіпок — це циліндричної форми шапочка з плескатим дном, а на задній частині потилиці має розтин на шнурівці.

В е д у ч а. Обрус — старовинне біле покриття голови заміжньої жінки.

В е д у ч и й. Намітка — це біле полотнище, з обох кінців вишите червоними нитками. Накидали намітку на голову, на весілля. За звичаєм намітку носять поверх очіпка.

В е д у ч а. Хустка — це символ вірності. Хустки на Україні вишивали шовком, сріблом, золотом. Вишиті хустки мали білий колір.

Виходять. На сцені демонструються пояси.

Оберегом у давнину був пояс. Наші предки завжди носили пояси. Про це свідчить і давній обряд «зав'язування пояса» для хлопчиків, які досягли трьох років.

Демонструється зав'язування пояса.

6 - й Ч и т е ц ь. Дуже часто зустрічаємо у Біблії слова про те, що пояс був необхідним елементом одягу, про що не раз нагадував Ісус своїм учням, щоб «рамена їхні були підперезані». Тобто, пояс — це знак, що людина захищена, готова до боротьби зі злом.

В е д у ч и й. Недаремно про людину, яка поводить не так, як прийнято, кажуть. «Він розперезався» («розпоясався»).

7 - й Ч и т е ц ь. Крайки — пояси, якими утримувався одяг.

8 - й Ч и т е ц ь. Слуцькі пояси — пояси з дорогих тканин, їх носила козацька старшина, їх ткали золотом і шовком.

9-й Читець. Черес — шкіряний пояс, який носили чоловіки у гірських районах Карпат.

Ведуча. Одним із найдавніших елементів одягу була сорочка. У давні часи вона була як натільним, так і верхнім одягом.

Ведучий. Вона ще й була провідником магічної сили, прихованої у людині, тому що безпосередньо облягала її тіло, оберігала її і від холоду, і від злого ока.

Демонструються вишивки.

10-й Читець. Вишивка, що з'явилася пізніше, також виконувала функцію оберегу. Вишивали комір або смужку, яка облягала ший, манжети рукавів та поділ сорочки. Вишивка, як бачимо, ніби обрамляла тіло людини, і тому не могло на неї подіяти ніяке зло.

1-й Читець. Існує легенда про те, як на землі лютувала страшна пошесть. Вимирали сім'ї та навіть цілі села. І ось одна жінка, утративши всю сім'ю, крім одного найменшого синочка, молила Бога, щоб він зберіг хоч цю її дитину. І Бог відкрив їй таємницю...

2-й Читець. Вищий дитині та собі на сорочці хрести — знак для ангелів, бо на кому нема хреста, той загине. Але нікому не розповідай про це, бо загинеш сама і твій син.

1-й Читець. Жінка зробила все так, як було велено, але не могла дивитися на те, як помирали інші. І ось розповіла вона всім про обереги, та люди не повірили їй. Тоді вона зірвала сорочку із сина, і він помер на очах у всіх.

2-й Читець. З того часу люди вишивають сорочки. І є вони оберегами від усякого зла. А чорний та червоний кольори, які здебільшого переплітаються у візерунках, символізують собою радість і горе, адже все людське життя — це і біль, і радість.

Ведуча. Сорочка найбільше оспівана у фольклорі. А скільки прислів'їв та приказок.

1-й Читець. Своя сорочка ближче до тіла.

2-й Читець. Йому пощастило, бо народився у сорочці.

Ведучий. В Україні зустрічаються два види сорочок: правобережний та лівобережний.

Демонструються сорочки.

Ведуча. Правобережний вид сорочок відрізняється тим, що вони мають комір (стоячий або відкладний).

Ведучий. Лівобережна сорочка не має коміра, а навкруг ший збирається дрібненькими складочками. Вишивка є лише на верхній частині рукава.

Ведуча. Чоловіча сорочка вишивалася на комірі, на грудях та на манжетах.

Ведучий. Жіноча сорочка-вишиванка повинна сягати «кісточок». Вона носить з плахтою або запаскою. Використовується лляне чи конопляне полотно, колір білий. Сорочки вишиваються червоними, синіми, чорними, сірими, білими нитками. Рукава широкі.

Поверх сорочки одягали нагрудний одяг.

Демонструється нагрудний одяг.

Ведуча. Жіночий нагрудний одяг — це керсетка (безрукавка з фабричної тканини), що декорувалася вишивкою або аплікацією.

Ведучий. Юпка (куртка, кохта) — одяг із рукавами, що повторював форму та крій безрукавок, схожий на корсетку, тільки довша, з рукавами але без коміра. Шийється зі складками, розшивається оксамитом.

Ведуча. Кептар — хутряна безрукавка, яку носили і жінки, і чоловіки Карпат та Прикарпаття. Вони розрізняються шиттям та оздобленням.

Ведучий. Зверніть увагу на різновиди поясного одягу.

Демонструється поясний одяг.

Ведуча. Найдавніший жіночий слов'янський одяг — запаска. Вона складалася з двох вузьких пілок вовняної тканини.

3-й Читець. Спочатку пов'язували задню частину, а потім передню — попередницю, що прикрашалася тканим орнаментом або вишивкою. Передню частину часто заміняв фартух із парчі, шовку, із білого полотна з смугою орнаменту.

4-й Читець. Плахта — одяг, зшитий частково з обох боків із двох полотнищ. Зшита частина облягала фігуру ззаду, а незшиті крила вільно звисали по боках, а іноді підтикалися під пояс.

Плахта — це два полотнища, зшиті вдовж до половини.

Попередниця — це маленький килимок із гарним орнаментом, який є необхідним додатком до плахти.

Ведучий. Зустрічалися різновиди спідниць: андарак, димка, кабат, літник.

Ведуча. Чоловічий поясний одяг найдавніших часів — це гачі. Вони шилися з білого або сірого полотна. Нижня частина їх обтягувала ногу, а верхня кріпилася на талії за допомогою шворки.

Ведучий. Запорізькі козаки носили шаровари. Вони шилися із яскравої тканини, оксамиту. Крій їх був дуже широкий. Вони, за словами Т. Шевченка, «мотнею вулицю мели».

Ведуча. Поверх сорочки козаки носили жупан із шовку чи парчі яскравих кольорів. Жупан — довгий каптан, сукняний або шовковий, різних барв із вузькими рукавами, ззаду із зморшками, спереду на грудях застібнутий густо на гудзики, а частіше на гаплики, оперезаний поясом. Наверх жупана накидали фєрезію — плащ із широкими рукавами, з гудзиками й петлями, без пояса.

Демонструєтья верхній одяг.

Ведучий. Верхній одяг — кирею — носила козацька старшина, її розшивали дорогоцінним камінням, хутром.

Ведуча. Кунтуш — одяг із відкидними рукавами, його одягали поверх жупана.

Ведучий. Капота — старовинний святковий одяг, її шили із тонкого сукна яскравого кольору.

Ведуча. Керєя (сіряк, свита) — плащоподібний одяг із саморобного сукна чорного або сірого кольору. Носили її в негоду.

Ведучий. Сердак — старовинний гуцульський одяг. Носили його, накладаючи на плечі. Оздоблений був він шнурками з кольорових ниток.

Ведуча. Кожух — зимовий одяг з овечого хутра як для жінок, так і чоловіків. Правда, пани носили і шуби. Шиєтья кожух із вичинених овечих шкір. Саме слово «кожух» походить від слова *кожа* — шкіра. Кожух розшивали сап'яном, кольоровими шнурками, вишивані на плечах.

Ведучий. Кожухи для жінок — це переважно білі, розшиті кольоровим сап'яном.

Ведуча. Свита — це стародавній верхній одяг. Найдовші свити — на Харківщині, а найвужчі — на Поліссі. Свити бувають із клинцями, що вставляють з обох боків, зі складками, які вишивають з обох боків замість клинців, і свити зі зборами. Свитку запинають наліво і застібають із лівого боку на шкіряний гудзик. Є ще свити на гапликах (Київщина). Свити шиють з овечого сукна.

Ведучий. Козачка — коротка верхня одежа, що доходить до колін, шиєтья з сукна.

Ведуча. Семра — це свити, що мають багато зборів у «станці». Шиютья з сірого сукна. Носять її на Волині та в західних регіонах України.

Ведучий. Гугляв — це дуже старий вид одяжі, носять на Гуцульщині, як ритуальний одяг на весіллі.

Ведуча. Чуга — це довга та широка свита з довгим коміром, що сягає аж до пояса, оздоблена білою бахромою з білої овечої вовни. Рукава зшиваються і руки в них не просуваються. Ці зшиті рукава є торбою, у яку складають харчі.

Ведучий. Опанча — це довга свита з каптуром (верхній дорожній одяг).

Ведуча. Кобеньак — це довга і широка свита, що одягається поверх кожуха. Кобеньак має великий відкладний комір.

Ведучий. Чемерка — добре вишита талія і навколо неї дрібні збори, шийється з легкої тканини, трохи довша колін.

Ведуча. Чемліт — це жіночий одяг, носять на Київщині. Шийється з тонкого сукна білого кольору, оздоблюється чорним оксамитом на комірі та на рукавах.

Ведучий. Полотнянка — це свита з полотна. Носять на Львівщині та Галичині.

Що можна розповісти про взуття?

Ведуча. Основне взуття — чоботи «сап'янці». Шили з кольорової шкіри, дорогої парчі, обшивали золотим узором.

Черевички — основне взуття дівчат.

Ще в давнину людина носила різні прикраси із кістки, рогу, коштовного каміння, які служили і прикрасою, і виконували роль оберегів. З часом вони втратили функцію оберегу і почали виконувати лише роль прикрас. Серед найпоширеніших прикрас українок є намисто. Найбільше цінувалося намисто із коралів, бурштину, перлів, гранатів, смальти, з венеціанського скла.

Демонструються прикраси.

Ведучий. Кораловому намисту народ приписував лікувальні властивості. Намисто з бурштину, уважалось, має принести здоров'я і щастя. Жінки носили ще прикраси із бісеру — гердани та силянки. Серед традиційних прикрас використовували і монети, їх скріплювали між собою і носили разом із намистом. Називали їх дукатами. Носили окремо одну монету з бантом — дукач. Багатші носили австрійські монети, бідні — просту саморобну бляшку.

Ведуча. Крім коралів носили скляне (камінне) намисто: біле, голубе, зелене, жовте (колір янтарю), червоне, бурякове, вишневе, жучки, гадюче (чорне). Хрестик на шиї носили на чорному, червоному шнурку.

Ведучий. Гуцули носили прикраси, що мали культове значення,— *згарди* (нанизані на ремінець чи шнурок мідні литі хрестики, між якими чіпляли мідні трубочки чи спіралі).

Ведуча. На останок демонструється сучасний одяг з національним колоритом.

Демонструється сучасний одяг.

Додатковий матеріал

Пісні

ВИШИВАНКА (сл. Миколи Сома)

З вечора тривожного аж до ранку
Вишивала дівчина вишиванку.
Вишивала дівчина, вишивала,
Чорну та червону нитку клала.
Ой та чорна ниточка — то страждання,
А червона ниточка — то кохання.
Тому чорна ниточка часто рвалась,
А червона ниточка легко слалась.
Як піду я ввечері на гулянку,
Подарую милому вишиванку.
Бери, мій соколику, і не сердься,
Будеш ти носити її коло серця.
З вечора тривожного аж до ранку
Вишивала дівчина вишиванку.
Вишивала дівчина, вишивала,
В тую вишиваночку душу вклала.

Прислів'я і приказки

- Йому пощастило, бо народився в сорочці.
- Рукава як писанка, а личко як маків цвіт.
- Пізнають хлопця і в драній сорочці, аби полики вишиті.
- У наших хазяйок та по сто сорочок, а у мене одна та й та біла щодня.
- Своя сорочка ближча до тіла.
- Зустрічають по одіжці, а проводжають по розуму.

Побажання, примовляння

- Добридень!
- Помагай Бог!
- Доброго здоров'ячка!
- Бувайте здорові!

- Дай вам, Боже, із роси, із води.
- Дай, Боже, вам віку довгого та здоров'я доброго.
- Дай, Боже, щоб було все гоже!
- Хай на добро трапиться.
- Аби вам шляхом лишень добрі люди траплялися.
- По цій мові будьмо здорові.
- Нехай ваше життя буде між солодкими медами, між пахучими квітками.
- Ну, дай, Боже, щоб усе було гоже! А що не гоже, то не дай, Боже.
- Най добре сіється та добре жнеться.
- Дай, Боже, щоб вороги мовчали, а сусіди не знали.
- На добро роби, аби добро вродило!
- Бережись, душа!
- Нехай твої думки будуть повні, як криниця водою, нехай річ твоя буде тиха та багата, як нива колосом.
- Вашими б устами та мед пити!
- От якби ваше слово та й Богу у вуха!

Приповідки

- Пошли, Боже, з неба, чого нам треба!
- Пошли, Боже, нам щастя й здоров'я!
- Будь же здорова, як риба; гожа, як рожа; весела, як весна; робоча, як бджола; а багата, як свята земля.
- Або ти їдь у ліс, а я зостанусь дома, або я зостанусь дома, а ти їдь у ліс.
- «Побачимо», — сказав сліпий; «Почуємо», — сказав глухий; «Закріпимо», — сказав німий.
- Полетіла б наша ковбаса попід небеса, а не в наші роти.
- Нехай нашим ворогам легенько гикнеться, як собака з тину ввірветься.
- Сідайте в моїй хаті, щоб старости сідали.
- Слихом слихати, у вічі видати.
- Чим багаті, тим і раді.

Прислів'я та приказки про мову

- Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається.
- Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові.
- Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш.
- Більше діла — менше слів.
- Будь господарем своєму слову.
- Мовивши слово, треба бути йому паном.
- Слово — не горобець, вилетить — не спіймаєш.

- Від красних слів язик не відсохне.
- Від солодких слів кислоти не посолодшають.
- Від меча рана загоїться, а від лихого слова — ніколи.
- Від теплого слова і лід розмерзається.
- Вода все сполоще, тільки злого слова ніколи.
- Впік мене тим словом, не треба й вогню.
- Гостре словечко коле сердечко.
- Де мало слів, там більше правди.
- Діла говорять голосніше, як слова.
- Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться.
- Добре слово краще, ніж готові гроші.
- Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш.
- За грубе слово не сердься, а на ласкаве не здавайся.
- З пісні слова не викидають і свого не вставляють.
- І від солодких слів буває гірко.
- Кого не б'є слово, тому й палиця не pomoже.
- Коня керують уздами, а чоловіка — словами.
- Красне слово — золотий ключ.
- Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова — ворогів.
- Краще переконувати словами, як кулаками.
- М'які слова і камінь крушать.
- На ласкаве слово не кидайся, а за грубе не гнівайся.
- Не гріє мене кожух, лиш слово гріє й тішить.
- Не кидай слова на вітер.
- Не так то він діє, як тим словом сіє.
- Шабля ранить тіло, а слово — душу.
- Слово — не полова, язик — не помело.
- Слова пристають, як горох до стінки.
- Слово вилетить горобцем, а вернеться волом.
- Слово — вітер, письмо — ґрунт.
- Слово до ради, а руки — до звади.
- Слово до слова — зложиться мова.
- Слово може врятувати людину, слово може і вбити.
- Слово старше, ніж гроші.
- Удар забувається, а слово пам'ятається.
- Хто багато обіцяє, той рідко слова дотримує.
- Чиєсь одне слово губить діло.
- Щире слово, добре діло душу й серце обіграло.
- Як овечка: не мовить ні словечка.
- Балакун, мов дірява бочка, нічого в собі не задержить.
- Та у нього на осиці кислоти, а на вербі груші ростуть.
- Перше погадай, потім повідай.

- Що кому треба, той про те й терebить.
- Байка байкою, а борщ стигне.
- Чоловік має два вуха, щоб багато слухав, а один язик, щоб менше говорив.
- Не те гріх, що в рот, а те, що з рота.
- Доведе язик не тільки до Києва, але й до кия.
- Язык до Києва доведе, а в Києві заблудить.
- Дурний язик попереду розуму біжить.
- Дурний язик — голові не приятель.

Прислів'я та приказки про їжу, хліб

- Без їжі і віл не потягне.
- Аби душа сита та тіло не наго.
- Водю ситий не будеш.
- Гарбузом ситий не будеш.
- Літом сякий-такий бур'янець,
- А хліба буханець — то й ситий чоловік.
- На ситім тулубі голова стоїть прямо.
- Повар від запаху ситий.
- По саме горло ситий.
- Риба не хліб, ситий не будеш.
- Сита кішка, коли сала не їсть.
- Сите порося і каші не їсть.
- Ситий, як бочка, а ще їсти просить.
- Ситий від крупи, п'яний від води.
- Хто сит, той гадає, що вже ніколи не зголодніє.
- І рiски в роті не було.
- Ні росинки, ні порошоки в роті не було.
- Бублик не хліб.
- Чудний бублик: кругом об'їси, а всередині нема нічого.
- Звабиш калачем, не відженеш і бичем.
- З'ївши калач, берися знов до хліба.
- Калач за калач, а дармо нічого.
- Калач приїється, а хліб ніколи.
- Нагодують калачем та й у спину рогацем,
- Плети йому калачі, а він тобі лапті.
- Тринди-ринди — коржі з маком.
- Без приправи і паляниці не зробиш.
- Діждався раз пшеничних паляниць.
- Із-за смичка — тонка паляничка.
- Їв би паляниці, та зубів нема.
- Не для Гриця паляниця.

- Або моя душа ворог цілого книша?
- Нехай книш, аби не паляниця.
- Паляниця — хлібові сестриця.
- Паляниця — як пух, як дух, як милее щастя.
- Яка пшениця, така й паляниця.
- Байдуже паски, аби порося.
- Обійдеться Великдень без гречаної паски.
- Годі з болота паску спекти.
- Добра паска, як є ковбаска.
- Не тобі пеклася паска, та тобі досталось з'їсти.
- Паска ще в колосі.
- Аби хліб, а зуби знайдуться.
- Аби риба, а хліб буде.
- А де ж той хліб, що вчора з'їли?
- Без зубів лихо, а без хліба ще гірше.
- Без хліба і без води погано жити.
- Без хліба і любов гине.
- Без солі, без хліба немає обіда.
- І рибка без хліба бридка.
- Бодай ніхто товченого хліба не діждав ні пекти, ні їсти.
- Будем постити, як хліба не стане.
- Легкого хліба захотів.
- Грушка — милушка, а хліб — кожен обід.
- Дав бог хліб, як зубів не стало.
- Тоді нажив хліба, коли зубів не стало.
- Де хліб-сіль-каша, там домівка наша.
- Де хліб і вода, там нема голода.
- Добрий хліб, коли нема калача.
- Живемо: хліб жуємо, а іноді ще й присолюємо.
- Є хліб — солі нема, є сіль — хліба нема.
- Житній хліб пшеничному калачеві дід.
- Жуй, тату, воду, коли хліба нічим.
- Завжди є їдець на готовий хлібець.
- З полови хліба не спечеш.
- З неба хліб не падає.
- З чого хліб, з того й пироги.
- З печі сирого хліба не виймають.
- І я вчений на хліб печений. Їмо хліб троякий: чорний, білий і ніякий.
- Кий на кий вадить, а хліб на хліб не завадить.
- Клади перед людей хліб на столі, будеш у людей на чолі.
- Кожному хліб не гіркий.

- Як є хліба край, то і в хліві рай,
А як хліба ні куска, так і в горниці тоска.
- Коли не стане хліба, так грінки грій.
- Коли стало на хліб, то стане й на обід.
- Коли хліб на столі, то стіл — престіл,
А коли хліба ні кусочка, тоді стіл лиш гола дошка.
- Коли хліб, тоді й розум.
- Краще сухий хліб з водою, ніж паляниця з бідою.
- Краще їсти хліб з водою, ніж жити чужиною.
- Ліпше свій хліб недопечений, ніж чужий перепечений.
- Люди — не татари, дадуть хліба і сметани.
- Мова мовиться, а хліб їсться.
- Найсмачніший хліб од свого мозоля.
- Хліб їж, а правду ріж.
- Хліб та вода — козацька їда.

Прислів'я та приказки про тварин

- Був кінь, та з'їздився.
- Був на коні і під конем.
- Хто бува на коні, бува і під конем.
- Гладь коня вівсом, а не батогом.
- Дарованому коневі в зуби не дивляться.
- З доброго коня не шкода і впасти.
- Знайся кінь з конем, а віл з волом.
- І золоті удила коневі не милі.
- Кінь на чотирьох ногах і то спотикається.
- Який кінь везе, то його ще й поганяють.
- Коневі овес не тяжкий.
- Коня кують, а жаба ногу підставляє.
- Куди кінь з копитом, туди й рак з клешнею.
- Лучче з доброго коня впасти, ніж на поганому їхати.
- На чужому коні далеко не поїдеш.
- Не той кінь, що в болото увезе, а той, що витягне.
- Не можна одноразово на двох конях сидіти.
- Знає кобила, що віз поломила.
- Кобила за ділом, а лоша без діла.
- Кобила за вовком гналась та вовкові в зуби попалась.
- Кобила з вовком тягалась — хвіст та грива осталась.
- Не за те кобилу б'ють, що ряба, а за те, що везти не хоче.

Прислів'я та приказки про птахів

- Видно птаха по пір'ю.
- Видно птаха по польоту.

- Всяка пташка свої пісні має.
- Кожна птиця знайде свого Гриця.
- Ліпше пташці на зеленій вітці, ніж у пана в золотій клітці.
- Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють.
- У всякої пташки свої замашки.

Загадки

- Кого Бог ніколи не бачить? (*Такого як сам*)
- Межи трьома дорогами одно високе стоїть. (*Церква*)
- Повна піч паляниць, по середині книш. (*Місяць і зорі*)
- Вийшов дід у сімдесят літ, виніс унучку старшу від себе. (*Піп виніс чашу.*)
- А без чого світ не буде? (*Без землі*)
- — Куди воно?
— Додому!
— Звідкіль?
— З дому!
— Чого?
— Само не знає, от так! (*Сонце*)
- Стоїть дерево серед села, а в кожній хатці по гілячці. (*Сонце*)
- По соломі ходить, та не шелестить. (*Сонце*)
- За лісом, за перелісом, золота діжа сходить. (*Сонце*)
- Гріє, гріє, припікає, всіх у воду заганяє. (*Сонце*)
- Серед двора-двора, лежить червона сковорода. (*Місяць*)
- Лисий віл через ворота дивиться. (*Місяць*)
- Ходить полем з краю в край, ріже чорний коровай. (*Трактор*)
- Маленький, чепурненький крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов. (*Гриб*)
- Летить птах через ліс, через дах — на полі сідає. (*Літак*)
- Сам червоний, а чуб зелений. (*Буряк*)
- Стукотить, грюкотить, мов сто коней біжить. (*Потяг*)
- По синьому морі золотий човник пливе. (*Місяць*)
- Хто вміє на всіх мовах говорити? (*Луна*)
- Сім братів, усі вони однакового віку, а імена в них різні. (*Дні тижня*)
- Хто бачить свої власні очі? (*Той, хто дивиться у дзеркало.*)
- Без чого хату не можна збудувати? (*Без стін*)
- Мама дітей годує, а сама все голодна. (*Ложка*)
- Ішла баба з гір та несла сто шкір. (*Капуста*)
- Хто ходить по лісу і шукає те, чого ніколи не загубив? (*Мисливець*)

- Біжать чотири брати, переднім не втекти, а заднім не догнати. (*Колеса у возі*)
- Що робиться з хлібом, коли його краєш? (*Меншає.*)
- Хата — не хата, вікон багато, є куди влізти, а нікуди вилізти. (*Сак на рибу*)
- Двоє водять, двоє носять, а двоє тримають, якщо спіймають. (*Очі, ноги, руки*)
- Що на ярмарку не купиш? (*Розум*)
- Один біжить, другий лежить, третій кланяється. (*Вода, берег, очерет*)
- Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить. (*Річка*)
- Не вода і не суша, на човні не пропливеш і ногами не підеши. (*Болото*)
- Через воду переводить, а сам з місця не сходить. (*Міст*)
- Чорний Іван, дерев'яний каптан: де носом проведе, там помітку кладе. (*Олівець*)
- Утрьох їдуть братці верхом на конячці. (*Пальці, олівець*)
- Скільки було: баба, дві матері, дві дочки і онука? (*Троє*)
- У хлопчика стільки ж сестер, скільки й братів, а в його сестри сестер вдвоє менше, ніж братів. Скільки в сім'ї сестер і братів? (*Троє сестер і четверо братів*)
- Хто мовчить, а всіх людей навчить? (*Книга*)
- Білий кінь по чорному полю залишає білий слід за собою. З кінця в кінець скаче. Мовчки щось усім каже. (*Дошка, крейда*)
- Добре бачить, а сліпий. (*Неписьменний*)
- Біле поле, мудрий на нім оре. (*Папір, писання*)
- Хто найдалше бачить? (*Розум*)
- Коли дурень розумний? (*Коли мовчить.*)

Скоромовки

Мусію, Мусію.
Муку сію,
Печу паляниці,
Кладу на полиці.
Мусій, муку сій,
Печи паляниці,
Клади на полиці.

Пік біля кіп картоплю Прокіп.
Прийшов Прокіп, наляв окріп.
Іде Гаврило — ще не зварилось,
Прийшов Денис — наляв сім мис.
Прийшов Тарас — з'їв все враз.

Бук бундючивсь перед дубом,
Тряс над дубом бурим чубом.
Дуб пригнув до чуба бука —
Буде букові наука.

Ішов хлопець із ярмарку, по колоді через воду.
Тільки став він на колоду, бовть у воду.
Викис, вимок, виліз, висох, став на колоду.
Та знов — бовть у воду.

В домі Дими дим.
Ой ходім туди, ходім.
Рятувати Димин дім.

Кіт котові каже:
«Коте, до комори кадуб вкотили.
В кадуб вкинеш капустину,
Кілька китичок калини».

Їхав Прокіп мимо кіп.
Лічив снопи по три копи:
Одна копа ковпаком,
Друга копа ковпаком,
Третя копа ковпаком.

Лежить п'ять п'ятаків.
На кожному п'ятаку
Ще по п'ятаку.

Летів горобець через безверхий хлівець.
Ніс четверик гороху, без червотоку,
Без червоточини, без почервоточини.

Пилип посіяв просо,
Просо поспіло,
Пташки прилетіли,
Просо поїли.

Сидів горобець на сосні,
Заснув — і упав уві сні.
Якби не упав уві сні.
Сидів би він ще на сосні.
Сидить Прокоп — кипить окроп,
Пішов Прокоп — кипить окроп.
Як при Прокопові кипів окроп,
Так і без Прокопа кипить окроп

Стоїть піп на копі,
 Копа під попом,
 Піп під ковпаком.

Лічилки

Котилася торба
 З великого горба
 А в тій торбі
 Хліб-паляниця.
 Кому доведеться,
 Той буде жмуритися.

Бігли коні під мостами
 З золотими копитами.
 Дзень, брязь — вийшов князь!
 Тут циганка ворожила,
 Шматок сала положила.
 Ось воно є — щастя твоє!

Легів рій бджілок зі ста лічилок.

Зійшлися діти, давай лічити, бо кожна бджілка, немов лічилка: кого укусить — жмурити мусить.

Качка з річки йшла, гурт качок вела: це — качатко сиве, це — як жовта слива, це — брудненький квачик, це — м'якенький м'ячик, це — як вовни жменька, це — кривеньке, це — сніжок побіг... Скільки ж їх усіх?

Біля двору — дві Федори,
 Біля ганку — дві Тетянки,
 А на лузі — дві Ганнусі,
 Біля річки — дві Марічки.
 Ой, дівчаток тих багато.
 Порахуйте їх, малята.

Ходила квочка
 Коло кілочка.
 Водила діточок
 Біля квіточок! Квок!
 Гулі, гулі — такі очі, як моргулі.
 Чинки, чинки — такі очі, як мисчинки,
 Чата, чата — такі очі, як горщата.

Наша совонька-сова
 Позабула всі слова.

На пеньку сидить,
Очима лупає,
Ногами тупає.
Туп-туп!

Сітка, вітка,
Дуб, дубки — поставали козаки,
Шабельками брязь —
Вийди, князь.
Ходить бусол по болоту
Просить хлопців на роботу.
Хлопці кажуть:
— Не піду!
Бусол каже:
— Заплачу.

Котьо, котьо, котьоло
Через море їхало,
Золото, срібло везло.
Подоляночко, вставай,
Свого перстенья шукай.

Сидить жаба під корчем,
Зачинає рити,
На кого це слово впаде,
Той буде жмурити.

Раз, два —
Дерева.
Три, чотири —
Вийшли звірі.
П'ять, шість —
Падолист.

— Ласю-Парасю,
Де була?
— У лісі.
— Що їла?
— Горісі.

Попіл, попіл, попільниця,
А де ж наша зозулиця?

Література

---

1. *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. К., 1992.
2. *Виклади давньослов'янських легенд або міфологія* / Укл. Я. Головацький. — К., 1991.
3. *Ви зорі-зориці.* Українська народна магічна поезія. — К., 1991.
4. *Воропай О.* Звичаї українського народу. У 2 т. — К., 1991.
5. *Гасюк О. О., Степан М. Г.* Художнє вишивання. — К., 1981.
6. *Данченко Л.* Невмируще джерело. — К., 1975.
7. *Дмитренко М. К.* Збирачі народних перлин. — К., 1995.
8. *Дмитренко М. К.* Український сонник. К., 1991.
9. *Закувала зозуленька.* — К., 1989.
10. *Загадки Явдохи Зуїхи.* — К., 1995.
11. *Захарчук-Чугай Р. В.* Українська народна вишивка. Західні області УРСР.— К., 1988.
12. *Кирчів Р. Ф.* Один з ранніх описів українського весілля // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства: — К., 1975.
13. *Килимник С.* Український рік у народних звичаях, кн. I, II. — К., 1991.
14. *Колеса Ф.* Шкільний співаник. — К., 1991.
15. *Культура і побут населення України.* — К., 1995.
16. *Літопис Руський.* — К., 1990.
17. *Матейко К. І.* Український народний одяг. — К., 1977.
18. *Перлини української народної пісні.* — К., 1989.
19. *Пісні про кохання* — К., 1986.

20. *Плачинда С. П.* Короткий словник слов'янської міфології. — К., 1992.
21. *Погребенник Федір.* Наша дума, наша пісня. — К., 1991.
22. *Позяк М.* Українські прислів'я та приказки. — К., 1992.
23. *Прусевич А.* Народное вышивание // Кустарные промыслы Подольской губернии. — К., 1916.
24. *Пчілка Олена.* Годі, діточки, вам спати! — К., 1991.
25. *Скуратівський В. Т.* Берегиня. — К., 1987.
26. *Скуратівський В. Т.* Посвіт. — К., 1988.
27. *Скуратівський В. Т.* Погостини. — К., 1990.
28. *Скуратівський В. Т.* Обереги пам'яті (народний агрокалендар). — К., 1992.
29. *Скуратівський В. Т.* Покуть. — К., 1992.
30. *Скуратівський В. Т.* Місяцелік. — К., 1993.
31. *Скуратівський В. Т.* Вінець. — К., 1994.
32. *Скуратівський В. Т.* Святвечір. У 2 т. — К., 1994.
33. *Скуратівський В. Т.* Дідух. — К., 1995.
34. *Скуратівський В. Т.* Русалії. — К., 1997.
35. *Станкевич М. С.* Українські витинанки. — К. 1986.
36. *Стельмахович М. Г.* Народна педагогіка. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. — К., 1991.
37. *Ткач М.* Таїна народних традицій // Наука і культура. Україна. — Вип. 24 — К., 1990.

Інтернет-ресурси

<http://www.ukrlit.vn.ua/habits/habits.html>

Навчальне видання
Серія «Позакласна робота»

ВОРОЖЕЙКІНА Олена Миколаївна
НАРОДНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ

Відповідальний за випуск *Ю. М. Афанасенко*

Підп. до друку 30.11.2009. Формат 60×90/16. Папір газет.
Гарн. шкільна. Ум. друк. арк. 14.
Зам. № 9-12/14-05.

ТОВ «Видавнича група «Основа»
61001 м. Харків, вул. Плеханівська, 66
Тел. (057) 717-99-30

e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2911 від 25.07.2007 р.